

NÄR SVERIGE BLEV TILL
EN ANNORLUNDA TEORI OM

Svea Rikes Vagga

LARS BÄGERFELDT

NÄR SVERIGE BLEV TILL

EN ANNORLUNDA TEORI OM

Svea
Rikes
Vagga

Lars Bägerfeldt

BÄGERFELDT, LARS.

När Sverige blev till. En annorlunda teori om Svea rikes vagger.

**Tillägnad
Katarina, Josefin och Johan**

© Lars Bägerfeldt. Falköping 2003.

ISBN 91-88418-00-6

Innehåll

FÖRORD	5
PROLOG	6
En annorlunda teori för att förstå historia	7
Att skriva historia	7
En alternativ metod att skriva historia	11
Slutsats rörande metod och teori.....	12
RIKE ELLER STAT	13
Två samhällsmodeller	13
Rikets omvända hierarki	14
Staten växer fram under tidig medeltid.....	16
Folkungarna och kungaätterna.....	18
Kungarnas roll för statens framväxt.....	22
Utvecklingen i Danmark och Norge	26
Slutsats angående rikena i Norden.....	28
RIKENAS URSPRUNG	29
Försvarspakter och krigens mening	29
Kelter, germaner och andra indoeuropéer.....	30
Aristokratiska ätter.....	35
Ingen erövring i södra Sverige.....	39
Slutsats om rikenas ursprung	42
SVEAR ELLER GÖTAR	43
Ett, två eller flera folk	43
Svear, götar och goter	45
Kungalistor	48
Guld och runor.....	50
Hemvändare och kungliga hov	54
Kristnandet.....	58
Humble, Dan och Angel	60
Slutsats om svear och götar	62
SVEARIKETS SAMHÄLLE	63
Ätten	63
Kung och ämbetsmän	64
Landsindelningen.....	67
Katastrof och omvälvning.....	69
Den nya samhällsorganisationen	70
Hund och hundare.....	70
Härader	74
Jordbruket	75
Gravar och befolkning	76
Hov och harg	79
Medeltidens landskap	80
Slutsats om Svearikets samhälle.....	81
VAGGAN	82
Uppland eller Västergötland	82
Yngve Frejs tempel och Uppsala öd	89
Njord, Skade och Oden.....	91
Kungaval och Eriksgatan	95
Slutsats om vaggan	100
FÖRE VAGGAN	101

FÖRORD

Till skillnad från många andra som gör sina inlägg i debatten om Svea rikes vagga hävdar jag inte att jag har rätt. De teser och samband som jag vill lägga fram här bygger på mina funderingar under de senaste 20 åren. Från början tyckte jag att det mesta pekade mot Västergötland men senare tyckte jag att det istället pekade mot Mälardalen och då i synnerhet Uppland, innan jag förstod att båda landskapens förespråkare ansåg sig ha så bra argument att man inte gärna lyssnade på varandra. När jag gav upp tanken på att finna vaggan på en specifik plats i Västergötland, Uppland eller någon annanstans i Sverige, återstod arbetet med att försöka lägga pusslet på ett så konfliktfritt sätt som möjligt där alla argument fick vara med. Många debattörer lyfter fram enstaka argument och smutskastar därefter sådana möjligheter som andra vill betona och stödja sig på. Genom att ta hänsyn till den forskning och den kritik som finns, men framför allt att låta källorna få berätta allt det som de kan berätta, utan att ringakta och förlöjliga dem bara för att de ibland tycks stödja en oönskad landsdel, kom jag till slut fram till en ny tolkning. En mycket annorlunda tolkning i vissa stycken, och det är den som jag vill presentera här. När jag till slut satte punkt för mitt manus och gick till tryckeriet, var jag förvånad över hur enkel lösningen på Svea rikes vagga var. Visserligen var vägen lång och argumenten många, men ändå funderade jag på lösningen. Kan det verkligen vara så här enkelt?

Ett särskilt tack vill jag rikta till Lennart Fagerblom för givande diskussioner när boken äntligen började ta form.

Lars Bägerfeldt
2003-06-10

PROLOG

Bildades Sverige genom en erövring som utgick från Uppland eller från Västergötland, eller gick det till på något annat sätt när Sveariket kom att omfatta stora delar av nuvarande Svealand och Götaland? Var det först i början av medeltiden eller rent av så sent som i slutet av 1200-talet som detta skedde, eller finns det anledning att gå tillbaka så långt som till järnålderns början, eller rent av ännu tidigare, för att få svar på frågan när Sveariket uppstod? Det viktigaste är att ifrågasätta såväl andra forskares resultat som de tankar och åsikter man själv fått med tiden, vilket tyvärr sker alldeles för sällan. Istället följer man den akademiska trend som gäller för tillfället. Om vi ifrågasätter valet av metod och teori samt valet av material och källor finns möjligheten att komma flera steg längre i den här frågan.

Många forskare letar efter tidpunkten för övergången till en stat i Sverige, och kallar det för Svearikets vagga. Samtidigt visar de en bristande förståelse för den samhällsform som rådde dessförinnan. Detta ger en öppning för dem som vågar och vill försöka sätta sig in i Sveriges organisation så som den såg ut när Sverige var ett rike och ännu inte hade blivit en stat. Likaså öppnas nya möjligheter om man inte förbiser sagornas och krönikornas alla uppgifter om kungar och riken från tiden som ligger före Olof skötkonung, utan behåller allt detta med den graden av sannolikhet som kan tillskrivas historierna och personernas existens i verkligheten. Genom skrivna berättelser från bland annat grekiska, romerska, gotiska, frankiska, tyska, anglosaxiska, ryska och nordiska författare får vi skildringar som återger ett annorlunda sätt att organisera länder och riken, samt finner spåren av en förklaring hur det gick till när Sveariket uppstod i den form som vi senare kommer att möta under en stor del av järnåldern och fram till medeltidens början.

Oavsett om Yngve Frej och många av de andra personerna är historiska personer som funnits eller inte, är händelserna omkring dem så underliga och annorlunda att de bör innehålla kärnor av uråldriga berättelser som var viktiga på sin tid. Mycket riktigt är det också de centrala händelserna i våra sagor och krönikor som kan användas för att förstå hur det gick till när Sveariket bildades och var vi kan finna Svea rikes vagga. Men förvånande nog är det varken Västergötland eller Uppland som bör utkoras som platsen för Svea rikes vagga utan båda två, eftersom såväl de skrivna källorna som våra fornfynd och fornlämningar på ett bestämt sätt pekar i den riktningen. Det är därför som detta är en annorlunda teori om Svea rikes vagga.

ANNORLUNDA TEORI OCH METOD

En annorlunda teori för att förstå historia

Min teori utgår från tanken att alla skrivna källor berättar sanningar, om innehållet inte strider mot andra källor. På så vis kan jag inte själv välja vilka skrivna handlingar jag bygger mina teorier på, utan måste ta hänsyn till samtliga skrivna källor och alla fornlämningar, fornfynd och ortnamn. Dessutom utgår jag från att forntidens människor inte var isolerade och primitiva bara för att de levde under en förkristen tidsperiod. Det fick man nämligen lära sig i skolböckerna i mitten av 1800-talet och ännu senare. Fortfarande är det många moderna och populära författare och forskare, vilka ägnar stor tid åt dessa problem, som uttryckligen har inställningen att människorna i Norden före statsbildningen på 1200-talet var ociviliserade och saknade förmåga att organisera sig. Därför vill de flesta i dag förlägga Svea rikes vagga eller Svearikets grundläggande till den tidsperioden. Men jag har en annan uppfattning i saken, fast om den är sann eller inte kan man aldrig veta.

Att skriva historia

Den första formen av historieskrivning som vi känner till i Norden är de muntliga berättelserna som handlade om släktens och ättens medlemmar ett visst antal generationer tillbaka. Avsikten kunde vara att man ville minnas deras bragder och äventyr, samt att hålla reda på alla deras ättlingar, och hur de var släkt med varandra. I början av medeltiden skrevs ett par större verk som berättade om Danmarks och Norges historia, där kungaätten hela tiden stod i fokus. Både Saxo Grammaticus och Snorre Sturlasson försökte skriva de båda ländernas historia på ett så sanningsenligt sätt som möjligt, även om vi i dag vet att det förekommer en hel del spekulationer och felaktigheter. Vid samma tid skrevs åtskilliga verk som återgav levnadshistorier, livsöden och hela släkters och bygders tidiga historia på Island, men ingenting liknande finns bevarat om Sverige. Det var först med rimkrönikorna och strödda genealogiska skildringar som den svenska historien började komma på pränt och därmed blev bevarad till framtiden. Ett undantag är förstås runstenarnas texter, som ger oss namn och strödda personuppgifter under en kort period runt 1000-talet.

Under 1500-talet uppstod en ny historieskrivning där de lärde sökte svaren på vissa frågor och ansträngde sig mer än tidigare för att förvissa sig om vad som hade hänt under avlägsna tider. Deras sammanställningar, slutledningar och spekulationer blev grogrunden för dagens vetenskapliga forskning. Några av dessa lärde satt i den nyblivna universitetsstaden Uppsala, där också ärkebiskopsstolen fanns och där kungen emellanåt var på besök. Frågan om Svearikets vagga var inget problem på den tiden eftersom den redan var löst. Det stod ju uttryckligen i de äldsta skrivna nedteckningarna att Sveakungen

satt i Uppsala och rådde över landet därifrån. Ett problem var möjligen att det även stod att han satt i Uppsalarna, uttryckt i plural. Visserligen fanns det vid denna tid två Uppsala, dels Gamla Uppsala och dels staden Uppsala ungefär 5 km därifrån, men staden hette (Östra) Aros ända fram till 1270-talet då både ärkebiskopsstolen och ortnamnet flyttades över till staden Aros. Även Västra Aros fanns men den staden kom dock att behålla sitt namn och heter än i dag Västerås. Denna detalj rörande Uppsala skapade dock inga konflikter bland forskarna, och istället för att ifrågasätta sina slutsatser rättades verkligheten. Av det skälet lät man bygga ”Mimers brunn” vid Gamla Uppsala i mitten av 1600-talet, och vid samma tid döptes Salaån om till Fyrisån för att bättre stämma med uppgifterna i de gamla sagorna. Eftersom Sverige inte bara betraktades som en stormakt i dåtidens Europa, utan dessutom som ett urhem för storslagna kungaätter och ett av de äldsta och främsta rikena i Europa, lät man lagskydda alla fornminnen. Dessa var ett bevis på Sveriges forna storhet och fick inte skadas. I slutet av 1700-talet bröt sig en grupp lärde ur den traditionella historieskrivningens mönster och bildade Götiska förbundet, men resultaten och de nya påståendena som de presterade var knappast mer övertygande än de föregående. Den lokalpatriotiska viljan var ofta starkare än målet att nå objektiva resultat.

I slutet av 1800-talet blev de nybildade hembygds- och fornminnesföreningarna en viktig social faktor i samhället i likhet med nykterhetsföreningar och frireligiösa sammanslutningar. Alltsammans hade fått extra stor medvind i samband med ägoskiftena och byarnas splittring i mitten av 1800-talet som medförde att folk inte längre bodde alldeles intill varandra och hade ett nära umgänge. I samband med detta uppstod både lokala inventeringar av fornminnen och fornfynd samtidigt som årliga publikationer började utges. Artiklar och debatter ökade kunskapen om forntiden hos alla som var intresserade. Flera stora forskare lade vid denna tid grunden till den moderna forskningens metoder och slutsatser. Bröderna Weibull var några av dessa, och de såg med förskräckelse hur genomsyrad den äldre svenska historien var av önsketänkande och spekulationer. Därför inriktade de sig på att omvandla det humanistiska ämnet historia till en naturvetenskaplig disciplin, där allting skulle bevisas med samma vetenskapliga krav som förekom inom exempelvis fysiken. Resultatet blev att allt som inte gick att bevisa ströks ur historien, varpå det mesta som berörde svensk historia före Olof skötkonungs tid, alltså före 1000-talet, försvann och kallades för ovetenskapliga påståenden. Tiden före 1000-talet överläts helt åt arkeologerna. Även en hel del av den svenska historien som berörde tidig medeltid fick utgå. Kvar blev bara sådant som tveklöst var absolut sant och som gick att bevisa. Men det var inte alla som arbetade efter denna naturvetenskapliga mall. Ett flertal forskare ansåg fortfarande att historia är och förblir ett humanistiskt ämne, där vissa delar måste vara obevisade och delvis subjektiva. Några av dessa skrev i början av 1900-talet populärvetenskapliga böcker om storsvenska kungar under forntiden, vilka inte bara utförde ädla bragder från ett urgammelt och stolt rike, var rika på guld och hade utsökta smycken och vapen, utan hade kontakter med andra kungahöv i Europa. Självklart utgick man ifrån att dessa kungar satt i Gamla Uppsala, precis som Snorre Sturlasson skrivit 700 år tidigare. Men den götiska tanken fanns kvar och trollband några forskare. Carl Otto Fasth hävdade i ett flertal böcker att Kinnekulle var det rätta urhemmet och inte Gamla Uppsala, men i övrigt höll han med om hur storslaget Sverige hade varit under forntiden.

Direkt efter andra världskriget skedde en stor omsvängning. Alla tycktes vara trötta på krig, vapen och militära alliansbildningar, både rörande sin egen samtid och forntiden. Genast försvann det mesta av den ärevördiga historieskrivningen, som hyllat Sveriges forna kungar och det urgamla riket. På så vis blev Weibulls metodik ett viktigt redskap för att snabbt ersätta detta med en svensk historia som präglades av fredliga och primitiva bönder under epokerna före Olof skötkonungs tid. Eftersom alla forna kungar, hövdingar, bragder och äventyr inte längre skulle vara med i den svenska historien, försvann också riket och allt som hade med det att göra. Kvar blev bara ett mycket lågt antal strävsamma bönder som levde relativt isolerade från varandra, i ett jämlikt samhälle som ofta saknade hövdingar, där man enbart arbetade för att få föda för dagen. Det var dessa bönder som sedan kristnades vid övergången till medeltiden och som med den katolska kyrkans hjälp mycket snabbt lärde sig att upprätta ett avancerat samhälle med en överhet i form av hövdingar och kungar, samt lärde sig krigets konster och hur man gör en viss del av befolkningen till trälar. Dessutom ökade befolkningen explosionsartat fram till digerdöden i mitten av 1300-talet. Den ena forskaren efter den andra hävdade att det inte fanns kungar eller något rike under forntiden, eller att vapnen användes för militärt bruk. Istället gick somliga så långt att man, påverkade av bland annat fredsrörelsernas engagemang från 1960-talet, tolkade svärd och sköldar som statusymboler, vilka bara skulle visas upp på gemensamma fester och inte användas för att skada varandra. Sådana forskare tycks fortfarande finnas kvar.

När debatten om Svearikets vagga vid olika tillfällen blossade upp igen efter andra världskriget kunde de två sidorna inte längre mötas. På amatörforskarnas sida fanns de forna kungarna och deras bragder kvar, medan på akademikernas sida allt sådant betraktades som nonsens och något fullständigt ovetenskapligt eftersom det inte fanns oberoende naturvetenskapliga bevis på deras existens. Istället såg akademikerna för det mesta bara kämpande bönder som slet med sin boskap och odling. För akademikerna var frågan enkel att lösa, ty före Olof skötkonung fanns inga riktiga kungar eller hövdingar, inget riktigt land och ingen riktig samhällsorganisation. Allt sådant hade etablerats och upprättats i början av medeltiden genom den katolska kyrkans försorg. Svaret på Svearikets uppkomst skulle alltså sökas mellan Olof skötkonungs och Magnus ladulås' regeringstid från 1000-talets början till slutet av 1200-talet. En tidigare placering ansågs som fullständigt omöjlig, varför många forskare betonat just Magnus ladulås som den regent när de stora avgörande förändringarna inträffade vilka till slut omvandlade Sverige till en modern stat. Dess samhällstruktur består fortfarande i hög grad, även om staten under seklernas gång förändrats en hel del. Genom detta tycker vi oss känna igen oss när vi läser svensk historia från nutid och ända tillbaka till 1200-talets slut. Innan dess ter sig dock samhället och dess struktur så pass annorlunda att många förringar dess betydelse och menar att det inte fanns någonting tidigare som är värt att beakta.

Vid sidan av detta har det förekommit forskare som nått fram till andra resultat om forntidens samhälle. Vapen som hittats vid utgrävningar har varit väl använda. Offer i form av de fallna krigarnas utrustning har ibland kastats ut i vattendrag och sjöar. De vittnar om hårda strider med många krigare på båda sidor, vilka var ledda av sina hövdingar som ibland kom långt bortifrån. Stora gravhögar, ofta kallade kungshögar, kan ha gravföremål som vittnar om stor rikedom och själva högarna motsvarade enorma

arbetsinsatser. Häradsindelningen och dess föregångare vittnar om mycket välorganiserade bygder ända sedan 500-talet, och kanske ännu tidigare. Fornfynd och föremål just från tiden kring 500-talet, som exempelvis Tureholmsskatten från Södermanland och Timboholmsskatten från Västergötland på 12 kg respektive 7 kg guld, tillika med guldhalskragarna, hade ett så ofattbart högt värde under sin samtid att det förefallit omöjligt att prata om jämlika och primitiva bönder. Istället har vissa akademiker påstått att det i själva verket var "rika bönder" som ägt dem, vilka måhända lyckats nå sådan rikedom genom produktion och försäljning av järn. Att påståendet bara är en gissning och en spekulation tycks inte bekymra dem rörande deras krav på strikt vetenskaplighet i enlighet med Weibulls anda, så länge som bilden av det primitiva och jämlika järnålderssamhället inte rubbas.

De skrivna källorna kan inrymma felskrivningar och kompletteringar men avsikten var ofta att vilja återge en historia såsom man trodde att den hade utspelats.

Ett påstående att guldet istället är ett naturligt inslag i ett samhälle med krigiska och guldrika kungar som har utlandskontakter borde vara mer sannolikt, även om detta inte kan bevisas, men i så fall försvinner drömmen om en fredlig och primitiv forntid och ersätts av den kungliga miljö som främst diskuterades före andra världskriget. Reaktionen hos många akademiker inför denna hotande omsvängning tillbaka till den historieskrivning, som bland annat omhuldades av den nazistiska propagandan, är så stark att man inte förmår skilja på politik och historia. Vår samtid och en del av orsaken bakom intresset till fornstora kungar gör att många tycks få kväljningar inför risken att en sådan historietolkning kommer tillbaka. Förekomsten före 1940-talet av en hel del påståenden, som bland annat handlade om renrasiga germaner i ett stolt och urgammalt svenskt rike, förefaller både omoget och direkt felaktigt idag.

Avsikten med att minska klyftan mellan grupper av akademiska forskare som har olika uppfattningar om det forntida samhället är självfallet inte att återinföra nutidens politiska värderingar och sätta in dem i en forntida miljö, utan att återinföra sådana resonemang och förklaringar som utgör en bättre bas till historisk förståelse. Det är i detta sammanhang som begrepp i form av kungar, hövdingar, rike, allianser, vapen, krig, plundring, slagfält,

guldskatte, gudaoffer, väldiga gravvårdar, välorganiserade bygdeorganisationer, utlandskontakter, romersk krigstjänst, skrivspråk och handel hör ihop. Sedan kan vi nu i efterhand, när vi har fått bättre analysmetoder, bara konstatera att germansk renrasighet är en myt. Exempelvis är det tyska folket sannolikt det mest uppblandade folket i hela Europa. Dessutom var det ingalunda bara i Sverige som det förekom urgamla riken, utan det var vanligt runt om i norra Europa. På så vis är inte Sverige, dess befolknings historia eller dess kungars bragder och öden något anmärkningsvärt eller särskiljande, utan något fullständigt naturligt som väl smälter in i den allmänna europeiska utvecklingen, vid sidan av bland annat keltiska och anglosaxiska länder.

Om vi således återuppräftar grundtankarna att Sverige såsom land med en väl fungerande samhällsorganisation är mycket äldre än Olof skötkonung och att det fanns kungar långt före honom, öppnar sig nya möjligheter rörande diskussionen om Svearikets uppkomst. Först måste vi fråga oss vilket samhällssystem och vilken struktur som förekom innan Sverige blev en stat i början av medeltiden och om detta ska betraktas som ett "riktigt" land eller inte. Därefter kan vi fråga oss när Sveariket uppstod och vilka omständigheter som låg bakom en sådan utveckling.

En alternativ metod att skriva historia

Historia kan skrivas på många olika sätt. Antingen bestämmer man sig för slutsatserna först och ser till att komma dit genom diverse analyser och väl genomtänkta argument, eller så bestämmer man sig för vilket material som ska användas och gör så mycket man kan av det. Båda alternativen är mycket vanliga, trots att det första är ovetenskapligt. I det sistnämnda fallet kan det röra sig om ett fynd eller en fornlämning som tolkas lokalt och inte sätts in i ett större sammanhang, eller att man medvetet undlåtit att ta med ett visst material i en analys därför att det inte passar vissa ställda krav, som dock alltför sällan anges och beskrivs. Ett sådant krav på de skrivna handlingarna kan vara att de ska ha mycket hög trovärdighet, men forskaren kanske inte vill befatta sig med frågan hur eller på vilket sätt som trovärdigheten har blivit undersökt. Istället utgår man från att så gott som alla äldre källor kan ratas. På så vis är det inte ovanligt att en forskare får exakt det studiematerial som denne själv önskar, och därmed har man själv bestämt sig för vilka slutsatser man ska komma fram till. Därför går det i stort sett att förlägga Svearikets vagga var som helst, bara man är noga när man gör urvalet av det material som ska studeras och den metod som ska användas.

Ett alternativ är att inte välja alls, det vill säga där man inte väljer bort något, eller med andra ord att välja allting. Då tillåter man att alla skrivna handlingar och alla fornminnen får vara med, och man kan inte anklagas för att ha utfört en subjektiv avgränsning av materialet. Skillnaden vad gäller resultatet kan bli enorm. Inom Weibulls metodik ska alla personer i vår historia, vars existens inte kan bevisas vara 100% säkerställd, klassificeras som sagopersoner, medan de säkerställda är historiska personer. Någon nyansskillnad finns inte. Antingen fanns personen, eller så fanns inte personen alls. Olof skötkonung fanns, eftersom vi har oberoende bevis på hans exi-

stens, medan hans fader Erik segersäll och alla hans förfäder inte fanns, eftersom vi saknar otvetydiga bevis i deras fall. Men eftersom historia inte är en naturvetenskaplig disciplin, utan ett humanistiskt ämne, är det metodiskt direkt förkastligt och felaktigt att använda sådana krav. Om sannolikheten är 99% eller 50% eller 1% att en viss person har existerat, bör ju denna grad av sannolikhet beaktas och accepteras och inte översättas till 0%. Men tyvärr sker en sådan översättning i hög utsträckning både vad gäller innehållet i de skrivna handlingarna och fornlämningarnas vittnesmål.

Så fort sannolikheten är mindre än 100% att en viss person i forntidens sagor och krönikor, uppfattas det ofta som att de aldrig existerat och bara är påhittade.

Den metod som jag rent experimentellt har försökt att pröva här, är att anamma och acceptera alla skrivna handlingar vad de än berättar om samt ta hänsyn till alla fornyfynd och fornlämningar vi känner till. Endast i de få fall när det uppstår motsägelser eller konflikter har dessa lösts genom att utelämna det minst troliga alternativet och då på ett så milt och försiktigt sätt som möjligt. Detta torde vara den direkta motsatsen till hur forskning bedrivs idag, vilket gör att resultatet inte går att förutsäga. Inte heller kan man påstå att slutsatserna var bestämda på förhand.

Slutsats rörande metod och teori

Många forskare har valt teorier och metoder där de faktiskt förringar järnålderns samhälle, oavsett om de är medvetna om det eller inte. Därmed återstår bara tidig medeltid som alternativ för Svearikets uppkomst. Ibland blir denna slutsats så viktig att upprätthålla att vilka spekulationer som helst blir tillåtna för att försvara denna uppfattning.

RIKE ELLER STAT

Två samhällsmodeller

Från och med Sverkers d.ä. regeringstid i början av 1100-talet inleddes de stora förändringarna som inom loppet av 150 år skulle omkullkasta grunden för det forntida samhället och bygga upp ett nytt i dess ställe. Den äldre samhällstypen kan vi kalla för rike och det nya samhällsidealet kan vi kalla för stat, och inom många områden är de varandras motsatser. Denna stat var precis som i dag en slags självalstrande organisation som fortsätter att existera, nästan oberoende av människorna i samhället. Staten hade det romerska imperiet som sin direkta föregångare och hade kommit till andra delar av Europa genom inflytande från gamla romerska provinser som Gallien (Frankrike), men också från det bysantinska riket som var en direkt efterföljare till Östromerska riket (vilka dock var organiserade som en stat). Eftersom vi fortfarande lever i en stat är det lätt för oss att identifiera oss i en sådan samhällsorganisation. Mycket känns bekant. Här är alla medborgare i samhället formellt sett lika inför lagen och samhället leds och styrs av en kejsare, kung eller regering, samt har en överstepräst eller ärkebiskop, vilka tillsammans har en beslutanderätt över människorna i allmänna frågor rörande försvar, rättsväsende, religion och ekonomi. I dag har vi en regering som sköter många av dessa sysslor, men maktstrukturen i samhället ser i stort sett likadan ut nu som under Magnus ladulås tid i slutet av 1200-talet. Det är därför som många menar att det var först under 1200-talet som det riktiga Sverige växte fram och vi fick riktiga kungar.

Granskar vi samhället före 1200-talet finner vi ett rike som var lika välordnat som staten blev senare. Det präglades absolut inte av något kaos och oorganiserat tillstånd, men organiserade människor och bygder på ett fullständigt annorlunda sätt, vilket lätt kan göra oss vilsna. Bara för att vi i dag inte alltid kan anamma och förstå detta tidiga samhälle på ett enkelt och snabbt sätt, innebär det inte att det var brist på organisation under forntiden. Istället tycks de ha haft ett sätt att sköta samhällets angelägenheter som byggde på helt andra principer än de vi är vana med och därför känner vi oss ofta främmande inför det. Denna föregångare till stat vill jag kalla för rike, medan andra forskare kanske kallar det för hövdingedöme, men definitionen av de båda begreppen är mycket snarlika varandra eller rent av identiska. Det viktiga är inte vad man kallar det för, utan vad man menar. Det man menar är helt enkelt den samhällsorganisation som fanns i Norden fram till dess att samhället blev organiserat som en stat i början av medeltiden. Rikets kärna bestod av ätter som var självständiga inbördes. De allierade sig med varandra för att på ett effektivt sätt kunna försvara sig mot större och farligare fiender som i regel ofta bestod av likartade allianser eller förbund av ätter. I detalj kan riket organiseras på ett otal sätt och en egenskap är just att de kan vara mycket flexibla i sin struktur. Det innebär att riket inte behöver ha sett likadant ut under järnåldern som under medeltidens början, eller ens att rikena i Norden var likadana vid en bestämd tidsperiod. Tvärtom fanns sannolikt en långsam process i Sverige, liksom i andra länder, som förändrade riket till stater. Å andra sidan är varken begreppet rike eller stat något fullständigt konkret, utan mer en modell som anger efter vilka

principer saker och ting var organiserade. Mängder med undantag och varianter förekommer.

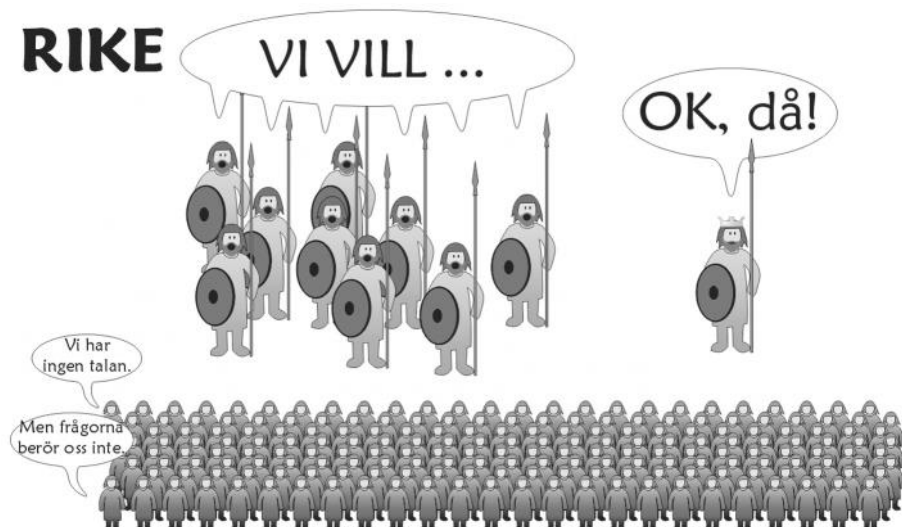
Skillnaden mellan en stat och ett rike är nästan total. Därför är det ganska enkelt att arbeta med de två modellerna för att undersöka hur och när vissa förändringar skett. Det som förenar dem är att båda har en kung eller annan beslutande ledning och ett samhälle som är hierarkiskt skiktat, men kungen har helt olika roller i de två samhällstyperna.

Staternas förekomst i Europa, från det romerska imperiet och framåt, är väl kända och lämpade för detaljstudier. Rikena däremot, som var föregångare till dessa samhällssystem, är ofta rekonstruktioner av diverse skrifter och det stumma arkeologiska materialet.

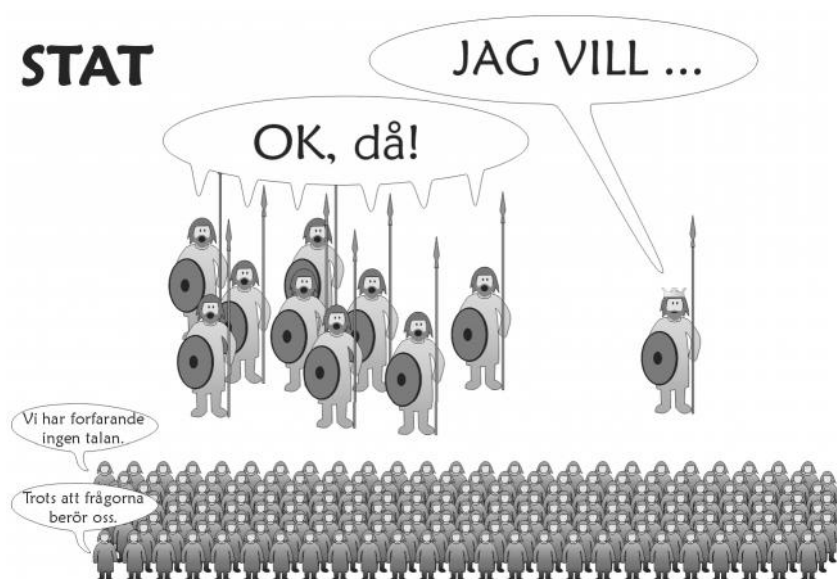
Rikets omvända hierarki

Den största skillnaden gäller individens och släktens roll. Vid denna tid in-
nebar släktskap vissa förpliktelser och det är därför vi kan använda begreppet ätt för att markera dessa rättigheter och skyldigheter. Ett rike kan definieras som en frivillig allians och sammanslutning av ätter, där de flesta av ätterna formellt sett är likvärdiga med varandra i ekonomiska, juridiska, religiösa och sociala frågor. Omständigheterna kan dock medföra att det i praktiken är omöjligt att bryta sig loss ur en allians, om man exempelvis inte bor direkt vid rikets gräns. Man kan dock alltid samla ihop sin boskap och ge sig iväg. Ätterna bodde inte tillsammans på en och samma gård, i varje fall inte under yngre järnåldern, utan var ett abstrakt begrepp ungefär som vi använder ordet släkt. De flesta familjer bodde på egna gårdar, som antingen var friliggande eller ingick i en by. Alla visste vilka som tillhörde ätten och vilken position i släktskapet som man hade, och om man innehade något förtroendeuppdrag som gällde för ätten. Individerna skulle underordna sig ättens överhuvud och leva i samförstånd och endräkt med övriga ättemedlemmar, men i det dagliga livet var det storfamiljen och dess arbetsfördelning som styrde sysslorna under årets gång. Ätten var självstyrande och bestämde själva vilka husgudar man ville tillbe och hur det skulle ske, samt dömde i alla interna tvister inom ätten även om det gällde stöld och mord. Likaså fick ätten själv se till att dess medlemmar skötte sin boskap och sina jordar, samt ge varandra det stöd som ibland kunde behövas i svåra tider. I krig ställde ättens krigare upp sida vid sida och slogs gemensamt med bygdens övriga krigare. Alla tillhörde en ätt direkt eller indirekt. Till den sistnämnda gruppen hörde trälar och andra som inte var släkt med ätten i fråga, men som ägdes eller skyddades av ätten. Trälarna bildade ofta familjer, fick barn och bodde sannolikt i regel på en gård som dess ägare tilldelat dem varefter de betalade exempelvis en del av den årliga avkastningen till den ätt eller person som ägde dem och gården. Eftersom det är troligt att en stor del var just trälar av de landbor eller arrendatorer som fanns i Sverige före år 1335 när träldomen avskaffades, innebär det att en förhållandevis stor del av befolkningen kan ha varit trälar under yngre järnålder. I vissa bygder kan andelen ha varit så stor som 50-75% eller ännu mer av den totala befolkningen, medan de jordägande ätterna kan ha varit mindre än 25% av befolkningen.

RIKE

STAT

Skillnaden mellan rike och stat är mycket stor i vissa frågor men mindre i andra.

Riket bestod av ätter. Det landområde som riket omfattade var det land som ätterna använde och nyttjade. Några formella gränser fanns inte eftersom riket själv inte kunde äga mark, utan gränserna var från början en följd av ätternas yttre landgränser mot sina grannar som tillhörde något annat rike. Så länge som ätterna var självförsörjande och självstyrande behövdes bara några få ämbeten. En av ämbetsmännen var goden, som i egenskap av offerpräst, domare och lagman skötte offrandet till de gemensamma gudarna, som stod vid sidan av ättens husgudar, samt dömde i gudarnas namn i de tvistemål som berörde två eller fler ätter i de fall där parterna inte kunde komma överens själva. Om parterna löste målet på egen hand, oavsett om det gällde stöld eller mord, fördes aldrig målet upp på tinget, utan det var bara i de fall där ätterna inte lyckades ena sig om en lösning som goden gick in och dömde.

Somliga ätter var så rika på boskap och gods att de hade råd att hålla många krigare hos sig som inte var deras släktingar. Hövdingar i sådana ätter blev högt uppskattade av sin hird eller sitt krigarfölje, i synnerhet om de gav sina krigare vackra vapen och gods som de själva erhållit i otaliga strider de utkämpat mot grannriken. De ständiga krigen medförde inte att man stred oplanerat utan organisation eller att det rådde oklarheter i hövdingarnas ställning gentemot varandra. För att få allt att fungera valdes en av dem till överbefälhavare och den personen skulle ha total makt över härstyrkorna i krig. Därmed kunde man snabbt göra förflyttningar eller andra ändringar av sina styrkor under stridens gång. Den person som fungerade som en överbefälhavare utsågs till kung. Förutom den militära rollen skulle kungen vara ordförande i folkförsamlingen, där representanter för de rika boskapsägande ätterna träffades för att diskutera gemensamma frågor. Eftersom ätterna var självstyrande var antalet ärenden vid dessa tillfällen sannolikt mycket begränsade. Här lyssnade man mer till kloka råd än efter någons rang eller rikedom. Hövdingarna och kungens ätter hade alltid kvar detta ämbete generation efter generation, men någon direkt makt och myndighet hade de sällan eller aldrig.

Sammanfattningsvis var det ätterna som styrde samhället och inte kungen. Inom ätterna rådde en slags religionsfrihet och juridisk autonomi eller självstyre. Endast när tvister mellan ätter inte kunde lösas av de inblandade tillkallades hjälp för att döma. Eftersom det inte fanns detaljerade och allmänt accepterade lagar var utgången i målet ofta oviss. Goden och tingsmännen blotade för att få den gudomliga ledning som medförde att de tilläts avkunna domar i de gemensamma gudarnas namn.

Staten växer fram under tidig medeltid

Sveastatens vagga uppstod inte vid en given tidpunkt och på en viss plats, utan var en långdragen process som uppenbarligen startade redan på 500-talet eller möjligen ett eller två sekler tidigare. Denna process avslutades förhållandevis snabbt och effektivt genom en hel rad förändringar från 1130-talet till 1280-talet. Eftersom det i hög grad var genom inverkan från den sverkerska kungaätten samt Birger Jarl och hans son Magnus ladulås som tillhörde Bjälboätten (även kallad folkungaätten), kan Sveastatens vagga förläggas till Östergötland varifrån de båda ätterna kom. Den erikska kungaätten var delvis samtida med dem och kämpade emot statsbildningen. Likaså tycks vissa av medlemmarna i den stenkiliska kungaätten (c:a 1060-1120) ha arbetat för en övergång till en stat medan andra var emot.

Vissa forskare vill betona den katolska kyrkans inverkan och betydelse när Sverige blev en stat, men samhällsorganisationen var inte en kyrklig angelägenhet, även om kyrkan hade tydliga önskemål om att riket skulle förvandlas till stater eftersom det var mycket lättare att bedriva kyrklig politik och erhålla särskilda privilegier i en stat än i ett rike. Om man betonar den stenkiliska ättens begynnande strävan att göra om Sverige till en stat, samt det faktum att Skara stift kan ses som landets äldsta kyrkliga organisation, skulle fokus istället hamna på Västergötland eftersom den stenkiliska ättens stamgods i varje fall under en period var Levene i Västergötland.

De tidigaste stenkyrkorna byggdes främst under tidigt 1100-tal. Här ett exempel från Suntak i Västergötland, som har långhus, kor och absid.

De förändringar som skedde under 1100- och 1200-talet var många, men syftet var hela tiden att krossa ätterna och deras rätt till självstyre i en rad frågor. Istället ville man göra individen underställd en nyinrättad myndighet som ytterst representerades av kungen och ärkebiskopen. Gemensamma lagar skulle tvinga fram alla mål så att de fördes fram på tinget inför en offentlig dom, där en del av boten gick till häradshövdingen och till kungen. Stående och permanenta skatter till staten skulle ta bort de frivilliga insatserna som skett tidigare till hövdingar och kungen. Genom kristendomen förbjöds husgudar och bygdernas gemensamma gudar. Alla skulle ha en och samma religion, som utövades på exakt samma sätt. Den katolska kyrkans och kristendomens roll stärktes både genom byggandet av kyrkor och inbjudandet av klosterordnar som etablerade sig på olika platser i södra Sverige. Frågan huruvida präster och biskopar skulle väljas av folket eller av påvens kyrkliga representanter, slutade med att folket och ätterna förlorade detta urgamla inflytande, men det skulle dröja några hundra år innan kungamakten formellt blev en arvsrätt. Den forna organisationen av landsbygden och dess befolkning, som medförde att ätterna åtog sig ansvar för det gemensamma försvaret, lades ner och ersattes med skatter, vilka delvis användes till att hyra in utländska styrkor som skulle kontrollera befolkningen och dess forna hövdingar. Handeln reglerades och de fria marknadsplatserna minskades i antal och tvingades iväg till nyetablerade städer där staten på ett enklare sätt kunde kontrollera det ekonomiska flödet. Slutligen avskaffades ättens rätt att bestämma över äktenskapsavtalen. Genom kyrkans försorg infördes istället kyrklig vigsel där de nygifta kunde ingå äktenskap utan sina släktingars medgivande. Därmed var ätternas roll i samhället krossade, vilket stärkte kungens och ärkebiskopens roll som de nya myndighetspersonerna. Kvar fanns bara ättens förhandsrätt att köpa jord av andra släktingar, innan den kunde säljas till utomstående.

Den trygghet och kontroll som ätten tidigare stod för, hade ersatts av en beslutande kung och ärkebiskop som självsvåldigt reglerade medborgarnas rättigheter och skyldigheter. Det är denna typ av samhälle som vi känner igen i vårt eget.

Folkungarna och kungaätterna

Kungaätterna i Sverige under medeltidens början kunde vid olika tillfällen både understödja och motarbeta viljan att försöka omvandla Sverige till en stat av samma slag som i Frankrike och Tyskland. Dessa båda länder hade samma ursprung och härstammade från det frankiska imperiet som var störst under Karl den stores regeringstid i början av 800-talet. Frankernas rike hade i sin tur anammat det romerska styret när de på 400-talet genom den merovingiska kungaätten etablerade sig i den romerska provinsen Gallien. På så vis kom det romerska statsidealet att överföras till det frankiska riket och bland annat därifrån vidare till andra delar av Europa, vilka fortfarande var organiserade som riket.

I de fall som den svenske kungen försökte genomföra förändringar i riktning mot en stat, förekom det alltid motsättningar. De som var emot statsidealet blev allt mer organiserade i takt med att kungen tog parti för den frankiska eller romerska modellen. Hur motsättningen tedde sig under 1000- och 1100-talet vet vi nästan ingenting om, men från början av 1200-talet kallas motståndarna för Folkungarna. Namnet har tolkats på olika sätt, men en av de mest troliga är att det äsyftar Folke jarl och hans anhängare. Tyvärr råkar Folke jarl även tillhöra Folkungaätten, namngiven efter en person i ätten, som levde betydligt tidigare, vid namn Folke digre eller dennes farfar Folke filbyter, men begreppet Folkungaätten förekom inte under medeltiden utan infördes långt senare. Det är bara sammanslutningen av aristokrater från olika ätter benämnd ”folkungar” som förekommer i de medeltida källorna, vilka på ett modernt sätt kan kallas folkungapartiet. Folkungaätten däremot bör kallas något annat, för att minska risken för missuppfattning, och då är exempelvis begreppet Bjälboätten mer passande eftersom många av dess mest betydelsefulla personer sannolikt kom från Bjälbo i Östergötland.

Folkungapartiet hade starka ledare, som ibland hade titeln jarl eller biskop och som många gånger hade stöd av kungen. Deras mål var att bibehålla ett samhälle som styrdes och organiserades efter rikets princip och inte göra om landet till en stat. Under 1000-talet var det blandade känslor för den nya modellen, om vi ser på händelserna omkring Olof skötkonung och hans söner samt den stenkilska ätten, men därefter blev målet att göra Sveariket till en stat tydligare. Den erikska ätten var nästan enbart emot reformer i riktning mot en stat, medan den sverkerska ätten kämpade för att genomföra så många förändringar som möjligt. På sin sida hade de också i regel de danska kungarna.

För att omvandla Sverige till en stat var det viktigt att krossa ätternas självständighet i en rad frågor och då inom exempelvis religiösa, ekonomiska, juridiska och sociala angelägenheter, samt deras gemensamma militära samhällsansvar. Dessutom ville de som förespråkade en stat införa kontrollerad handel och anlägga städer istället för fria marknadsplatser. Allt det här skedde långsamt steg för steg, utan att det fanns några större möjligheter att backa tillbaka till det system man just lämnade.

SVERIGES KUNGAR 995-1290

	ålder som kung	dödad i strid, mördad etc.	hemort				
			Västergötland	Östergötland	Danmark	Mälardalen	
Olov skötkonung	(20-45?)	☐	■	☐	☐	■	995-1022
Anund Jacob	(12-40?)	☐	☐	☐	☐	■	1019-1050
Emund gamle	(50-55?)	☐	■	☐	☐	■	1050-1056
Stenkil	?	☐	■	☐	☐	☐	1056-1066
Erik och Erik	?	☒	?	☐	☐	?	1066
Anund från Ryssland	?	☐	☐	☐	☐	☐	1067
Hallsten	?	☐	■	☐	☐	☐	1067
Håkan röde	?	☐	■	☐	☐	☐	1067-1078
Inge d.ä.	(30-60?)	☐	■	■	☐	☐	1067-1110
Blot-Sven	?	☒	☐	☐	☐	■	1083-1086
Filip	?	☒	☐	■	☐	☐	1110-1118
Inge d.y.	?	☒	☐	■	☐	☐	1110-1122
Ragnvald knaphövde	?	☒	?	?	☐	?	1124
Magnus Nilsson	c.19-24	☒	■	☐	■	☐	1125-1130
Sverker d.ä.	(30-50?)	☒	☐	■	☐	☐	1130-1156
Erik den helige	c.30-35	☒	☐	☐	☐	■	1156-1160
Magnus Henriksson	c.30	☒	☐	■	■	☐	1160-1161
Karl Sverkersson	c.25-30	☒	☐	■	☐	☐	1161-1167
Knut Eriksson	c.20-50	☐	■	☐	☐	☐	1167-1195
Sverker Karlsson	32-44	☒	☐	■	☐	☐	1195-1208
Erik Knutsson	c.25-35	☐	■	☐	☐	☐	1208-1216
Johan Sverkersson	15-21	☐	☐	■	☐	☐	1216-1222
Erik Eriksson	6-13, 18-34	☐	■	☐	☐	☐	1222-1250
Knut långe	?	☐	☐	☐	☐	■	1229-1235
Valdemar	13-38	☐	■	☐	☐	☐	1250-1275
Magnus ladulås	35-50	☐	☐	☐	☐	■	1275-1290

Kungarna i Sverige åren 995-1290 med uppgifter om deras ålder när de var kungar, vilken landsdel som de mest tycks ha hört hemma i, samt årtalen för deras regering.

Erik segersäll (†c.995)
=*Sigrīd storråda*

Olof skötkonung (†1022)
1 = *Estrīd* 2 = *Edla*

dotter = **Åke**

Emund (slemme?)

Emund = *Tola*

1. Anund Jacob (*1007, †1051)
=*Gumbilde* av Norge
=*Ingegerd (Anna)* (†1054) = Jaroslav av Novgorod-Kiew
2. **Emund gamle** (†1056) = Olof d. helige av Norge
2. **Holmfrīd**

Erik (1, †c.1067), Håkan (röde?), Anund, Ingvar vittfarne, Ragnar, Harald, *Ragnbild*

Gyda Anund (*Gyrid* (*Gyrid* (*datter* (= ? Sven (†före1056) = *Stenkil Ragnvaldsson* (†1066) **Erik** (2) **Anund** (†c.1067) från Ryssland ? okänt vilken av sönerna ovan som var far till nedanstående ?

Olof
näskonung

Hallsten (†efter1070) (**Håkan röde?** (†c.1075) **Inge d.ä.** (†c.1110) = *Helena*

Blot-Sven
(-1086)

Filip (†c.1118) **Inge d.y.** (†c.1122) = *Ingegerd*, dtr till k. Harald hårdråde i Norge (omgift = Sverker d.ä.)

Katarina = Björn Haralds-son i Danmark

Margareta fredkulla 1 = k. Magnus barfot i Norge 2 = k. Niels Svensson i Danmark

Ragnvald knaphövde (†c.1123)

2. **Magnus Nilsson** (†1134) 2. Inge = *Rikissa* (omgift med Sverker d.ä.)

Ingrid = Henrik skadelår

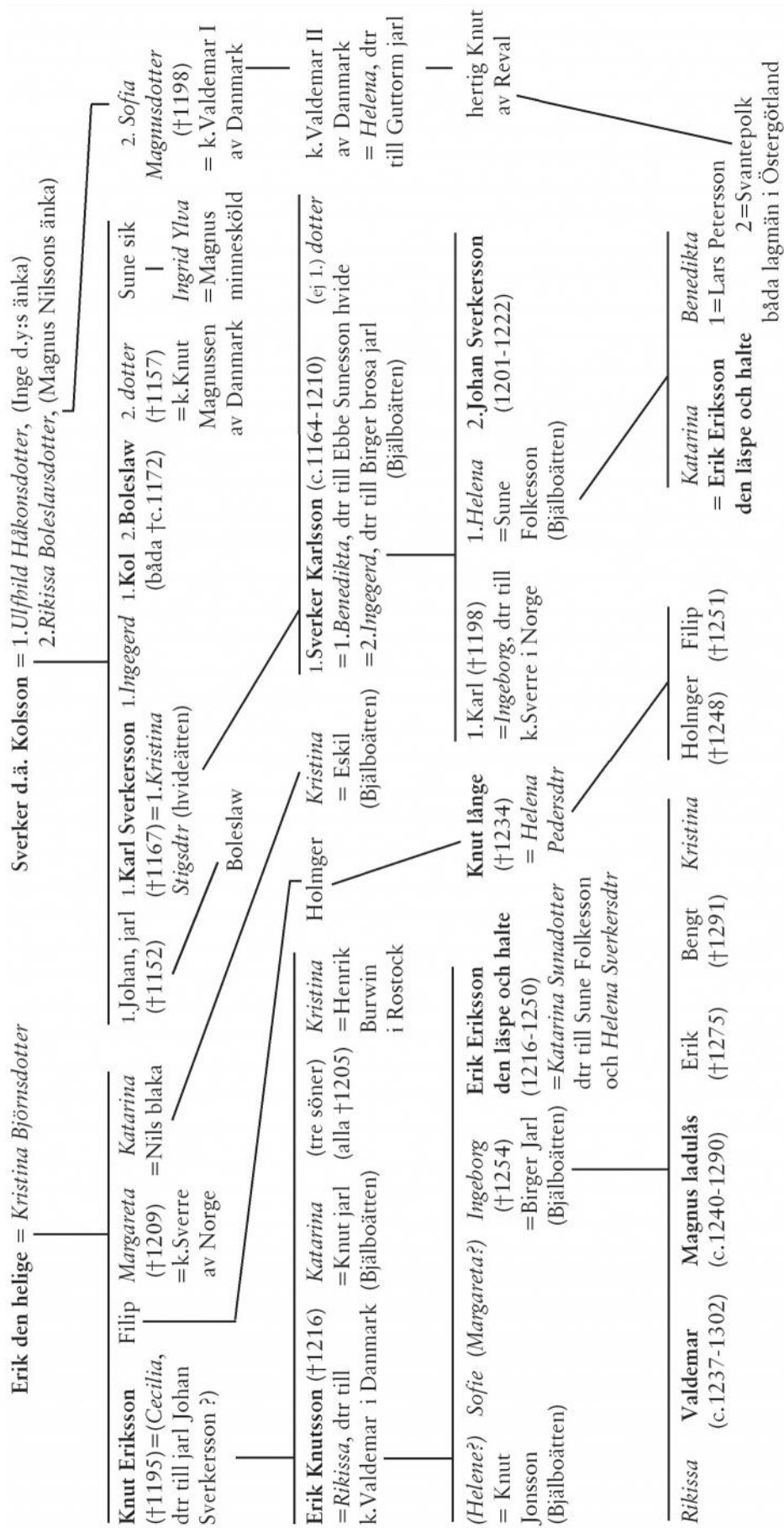
Magnus (*Ragnvald jarl* (†1161) **Johan Buris** (†1158)

Sofia

Jedvard = *Cecilia* **Erik årsäll** **Ulf galla** **Kol Nuva**

Kristina Björnsdatter = **Erik den helige** (†1160)

Sverker d.ä (†1156)

Kungarnas roll för statens framväxt

Olof skötkonung (c:a 995-1022) är den första kända kung som ville förändra landet och införa den katolska kristendomen på allvar. Under hans tid upprättades Skara stift som bör vara det äldsta i landet. År 1019 blev han avsatt av svearna, sannolikt för att han deklarerat sin vägran att närvara vid riksblotet året därpå, och hans son Anund Jacob ersatte honom på tronen. Inför hotet om ett inbördeskrig återinsattes Olof, men då på villkor att han bosatte sig i en landsdel där den katolska kyrkan hade ett större inflytande (och där riksblotet inte hölls). Valet föll på Västergötland, och här bodde han sannolikt fram till sin död. Vid denna tid var Knut den store kung i Danmark och stora förändringar i riktning mot en stat genomfördes där. Trots det stoppades effektivt danskarnas försök att erövra Sverige, även om vissa forskare tycks tro motsatsen, i varje fall vad gäller Västergötland. Dessutom började man skriva ner allmänna lagar i vissa delar av Sverige. Det unika var inte bara att de skrevs ner utan att man lyckades ena sig om allmänna lagar. Vigers flockar i Uppland och Lumbers lagar i Västergötland är de vi känner till från denna äldsta tid.

Stenkil (c:a 1056-1066), som efterträdde Olof skötkonungs söner och blev kung över Sverige, sägs ha varit en from kristen som på olika sätt ville gynna den katolska kyrkans fortsatta etablering i Sverige. En av hans drömmar var att avskaffa riksblotet och bränna ner hednatemplet i Uppsala. Några större förändringar kom aldrig till stånd under hans tid, men den kristna verksamheten fortsatte att organisera sig och missionsarbetet gjorde vissa framsteg.

Kung Inge d.ä. (c:a 1067-1083, 1086-1110), son till kung Stenkil, avsattes av svearna år 1083. Troligen skedde det på grund av hans vägran att delta i riksblotet som ägde rum vart 8:e (inte vart 9:e) år i Gamla Uppsala, ungefär mellan midvintern och vårdagjämningen. Istället insattes svågern Blot-Sven som kung, men Inge d.ä. samlade ihop sina styrkor i södra Sverige och tågade upp till Gamla Uppsala år 1086, dräpte Blot-Sven och blev åter igen kung. Därmed avskaffades riksblotet som kom att upphöra för gott. En tid därefter bjöd han och hans hustru in medlemmar från benediktinerorden i Frankrike, vilka etablerade ett nunnekloster runt 1090-talet i Vreta i Östergötland. Därtill tycks de kyrkliga stiftens antal och förvaltningsområden ha stabiliserats vid denna tid. På så vis styrktes den katolska kyrkans ställning betydligt. De övriga medlemmarna av den stenkilska ätten tycks med undantag av Stenkil själv ha varit förhållandevis ljumt kristna och saknat vilja att ändra riket till en stat.

Med kung Sverker d.ä. (c:a 1130-1156) på tronen kom en lång rad förändringar. Dels inleddes en massiv kyrkobyggnadsperiod ute i bygderna, samtidigt som biskopskyrkan i Gamla Uppsala byggdes om, och dels anlades ett flertal kloster i södra Sverige vilka tillhörde cistercienserorden. Sverker d.ä. kämpade för att tillsätta en egen ärkebiskop i Sverige, men försöket avbröts eftersom stormännen inte kunde komma överens om var ärkebiskopskyrkan skulle förläggas. När han dödades på väg till julottan år 1156 hade han hunnit skaffa sig många fiender inom landet. Hans ättlingar, som successivt efterträdde honom på tronen fram till 1222, fortsatte reformarbetet, inrättade fler kloster och såg till att kyrkan fick skattefrihet.

Den erikska kungaätten (1156-1250), som regerade växelvis med den sverkerska ätten, bedrev en annan politik och ville bland annat bromsa den katolska kyrkans expansion och dess friheter. Under en tid låg exempelvis Varnhems kloster öde sedan Erik den helige och hans hustru Kristina Björnsdotter jagat bort munkarna därifrån, men det fanns också privata skäl som låg bakom denna händelse. Hans hustru ansåg nämligen att den mark som donerats till munkarna var hennes arvegods. Parterna försonades om-sider, och möjligen kan det ha varit vid detta tillfälle som benen efter hennes morfar kung Inge d.ä. flyttades från Hångers kyrka vid Hornborgasjön till Varnhems klosterkyrka, såvida denna förflyttning verkligen har ägt rum och inte är en felaktig tolkning av uppgifter i senmedeltida skrifter. Mitt i långskeppet i Varnhems klosterkyrka finns en osedvanligt lång gravtumba som upptäcktes vid restaureringen i början av 1900-talet. Graven täcktes vid återuppbyggandet av klosterkyrkan efter den förödande branden år 1234 och har sedan dess varit bortglömd. Erik den heliges son, Knut Eriksson, var aktiv och bedrev korståg österut över Östersjön, men gjorde föga för att omforma Sverige till en stat. Den erikska kungaätten och deras hustrur är gravlagda uppe i högkoret i Varnhems kloster samt i Gudhems kloster, men två av dem ligger i Uppland. Det gäller stamfadern Erik den helige och hans släkting Knut länge Holmgersson. Knut och hans son Holmger, som helgonförklarades, är sannolikt begravda vid Sko kloster i Uppland. Detta skulle kunna antyda att den erikska kungaätten i själva verket härstammade från Uppland, och att det var först sedan Erik den heliges son Knut Eriksson flyttade till Eriksberg i Västergötland som ätten blev förankrad hit under de tre generationerna med kungar. Däremot vet vi ingenting om ifall Knut Erikssons son Erik Knutson och sonson Erik Eriksson bodde i Eriksberg.

Bjälboätten hade under lång tid innehaft jarlaämbetet i Sverige och var därmed kungens högra hand. Samtliga i den ätten, med ett undantag, stod på folkungarnas sida och bekämpade den sverkerska kungaättens vilja att förändra landet till en stat och de stod på den erikska ättens sida. Undantaget var Birger Jarl, son till Magnus minnesköld och Ingrid Ylva. Han var sannolikt betydligt yngre än sina syskon och växte upp när de var vuxna och gamla. När ämbetet som jarl tilldelades Birger Magnusson 1248 inleddes en period av många kraftfulla förändringar, och där han tog fullständigt avstånd från familjens tidigare politik genom sina handlingar och skapade stora motsättningar inom riket. Redan året innan, år 1247 när den föregående jarlen Ulf fase dött, hade Birger Jarl bekämpat de personer som stod på folkungarnas sida och som gjorde allt för att slå ner Birger Jarls visioner om Sverige. Efter slaget vid Sparsäter 1247 eftersöktes och tillfångatogs flera av folkungarnas ledare och halshöggs året därpå. Likaså halshöggs motståndarnas ledare efter slaget vid Härvadsbro år 1251. Därmed var det mesta av motståndet inom landet krossat. Folkungapartiet var i det närmaste upplöst. I samband med dessa segrar inrättades en ny lagparagraf, som var hämtad från romersk lag och som hade tydlig koppling till statsidealet, där det kungjordes att de avrättades jordinnehav beslagtogs och överfördes till statlig ägo. Något sådant hade aldrig skett tidigare i Sverige, att jordegendomar kunde fråntas en person och en hel ätt hade varit fullständigt omöjligt.

Förändringen i synsätt var härigenom enorm. Dessutom tvingades bönderna i Uppland med omnejd att börja betala årlig skatt, vilket de heller aldrig tidigare hade gjort, eftersom de hade haft ansvaret för den mycket omfattande ledungsflottan eller krigsflottan, som kunde omfatta närmare 30.000 man

och flera hundra skepp när den var som störst. Flottan lades omedelbart ner och för skatteinkomsterna inhyrdes bland annat tyska legotrupper till häst, i enlighet med den nya tidens sätt att bedriva krig. Utöver detta upprättades handelsavtal med Tyskland och Birger Jarl såg till att städerna övertog de fria marknadernas plats i samhället, samtidigt som även utländska handelsmän fick friheter i Sverige. Nio år efter Birger Jarls död år 1266 tog hans son Magnus ladulås över tronen från sin storebror Valdemar. Före sin död 1290 lyckades Magnus införa det världsliga frälset, vilket innebar att stormännen och deras familjer var underställda sin kung och inte en formell jämlike som det varit inom riket där ätterna inte var skiktade hierarkiskt trots olika ämbeten och rikedomar. Dessutom hade riksrådet blivit det beslutande organet i samhället och ersatt den forna folkförsamlingen som fört en tynande tillvaro under två sekler. Riksrådet bestod av 15-20 unga aristokrater från de förnämsta ätterna. Från början tycks de ha varit mycket lojala mot sin kung och alltid röstat med denne. I varje fall hör vi aldrig talas om att riksrådet haft andra uppfattningar än de som kungen förordade. Genom dessa förändringar i samhället hade kungen fått en betydligt större makt än tidigare och en omfattande beslutanderätt.

Knappt 100 år tidigare hade förhållandet varit det omvända. Efter Folke jarls död i slaget vid Gestilren i Västergötland år 1210 tog andra motståndare till staten vid och fortsatte Folkes kamp. De kallades för folkungarna i de samtida skrifterna och kämpade för att bibehålla sina rättigheter, som var knutna till ätten och ta bort regler och bestämmelser som införts under 1100-talet. De ville bibehålla rätten att själva få välja kung och biskop, att kyrkan inte skulle ha skattefrihet eller frihet från ledungsflottan etc, och att besluten låg i folkförsamlingens händer och inte i kungens. Kungen och kyrkan skulle vara i folkets tjänst. De ville också kuva länderna österut och tvinga dem att betala skatt, samt kontrollera Östersjön för att gynna de svenska handelsmännen. Birger Jarls äldre bror Eskil lagman lät skriva ner äldre Västgöotalagen på 1220-talet i ett försök att hävda den rätt som gällt för ätterna och jordägarna. Här betonas både motståndsrätten, att svearna ägde rätt att både välja och avsätta kungar, och att ätterna och folket skulle råda över val av kyrkliga ämbetsmän och själva bilägga tvister som de var inblandade i.

Femtio år senare skrevs den yngre Västgöotalagen. Den här gången med märkbara förändringar som visade att utvecklingen i samhället inte hade stått still. Sverige hade formellt sett redan blivit en stat. Folkungapartiets program var slaget i spillror. Bortsett från några enstaka kungar, som Inge d.ä. och den sverkerska kungaätten, hade kungarna under en lång tid gynnats folkungapartiet eller varit så svaga att de överlätit styret åt sina jarlar som i sin tur ställt sig bakom dem. Mellan 1167 och 1247 hade folkungarna styrt landet med marginellt motstånd, undantaget 1195-1208 då Sverker Karlsson innehade tronen och såg till att kyrkan fick skattefrihet, som senare visade sig vara omöjligt att upphäva. Trots det tryckte såväl den katolska kyrkans representanter som danskar på, och de försökte påverka utvecklingen till sin fördel. När trycket blev för stort inom den förmyndarregering som styrde landet i kung Erik Eriksons namn i slutet av 1220-talet, valde hans syssling Knut länge Holmgersson att gå ut i strid, slå ner motståndet i slaget vid Olustra år 1229 och tilltvinga sig tronen för att hejda kyrkans anhängare i deras målmedvetna strävan. Under några år tvingades Erik Eriksson till exil i Danmark, men när läget väl hade stabiliserat sig och Knut

länge kände att hans liv ebbade ut, valde han att återkalla den unge kungen istället för att låta någon av sina egna söner efterträda honom. Allt för att följa och underordna sig det kungaval som folkförsamlingen tidigare hade gjort enligt den urgamla modellen.

Det äldsta kungaporträttet i Sverige avbildar med stor sannolikhet Erik Eriksson den läspe och halte. Avbildningen finns på dopfunten i Vinköls kyrka i Västergötland, men den är inköpt från Gudhems kyrka som ligger alldeles intill Gudhems kloster vars huvudgård tillhörde Uppsala öd.

Erik den läspe och halte var en mycket svag kung ända till sin död 1250 och det medförde att Birger Jarl fick fria händer. Nederlagen 1247-1251 tog musten ur folkungarna men de återhämtade sig tillfälligt och såg en chans när kung Valdemar Birgersson framtogs makten av sin lillebror Magnus ladulås efter slaget vid Hova 1275. Valdemar hämtade hjälp från Danmark och fick även stöd i Sverige av de stormän som betraktade honom som en vek och viljelös kung som man kunde styra vart man ville. Upproret 1280 blev folkungarnas sista och slutade med fullständigt nederlag. Trots det fanns det anhängare till det gamla riksidealet ännu en generation. Marsken Torgils Knutsson (avrättad 1306) blev den siste som kämpade för att upprätthålla de sista resterna av folkungapartiet, vilka stred för att bibehålla det rike som funnits sedan urminnes tider. Han försökte till och med återinföra en del av de gamla reglerna. Exempelvis ville han ha kontroll över kungamakten och gynna de inhemska härstyrkorna och inte de utländska legostyrkorna, att kyrkan skulle vara med och betala rusttjänst, att svenska handelsmän gynnas och att riket expanderade österut för att få kontroll över Östersjön. Så förblev det inte under någon längre tid. Kung Birger Magnusson svek honom varpå kungens bröder, hertigarna Erik och Valdemar, red ner till Västergötland strax före julen år 1305 för att fånga marsken vid Lena borg. De förde honom till Stockholm där han avrättades, och sedan var vägen öppen både för Håtunaleken och för Nyköpings gästabad, men fram-

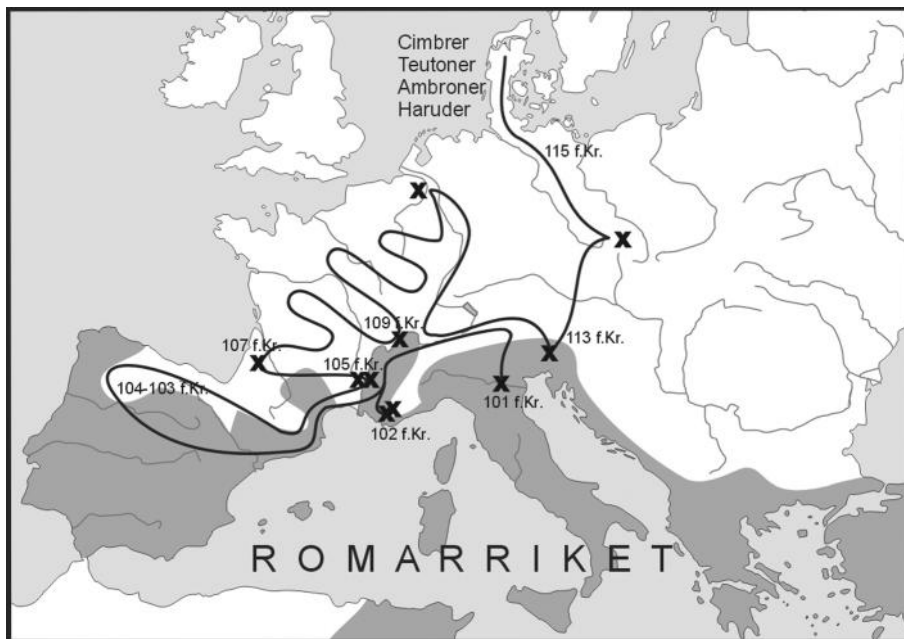
för allt för statens blomstringsperiod, som ledde såväl till Kalmarunionen, nationalstaten, stormaktsväldet och senare former av statliga samhällsstrukturer.

Trots alla dessa förändringar i samhället som berörde kungen, hövdingarna, bönderna, handelsmännen, hantverkarna, munkar och nunnor, präster och biskopar, förblev trälarnas liv oförändrade. Deras situation förändrades knappt alls. Först år 1335 upphävdes träldomen för de trälbarn som föddes efter detta år, men deras levnadssituation blev knappt bättre eftersom de istället blev landbor eller arrendebönder där de förlorade det skydd och den försörjning som de tidigare fått. De fick kämpa sig till ett arrende i konkurrens med andra i samma situation. Just vid denna tid var det ett överskott på bönder och trälar varför de tvingades bjuda över varandra för att få tillträde till en gård att försörja sig på, vilket förvärrade situationen ännu mer. Bara 14 år senare kom digerdöden och minskade befolkningen med omkring 1/3 eller ännu mer, och då blev det oerhört mycket lättare och billigare att skaffa tillträde till en arrendegård. Nu blev situationen den omvända och många gårdar låg öde under flera generationer. Först i mitten av 1500-talet togs de sista gårdarna i bruk igen av alla som lades öde efter digerdödens framfart.

Utvecklingen i Danmark och Norge

Både Danmark och Norge genomgick samma typ av förändring som Sverige men på ett något annorlunda sätt. I Danmark skedde många av förändringarna under 900-talet som en följd av det tysk-romerska rikets starka inflytande och den snabba organiseringen av den kyrkliga verksamheten. Kortare perioder försökte till och med tyskarna att kuva Danmark och göra det till en lydstat. I början av 1000-talet förändrades situationen snabbt och Danmark blev en stormakt som kom att omfatta såväl England som Norge och hotade att lägga Sverige under sig. Men den utvecklingen blev kortvarig och Danmark återgick till att bli ett land av ungefär samma storlek och omfattning som tidigare.

Norge var från början uppdelat i ett flertal mindre riken, vilka erövrades och slogs samman till ett enda land av Harald hårfager i slutet av 800-talet. Han lät organisera landet på ett nytt sätt, vilket snabbt och effektivt omformade landet till en stat. De stormän och deras familjer som inte tålde förändringarna flyttade till Island, Jämtland eller andra platser. Omvälvningen lyckades bara stå sig under hans regeringstid varefter man delvis återgick till de normer som rått för samhällsstyret före hans tid. Under påverkan av bland annat grannländernas utveckling blev Norge slutligen åter igen en stat på samma sätt som Danmark och Sverige.

Cimbrernas och flera andra folks vandringar från tiden omkring 100 f.Kr. visar att de var många, starka och välorganiserade. Cimbrerna själva härstammade från Jylland i Danmark och ger oss viktig information om tidiga nordiska samhällen.

Både i Danmark och Norge finns uppgifter om riksbildningar och kungar som för Danmarks del sträcker sig ända ner till 115 f.Kr. Det var då som en del av cimbrerna från norra Jylland utvandrade i följe med teutoner och några andra stammar vilka eventuellt kom från bland annat södra Sverige. I de romerska krönikorna får vi även namnen på de två kungarna, Boiorix och Teutobod. Ett par hundra år senare intygar Tacitus att det finns kungar och riken i Norden, och från Prokopios skildring från 500-talet sägs att det i Sverige och Norge fanns 13 folkstammar och att var och en hade sin kung. Men det framgår inte om några av dem ska uppfattas som underkungar, i likhet med anglo-saxarnas samhällssystem. Detta system härstammade från de folk i norra Tyskland och på Jylland som kom till England på 400-talet och visar att de hade god förmåga att organisera sig i riken. Förutom de enskilda riken som bildades i England där var och en hade egen kung, utsågs en av dem till överkung, som hade högre rang än de andra, i händelse av ofredstider och behov av att slå en gemensam fiende. Motsvarande system kan mycket väl ha funnits i Norden. Det närmaste vi kommer en sådan situation är berättelsen hos Jordanes om herulernas kung Hrodulf i Norge, som i början av 500-talet rådde över sex olika folkstammar i södra Norge och i Bohuslän, men där inga kallas för heruler. Möjligen var detta ett samlingsnamn för flera olika stammar. Utöver detta har vi det engelska Beowulf-kvädet, som främst skildrar Beowulfs äventyr under hans tid vid det jylländska kungahuset under 500-talet och dess relationer med andra nordiska riken och kungafamiljer. Ett flertal detaljer i texten har mycket hög kvalitet och är mer ursprungliga än de texter som finns i Skandinavien och det vittnar om kvädets äkthet och trovärdighet.

Slutsats angående rikena i Norden

Innan Sverige blev en stat i början av medeltiden fanns en annan samhällsorganisation, som för sin tid var mycket livskraftig och gjorde landet föränderligt och flexibelt, vilket under lång tid var en nödvändighet för överlevnad. Denna samhällstyp som här benämns rike bör inte undervärderas, ty den kännetecknas av såväl klokhet som rationella och effektiva råd, vilka styrde landets utveckling. Att förlägga Svearikets vagga till medeltidens början är att förringa och misstolka det samhällsstyre som rådde dessförinnan. Ska vi söka efter Svearikets ursprung och Svea rikes vagga måste vi lämna den tid när Sverige blev en stat och söka vidare i händelser som inträffade långt tidigare.

RIKENAS URSPRUNG

Begreppet rike har i detta sammanhang definierats ungefär likadant som begreppet hövdingedöme, vilket vi möter betydligt oftare i litteraturen om forntidens samhällen. Hövdingar och stormän hade ingen självklar och reglerad makt i samhället, utan den byggde på vad de lyckades uträtta i bedrifter och genom sin rikedom. Makten hos aristokraterna var ett indirekt resultat av den förmögenhet och innehav av jord och boskap som deras ätter innehade. Inom ätten fanns i viss mån en intern hierarki, oavsett om man bodde tillsammans eller utspridda på olika gårdar, och för alla dessa ansvarade ett överhuvud. Denna uppgift tycks dock i det närmaste ha upphört i Norden i slutet av järnåldern, sedan ätterna blivit mer löst sammanfogade. Men ättens gemensamma rikedom innebar inte att de härigenom fick någon myndighet över andra ätter. Viktiga ämbeten, som gode och kung, krävde också en form av acceptans hos folket och de övriga aristokraterna, och så länge sådana ämbeten var knutna till särskilda ätter var problemet löst.

Försvarspakter och krigens mening

Målet med riket eller hövdingedömet var att bygga upp ett effektivt försvarssystem. I första hand kanske det skedde för att värja sig mot sina grannars angrepp eller för att själva kunna göra anfall och stjäla boskap och värdefulla föremål. Genom att ständigt försätta sig i krigiskt tillstånd tränades männen och ett fåtal kvinnor i krigets konster. Träningen att skickligt kunna hantera vapen var en viktig del, och att veta hur modig man skulle vara i olika stunder var en annan. Striderna mot grannfolk syftade sällan till att man ville utrota dem, eftersom det var mer lönsamt att kuva dem och försöka få dem att betala årlig skatt. Utöver detta fanns det en annan mening med de ständiga krigen. Hotet att en ny främmande folkgrupp skulle kunna komma från fjärran var ständigt i deras medvetande, tidigare händelser av det slaget förekom i deras berättelser och myter. Då var det inte säkert att man klarade sig själv utan var tvungen att alliera sig med en eller flera av de grannfolk som man vanligen slogs emot. Av det skälet var de ständiga småkrigen mellan grannriken uppfostrande för de unga krigarna. Självständiga riken kunde samarbeta sida vid sida på lika villkor och slåss mot en gemensam fiende, men ett kuvat rike visste man aldrig var man hade eftersom de lika gärna kunde ansluta sig till fienderna.

Synen på döden gjorde också att krigen inte sågs som något fruktansvärt. Krigarna trodde att de skulle leva vidare efter döden och få det bra. Dessutom var det bara 40% av befolkningen som uppnådde 20 års ålder och 20% som blev 40 år, vilket medförde att många hellre dog en ärofull död i strid än inväntade döden hemma på gården. Den återstående levnadstiden, som man kunde förvänta sig, var ändå relativt kort.

När man mötte sina motståndare fanns det en del oskrivna regler. Om motståndaren inte ställde upp till strid var det fritt fram att härja och plundra

bäst man ville, men om de ställde upp och var beredda på strid skulle man mötas i ärlig kamp och låta gudarna få avgöra vem som skulle tilldelas segern. Då skulle också gudarna få segerbytet från slagfältet. Både tidiga skrifter och ett flertal fynd berättar om hur man förstört allt som fanns kvar på slagfältet och vräkt ur dyrbarheterna i ett stort vattendrag eller en sjö. Bråvallaslaget, som enligt sagorna inträffade på 700-talet men nedtecknades i sin äldsta kända form på 1100-talet, beskrivs på ett relativt komiskt sätt och kan nästan jämföras med en fotbollsmatch. De båda härstyrkorna valde slagfält och tidpunkt i förväg, ställde upp på var sin sida, märkte ut slagfältet med hasselkäppar, blåste i lurar för att inleda striden och blåste på nytt när den ena sidans kung hade stupat. Då avbröts omedelbart striden och kämparna reste hem igen, både vinnare och förlorare. Liknande strider framskyntar vid många andra tillfällen där kelter och germaner ingått.

Kelter, germaner och andra indoeuropéer

De beskrivningar som vi har bland annat i de grekiska och romerska skrifterna, som berättar om keltiska och germanska folk, visar att de inte var organiserade som stater utan mera som riken. Överallt finner vi patriarkat och samhällen som var ordnade efter likartade principer. Detta är inte förvånande. Alla indoeuropeiska folk hade en gemensam och likartad samhällsstruktur, från kelterna i väster till arierna i Indien i öster och från skottar och skandinaver i norr till tidiga greker och hettiter i söder. Vid Medelhavet uppstod snabbt samhällen som utvecklades i riktning till att bli stater, men i övrigt fanns det gamla samhällssystemet kvar i högre grad. Ätten och släkten var viktigast, släkten räknades på likartat sätt, och dessa ätter var i sin tur allierade med varandra i försvarsallianser. Av dessa framträdde de aristokratiska ätterna eller klanerna varifrån hövdingar och kungar hämtades, medan övriga familjer och släkten fördes ner på en lägre men gemensam hierarkisk nivå. Förutom dessa två nivåer i hierarkin fanns individer eller hela släkten som tillhörde de andliga aristokraterna, vars uppgifter inte var att kriga eller bedriva boskapsskötsel, utan att sköta offerhandlingar, döma i gudarnas namn mellan tvistande parter, tjäna som läkare samt att hålla reda på årets dagar och all annan känd vetenskap. Varianter på detta tema finner vi hos alla indoeuropeiska folk. Det märkliga är att, fastän vi har en rad gemensamma ord i deras språk som rör boskapsskötsel, föremål, redskap och räkneord etc, saknas gemensamma ord för den hierarkiska strukturens olika skikt trots att den är så likartad mellan olika folk. Å andra sidan tycks det inte ha funnits bara en enda titel för hövdingar och offerpräster inom respektive språkområde. Tvärtom finner vi ofta en lång rad begrepp och benämningar inom samma område, vilka syftat på olika saker i personernas ansvarsområde eller deras tilldelade uppgifter, eller ord som avlöst varandra över en tidsperiod eller använts av olika grupper människor i en stam.

Den generella bilden av de indoeuropeiska rikena kan ge oss följande uppdelning i tre sociala grupper.

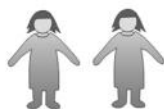
- De glansfulla eller druider, gode etc kallades bland annat dessa lärde som stod gudarna närmast och som hade kunskaper om allehanda ting. De var präster, domare, läkare och vetenskapsmän.

- Vapenbärarna eller krigarnas ätter hade en framstående ställning och representerade de ätter som ägde det mesta av boskapen och jordarna. Därför var de också angelägna om att försvara sin egendom och bilda försvarsallianser. Hierarkiskt sett kunde de både stå över, under eller på samma nivå som de lärde. Ibland var deras uppgifter så åtskilda att det inte förekom någon konkurrens emellan dem.
- Herdarna hade litet eller inget innehav av boskap och jord och arbetade åt andra som hade desto mer. En viss del av dem var trälar eller slavar, vilka emellanåt kunde urskiljas som en fjärde grupp i samhället.

DE GLANSFULLA

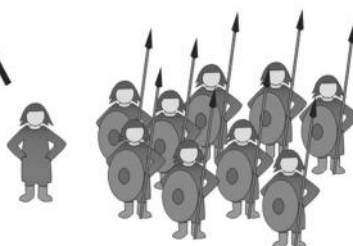
BRAMANER - DRUIDER - GODAR

präster, munkar
domare
läkare
vetenskapsmän

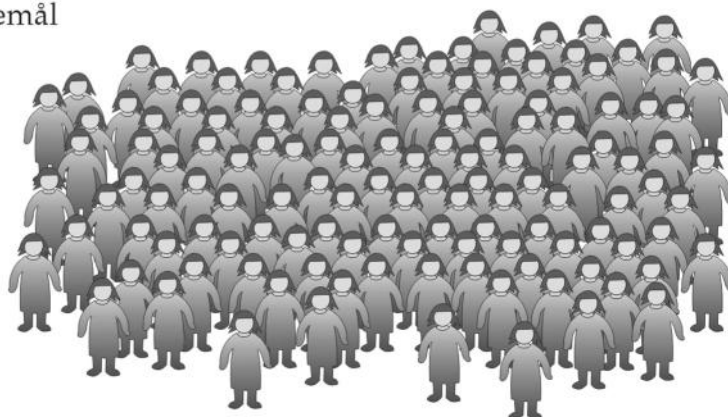
VAPENBÄRARNNA

försvarare
erövrare
boskapsägande ätter

BOSKAPSSKÖTARE & HANTVERKARE SAMT TRÄLAR

förädlare av matvaror
och föremål

Alla de indoeuropeiska samhällena var ursprungligen organiserade i tre grupper som var åtskilda utifrån den uppgift de hade i samhället, men det fanns också en hierarkisk skillnad mellan dem.

Ett av de fåtaliga indoeuropeiska orden som syftar på makt är det latinska ordet rex, eller raja på sanskrit. Det översätts ofta med begreppet kung eller furste, men det ursprungliga ordet betydde snarare rätt-sägaren, det vill säga den som uttalade sanningar och förklarade hur saker och ting låg till och vad som skulle uppfattas som sant och riktigt. I vår egen moderna värld är vi uppfostrade till att ha en gemensam uppfattning om etik och moral samt bygger upp vår världsbild på en mer eller mindre samstämmig och vetenskaplig uppfattning om världens struktur och dess egenskaper. Under forntiden var allt som kan förknippas med vetenskap och utforskandet av naturens strukturer förbehållet de lärde. För övriga människor var världen enklare. Förnimmelsen och deltagandet i verkligheten var betydligt mer relativt och känslobaserat än idag. Vi försöker vara rationella och förståndiga människor som bygger våra handlingar och slutsatser på sann kunskap och logiska grunder. Under forntiden var livet och världen mer sammanflätade i ett gemensamt mysterium, där rätt och fel i princip inte existerade. Det förekom bara personliga uppfattningar om sådana saker. Dessutom var gudarna inblandade i allt detta. Eftersom gudarna inte var fysiska himmelspersoner utan abstrakta varelser eller naturegenskaper som genomsyrade tillvaron, handlade man inte på egen hand, utan allt man gjorde var ett led i gudarnas handlande. På så vis fanns inte rätt och fel, utan bara handlingar som skapade harmoni eller disharmoni. I vissa situationer måste någon ställa sig upp och bestämma vad som skulle anses vara rätt och fel. Det blev rätt-sägarens uppgift.

Eftersom alla de indoeuropeiska samhällena förefaller ha varit organiserade som riket med tre sociala skikt från början, kan vi fråga oss hur gammalt detta samhällssystem är. Likheterna mellan de ariska gudarna och deras samhällsstruktur och exempelvis de äldsta kända i Grekland, indikerar att ursprunget till denna samhällsmodell är samtida med eller äldre än ariernas invandring till norra Indien c:a 1500 f.Kr. Den dateringen är i sin tur samtida med uppgifterna om de äldsta kungarna av Mileads ätt i de irländska krönikorna som uppräknar alla forntidens kungar på Irland, hur många år de regerade och vem de var släkt med. Krönikornas äkthet kan självfallet ifrågasättas, men de kronologiska detaljuppgifter som går att kontrollera arkeologiskt visar sig stämma förbluffande väl. Dessutom är uppräknningen av kungar så enkel och utan underhållningsvärde att man måste fråga sig vem som skulle komma på idén att arbeta fram sådana krönikor, men också hur man kan få ett helt folk att tro på dess innehåll, såvida de inte bygger på sanna historier. Om vi jämför de irländska krönikorna med Snorre Sturlasson och Saxo Grammaticus skildringar av Norges och Danmarks historia är skillnaden total, eftersom dessa återger livfulla och dramatiska berättelser.

Ytterligare ett stöd får vi i det allmänna arkeologiska materialet i de indoeuropeiska samhällena. Visserligen finns det somliga arkeologer som tolkar allting som ett resultat av enkla bönder och deras arbete, men förekomsten av väldiga fornborgar, extrema gravanläggningar, föremål i guld och brons som är av extraordinärt slag, vapen som går att rangordna hierarkiskt är bara några exempel på indikationer som pekar på att samma samhällsstruktur, som vi möter i de äldsta skrivna källorna, även var rådande flera tusen år tidigare. Frågan är snarast när denna samhällsstruktur uppstod.

Den största förändringen i Europa som vi kan finna rörande samhällsstrukturen skedde samtidigt som bondenärningen infördes. Bondestenåldern skiljer

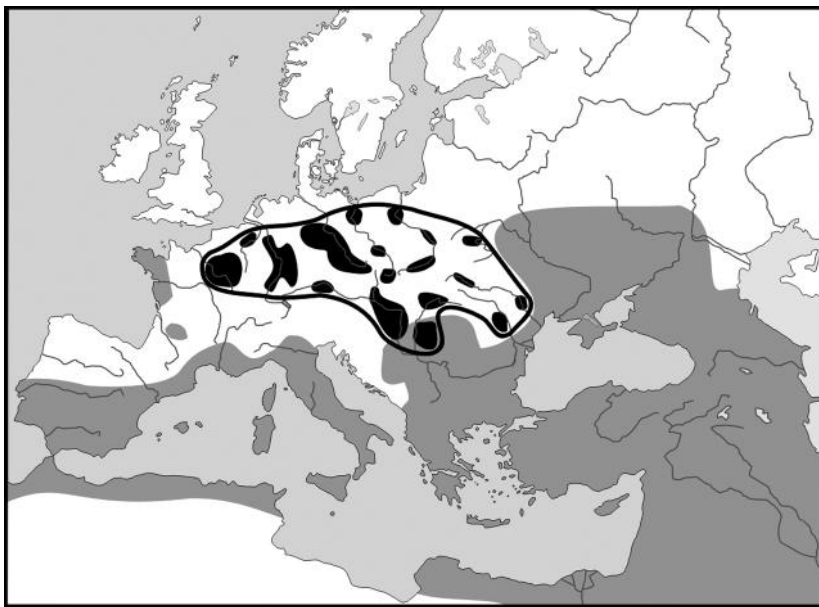
sig nästan fullständigt från jägarstenåldern. Även om vi har mycket begränsad kunskap om jägarstenålderns samhälle och den senaste forskningen vill hävda att den var betydligt mer krigisk och aggressiv än vad man antagit tidigare, tycks det ändå inte ha bildats någon form av riket under denna period. Stora och starka stammar bör ha funnits och allianser mellan dem fanns kanske också, men de förfogade över förhållandevis små områden och kunde inte sätta upp tillräckligt med kraft när de som företrädde bondenärningen ryckvis spred sig i Europa. Denna övergång från jägarstenålder till bondestenålder kan ses som en av de mest svårlösta och svårförstådda förändringarna inom den arkeologiska forskningen. Orsaken till det är inte problemet i sig utan den allmänna inställningen till problemet. Eftersom de flesta forskare redan har bestämt sig för att det under bondestenåldern bara fanns ett mycket primitivt samhälle, som dominerades av isolerade bondbyar vars medlemmar var jämlika, finns det heller ingen framkomlig väg till förståelse och förklaring till det som faktiskt hände. Om man istället frågar sig vad som hände och använder detta för att tolka hur samhället var beskaffat, framträder en fullständigt annorlunda bild av deras samhälle. Hittills har arkeologerna bestämt hur forntiden ska vara, och inte forntiden som bestämt vad arkeologerna ska tycka och tro och hur teorierna ska utformas.

De äldsta indoeuropéerna kan spåras till trakten av västra Svarta Havet vid tiden runt 6000 f.Kr. Här bodde de på olika platser ända ner till 160 meter under nuvarande nivå. Att de kunde bo här nere berodde på att Svarta Havet var betydligt mindre på den tiden och att strandkanten låg på den nivån. Sjöns yta låg under havsnivån och under lång tid fanns det bara tillflöden men inga utflöden. Istället var det avdunstningen i relation till tillflödena som reglerade Svarta Havets storlek. Runt 5550 f.Kr. inträffade en katastrof som skulle få ofantliga följder. Berggrunden runt tillflödet från Medelhavet, där det idag är ett utflöde, brast och skapade ett gigantiskt vattenfall som fick berget att rämna ännu mer. Plötsligt hade naturen skapat ett vattenfall som var 200 gånger större än Niagarafallet. Under loppet av tre år höjdes Svarta Havet 160 meter och kom upp till dagens nivå. De som bodde i de dränkta områdena hade som mest 15 mil till säker mark. Sannolikt undkom de flesta men en hel del av deras ägodelar och måhända en del av boskapen blev kvar och bör ligga inbäddade i dy och gytta nere på Svarta Havets botten. Omedelbart flyttade man västerut och lade under sig ett enormt område av Centraleuropa, från Svarta Havets nya strandlinje i öster till mellersta Frankrike i väster, nästan ända upp till Östersjön och Nordsjön i norr och ner till Alperna i söder. De äldsta dateringarna av deras kultur och från skilda delar av detta område är samtida med varandra och med katastrofen i Svarta Havet. I 1500 år var deras gräns mot jägarstenålderns stammar i det närmaste oförändrad. Därefter hände plötsligt någonting och gränsen för deras kulturområde flyttades fram åt olika håll. Resten av Frankrike samt Storbritannien och Irland införlivades i deras område och gjordes om till betesmark för boskapen, liksom nordligaste Tyskland och Polen samt hela Skandinavien ända upp till Dalälven och Trondheim. En sådan förändring måste ha krävt en mycket noggrann planering och berört ett stort antal människor.

Kulturerna i Europa hade under bondestenåldern kulturgränser som var kontinuerliga och som sällan ändrades. Dessa kulturområden som är förhållandevis stora, ibland till och med mycket stora, visar att människorna inom dem höll ihop och gjorde föremål och redskap likadant samt levde

med liknande traditioner. En del föremål är bruksföremål medan andra kan ses som viktiga symboler inom kult, religion eller det sociala livet i samhället. Det ligger nära till hands att tolka kulturerna som någon form av riksbildningar, eller hövdingadömen om man hellre vill använda detta begrepp, eftersom kulturernas egenskaper inte återspeglar människor som utvecklats individuellt på ett primitivt och isolerat sätt, utan styrdes av gemensamma värderingar genom omfattande kontaktnät.

Omkring år 3000 f.Kr. förändrades den kulturella bilden i Europa ganska snabbt och i västra Europa bredde klockbägarkulturen ut sig från Atlanten ända fram till floden Rhen, medan den snörkeramiska kulturen uppstod i östra Europa. Båda kulturerna sönderföll ganska snabbt i ett visst antal undergrupper och den huvudsakliga gränsen mellan de två kulturerna bestod bara en kortare tid längs floden Rhen. Långsamt eller ryckvis flyttades gränsen österut över Nederländerna och nordvästra Tyskland tills plötsligt hela Skandinavien översköldes och fick ett snabbt och omedelbart kulturskifte. Ursprunget för den nya kultur som uppstod c:a 2400 f.Kr. kom från Normandie i norra Frankrike. Härifrån härstammade idéerna och modellerna till de nya föremål och byggnadsverk som fullständigt kom att ersätta allt det som förekommit tidigare. Det verkar vara omöjligt att förstå dessa händelser om man inte använder begrepp som krig, riken och federationer.

De indoeuropeiska folken bebyggde snabbt hela centraleuropa runt 5500 f.Kr. innan de 1500 år senare expanderade ut över merparten av Europa, däribland Norden.

Sådan var situationen i Europa. I Skandinavien hade Danmark samt södra Sverige och Norge gått över till boskapsskötsel och odling samtidigt runt 4000 f.Kr. Hela detta område skulle sedan i tusen år uppvisa en så pass likartad kultur - trattbägarkulturen - där regionala särdrag är sällsynta eller mycket små i omfattning. När den sedan ersattes av en snörkeramisk grupp, stridsyxekultur i Sverige och Norge samt enkeltgravskultur i Danmark, var

det inte bara en total och mycket snabb förändring som skulle skilja sig kraftigt från den tidigare kulturen. Dessutom uppstod en gräns mellan Danmark och Sverige-Norge som medförde att det fortfarande fanns nära och intensiva kontakter, alltifrån Trondheim och Dalälven i norr och ner till Skåne och Bornholm i söder, men däremot inga kontakter alls till det danska området. Först när klockbägarkulturens gräns i Tyskland rämnade 2400 f.Kr. och Skandinavien införlivades i den västeuropeiska kulturkretsen, blev Skandinavien lika enat kulturellt sett som det varit 600 år tidigare. Ännu märkligare är att Själland, som var ett viktigt kulturellt centrum under trattbägar-kulturen, saknar varje spår av snörkeramisk kultur och förefaller ha fört en tynande tillvaro, där man försökt hålla kvar vid det gamla. Samma sak gäller Gotland, som utvecklade en variant av trattbägar-kulturen mycket tidigt och kom att bibehålla den under stridsyxekulturens tid i Sverige-Norge. Tiden efter 2400 f.Kr., ofta bara kallad senneolitikum eller hållkisttid, kännetecknas av en samstämmig skandinavisk kultur precis som tidigare, från norr till söder och från väster till öster, utan undantag som Själland och Gotland. Frågan är om detta kan förklaras på ett vettigt sätt utan krig, riken och federationer.

Aristokratiska ätter

Uppgifterna om rikenas struktur i de indoeuropeiska samhällena är inte alldeles homogena. I Grekland känner vi till att det existerade dominanta furstefamiljer under äldre bronsåldern, vilka hade en omfattande makt. Dessa ledare jämställde sin makt med farao i Egypten och respekterades som dennes jämlike av farao själv. Till skillnad från de flesta indoeuropeiska folk hade de bland annat administratörer och skriftspråk. I samband med heraklidernas (Herakles ättlingar) återkomst till Grekland runt 1200 f.Kr. skövldes fursteborgarna och hierarkin i samhället plattades ut en aning. Den skulle sedan minska ytterligare vid övergången till de kommande seklerna när den grekiska demokratin infördes (som dock varken berörde barn, kvinnor eller den halva av befolkningen som utgjordes av slavar).

Det var inte bara hos grekerna som furstefamiljer med viss makt existerade. En liknande rang för furstens eller de styrande familjernas ätt kan vi se hos de tidiga kelterna i Frankrike för drygt två tusen år sedan och i de irländska krönikorna. Även hos skoterna i den västra delen av Skottland framträder detta redan vid deras ankomst från Irland i början av 500-talet e.Kr. Skoterna i västra Skottland lyckades med en alldeles särskilt svår uppgift. Sedan de kommit från norra Irland och erövat och fördrivit folk i Skottland, inleddes ett fortsatt krig mot de övriga folken i Skottland. Dessa folkstammar hörde alla till pikternas rike och de stred mot varandra i flera hundra års tid.

På 800-talet föddes Kenneth mac Alphin, son till kung Alphin av Skoternas rike i väster och hans hustru, som var dotter till pikternas kung i öster. Därmed fanns det en möjlighet att förena de båda stridande parterna och sammanföra dem till ett enda rike, det vi idag kallar Skottland. De övriga omständigheterna kring denna allians i mitten av 800-talet är okända.

I norra Tyskland och Polen samt i Skandinavien, som vi kan kalla för det germanska området, finns antydningar om någonting liknande, inte minst från Sverige där Ynglingaätten rådde. Bland germanerna var balansen mellan kungens, aristokraternas och de övriga ätternas makt mycket viktig. De kungar, som på olika sätt lyckades förvärva makt och myndighet och därmed en beslutande ställning, var kortlivade och slutade sina dagar av våld eller blev fördrivna. De kungar, som istället lyssnade på folket och var dess ordförande vid folkförsamlingarna, hyllades och kunde behålla sin ätts upphöjda ställning. Kungarna, furstarna och de rika boskapsägarna hörde därför till ett eget skikt i samhället, men deras främsta uppgift var att hålla samman folket och inte att vara dess förmyndare.

Från Julius Caesars skildring av de keltiska folken och deras samhälle i den blivande provinsen Gallien (Frankrike) runt år 50 f.Kr. får vi följande beskrivning, vilken här återges i ett sammandrag.

Överallt i Gallien finns det två samhällsklasser vilka ensam åtnjuter alla rangens och samhällsställningens företräden. Det lägre folket anses som föga bättre än slavar, de förs inte göra något på egen hand och får inte delta i några rådsförsamlingar. Av de två samhällsklasserna utgör riddarna den ena och druiderna den andra. De senare ha religionsvården i sin hand, för rättar de enskilda och offentliga offren samt utlägger trosföreställningarna. De träffar avgörandet i nästan alla tvister, både statliga och enskilda. Så snart ett brott har begåtts, så snart ett mord har ägt rum, så snart tvist uppstår om ett arv eller en gränsreglering är det dessa som fäller dom och fördela böter och förmåner. I spetsen för alla druider står en som innehar den högsta makten. Druiderna slipper enligt gammal hävd gå i krig och erlägger inte liksom folket i övrigt några skatter. De får lära sig mycket utantill. De sysslar mycket med undersökningar av stjärnorna och deras rörelser, om världen och jordkretsens storlek, om tingens väsen och om de odödliga gudarnas makt och väldighet samt undervisar däri sina lärjungar. Den andra klassen utgörs av riddarna. De ska göra krigstjänst. Före Caesars ankomst brukade det hända mest varje år att de avvärjde andras härjningar. Ju mer framstående var och en av dem är genom börd och rikedom, desto fler värvade ryttare och underlydande samlar han omkring sig. Detta är det enda tecken på makt och anseende de känner.

Julius Caesar fortsätter med en jämförelse av de germanska folken, vilka dock nedvärderas på så gott som samtliga punkter. Den beskrivningen stämmer dåligt med den information vi får om de germanska folken strax efter Julius Caesars tid. Orsaken kan vara att det mesta av det han visste om germanerna, var det han lärt sig om sueberna. Denna folkgrupp har många kulturella drag som överensstämmer med de slaviska folken i Ryssland, och det är oklart om de verkligen var ett germanskt eller ett slaviskt folk. När sueberna dyker upp i de skrivna källorna, från Julius Caesars tid och två sekler framåt, finner man ett starkt och ytterst krigiskt folk som slåss mot alla sina grannar och kuvar dem. Men ju längre fram i tiden vi går, desto mer förlorar de sin position i det germanska området. I början av 400-talet, när de stora folkvandringarna västerut började i Tyskland, var sueberna ett litet och anspråkslöst folk.

Att Julius Caesar hade lärt känna sueberna så väl berodde på att de keltiska ledarna i Gallien (Frankrike) hade tävlat om den högsta makten. Han skrev

följande om sig själv, fritt översatt, angående utvecklingen i Gallien. Här lär vi oss hur starka och välorganiserade som sueberna hade varit när de bodde i norra Tyskland, och vilket tryck som de även måste ha utgjort mot de övriga germanska folken där också nordborna ingick. ”Då Caesar kom till Gallien stod det ena partiet under æduernas ledning, det andra under sequanernas. Då de senare inte med egen makt kunde vinna övertaget, eftersom æduerna av gammalt ägde det största inflytandet och hade ett stort antal lydstat, hade sequanerna försökt vinna germanerna och Ariovistus till bundsförvanter samt med stora uppoffringar och löften lyckats locka dem till sig. Efter en rad av segerrika strider vari æduernas hela adel stupat, hade de också erhållit en sådan maktställning att de kunde lägga under sig en stor del av det æduiska folkets lydstat, taga dess främsta mäns söner som gisslan och avtvinga det en i statens namn given ed att aldrig inlåta sig på några mot sequanerna fientliga planer. Till detta kom att de skulle få erhålla den högsta makten i hela Gallien.”

Sueberna nöjde sig inte med sin sold som legosoldater. Under ledning av sin kung Ariovistus ökade antalet krigare från 15.000 till 120.000 och de krävde allt mer land av sina allierade kring floden Rhône i södra Frankrike för sin försörjnings skull, samt tvingade dem att betala årlig skatt. Då kom ytterligare 24.000 man men deras ockupation pågick i femton år till innan Julius Caesar ingrep. Orsaken var att han hade fått reda på att ett mycket stort antal krigare, bortåt 100.000 man, var på väg mot floden Rhen och den totala fiendestyrkan skulle omedelbart utgöra ett hot mot romarriket. Genom sin sedvanliga strategiska genialitet räckte det för Julius Caesar med ett enda möte i fält innan sueberna och de andra germanska folken var på flykt och gjorde allt vad de kunde för att undkomma romarna, som förföljde dem ända till floden Rhen. Denna berättelse lär oss en hel del om den forntida organisationen, både hos kelter och germaner samt vilka stora härstyrkor som kunde dras samman vid sådana här tillfällen.

Sueberna, som var ett samlingsnamn för flera folkstammar, hade kuvat ett flertal folk runt sina gränser eller fördrivit dem. Om dem skrivet Julius Caesar följande, fritt översatt. ”Sueberna utgjorde den ojämförligt största och mest krigiska av alla germanska stammar. De sades ha hundra härader där vart och ett utsänder tusen väpnade män på det krigståg som de varje år företar. De övriga som stannat hemma skaffa föda åt sig själva och de andra. Nästa år skiftar de så att de sistnämnda står under vapen medan de förstnämnda stanna hemma. Därmed försummar de varken åkerbruket eller krigets konst och vana.”

Deras förmåga att kuva sina grannar var vida känd under den tiden och Julius Caesar fortsätter. De sätter ”den största ära att lägga de odlade fälten öde så långt som möjligt utanför sina gränser, ty därigenom har den ju bevisat att ett stort antal folk inte förmår motstå dess makt. Det uppges också att på ett håll ligger landet öde nära sexhundra romerska milier (=890 km) från sueberna räknat. På ett annat håll ha de ubierna till grannar vilkas stat en gång var stor och blomstrande mätt med germansk måttstock. ”Dem ha sueberna inte kunnat driva ut ur deras land även om de försökt det i många och tätt på varandra följande krig. Därtill har ubiernas rike varit för stort och mäktigt, men till skattskyldiga ha de gjort dem samt betydligt försvagat deras kraft och stolthet.” Eftersom de nordiska rikena inte kuvades av sue-

berna, måste de ha kämpa väl och försvarat sina länder med ett stort antal krigare och en god organisation.

Styrka och antalet krigare får inte förväxlas med kungamakt och myndighet. Det visar exempelvis germanen Arminius levnadsöde. År 4 nämns han första gången i de romerska krönikorna som befälhavare över det germanska folket cheruserna, då han orsakade stor förödelse bland romarna. Han var också en av de ledande hövdingarna som år 9 lurade in 30.000 romare i Teutoburgerskogen och såg till att de blev fullständigt förintade. Under de kommande åren blev han kallad för Germaniens uppvigglare. Hans svärfader Segestes däremot hade av kejsar Augustus fått medborgerliga rättigheter. År 15 sägs det att tre legioner (= 12600 man) och tre befälhavare hade fallit på hans sida i strider mot romarna. Arminius agerande eggade inte bara cheruserna utan också deras grannfolk. Även Inguiomerus, Arminius farbroder, drogs med och han var sedan länge fruktad av romarna. Märkligt nog gjorde Arminius broder Flavus krigstjänst hos romarna vid denna tid, vilket Arminius själv hade gjort i sin ungdom i spetsen för en avdelning cheruscer, och båda kunde tala latin. År 17 bad till och med sueberna om romarnas hjälp mot cheruserna, för efter romarnas avtåg hade dessa folk gripit till vapen mot varandra. Deras styrka var lika, men Maroboduus kungatitel hos sueberna gjorde honom förhatlig, medan Arminius kamp för fädernelandets frihet gjorde honom älskad. Två av de suebiska stammarna gick över till motståndarna, samtidigt som Inguiomerus gick över till Maroboduus, och detta utan annat skäl än att han såsom äldre inte ville stå under befäl av en ung brorson. Romaren Tacitus beskriver frammarschen med följande ord: ”De marscherade upp till strid med lika hopp på båda sidor. Men nu gick de inte till oordnade anfall i spridda skaror som de gjorde förr, ty lång kamp med oss hade vant dem att följa sina fälttecken, föra med sig tillräckliga reserver och lyda order. Arminius inspekterade sina trupper och romerska vapen fanns i händerna på många. Maroboduus själv berömde sig inför sina trupper och sade att han hade anfallits av tolv legioner (= 50000 man) under Tiberius befäl och hållit germanernas ära oförminskad och skilt sig hedersamt från drabbningen. Striden slutade utan att någon segrade, men då många lämnade Maroboduus gav han upp kampen mot Arminius.” Två år senare, år 19, hände följande enligt Tacitus: ”När Arminius efter romarnas avtåg och Maroboduus flykt traktade efter kungamakten fick han sitt frihetsälskande folk mot sig. Angripen med vapen stred han med växlande lycka och föll till slut för sina egna landsmäns svek. Utan tvivel var han Germaniens befriare och han hade ansatt det romerska folket på höjden av det romerska imperiets styrka. Stundom blev han slagen i strid, men i krig hade han aldrig besegrats. Han uppnådde trettiosju levnadsår. Tolv år satt han vid makten, och ännu besjungs han hos germanernas stammar.”

Om motsvarande krigiska händelser med en strikt militär organisation skedde runt om i Tyskland och Polen, borde det också ha skett i Danmark, Sverige och Norge.

Ingen erövring i södra Sverige

Riken har normalt ingen möjlighet att erövra länder på samma sätt som stater gör, eftersom de inte har en myndighetsorganisation och därmed inte några administratörer som sköter om detta. För en stat handlar det mest om att införa sitt eget rättsväsende och dess rollfördelning av samhällets individer, där ätten saknar större inflytande och betydelse. På så vis kuvas och inordnas individerna. För ett rike är allt detta i det närmaste omöjligt. De saknar ofta ett fast och konkret rättsväsende med gemensamma lagar där individernas rättigheter och skyldigheter regleras och har istället en fri sammanslutning av ätter som har ansvar för sina egna individer.

När riken expanderar kan det bara ske på några få sätt. Antingen har man bedrivit krig mot ett område och fått dess befolkning att ge upp alla framtida strider redan på förhand, varpå de i ett kuvat tillstånd frivilligt betalar en årlig skatt för att undvika fler strider, eller har alla boende i området fördrivits eller dräpts, möjligen med undantag av slavar. Ytterligare en tänkbar möjlighet, som det dock saknas exempel på, är att två grannfolk levt i fred med varandra så pass länge att de frivillig accepterat varandra som jämlikar och ingått ett samarbete på lika villkor. Visserligen kan vi se att det skedde stora förändringar i beskrivningen av Tyskland och Polen runt 200-talet, där det dök upp nya stammar som var betydligt större än de som nämns tidigare. Orsaken bakom detta är okänt. Möjligen skedde en omfattande alliansbildning mellan stammarna, men det kan också ha varit så att detta samgående var uråldrigt och att det istället var beskrivningen som ändrades. Krönikörerna kan mycket väl ha beskrivit två olika nivåer på samhällsstrukturen under de två olika perioderna, först de mindre folkstammarna och sedan de stora allianserna. Till och med i en av de äldsta förteckningarna av ett stort antal germanska stammar, vilken skrevs av Tacitus år 98, beskrivs att germanerna egentligen bara var uppdelade i tre grupper som sinsemellan var nära besläktade med varandra. Andra författare från den tiden ville dock öka antalet en aning. På Irland och i Skottland uppräknas ibland ett stort antal stammar trots vår vetskap att det på Irland fanns en överkung samt fem provinser med var sin underkung samt att Skottland var delat i två riken fram till 800-talets mitt. Samma tendens kan vi notera i det keltiska Gallien (Frankrike) vid tiden för den romerska erövringen. Folkstammarna uppräknas som om de vore fristående från varandra. Vissa stammar kan ibland specificeras och visar sig då bestå av ett större antal folkområden med egna namn, som nämns tillsammans eller fristående. Samtidigt sägs att alla dessa stammar i Gallien var sammanslutna i ett förbund och hade en gemensam högsta ledning.

När västromerska riket valde att lämna och utrymma provinsen Britannia i början av 400-talet, lejde britterna krigare från andra folk för att skydda sina gränser. Saxare, angler och jutar från Tyskland och Danmark kom för att hjälpa till innan de i stora skaror vände sina vapen mot britterna själva. I område för område högs alla britter och kvarvarande romare ner eller fördes därifrån. Möjligen blev bara deras slavar kvar. Inom kort upprättade de omkring 12 fristående anglo-saxiska riken under 500-talet som relativt ofta bedrev krig mot varandra. Vid lyckade erövringar skedde inte samma fördrivning eller utrotning som tidigare eftersom de var släkt med varandra. Här handlade det bara om att reglera makten mellan besläktade och nyupp-

rättade kungahus. Över dem alla stod en av rikenas kungar som bar titeln bretwalda och var den högste kungen i händelse av krig mot någon gemensam yttre fiende. Då skulle de anglo-saxiska rikena strida tillsammans under hans ledning. I mitten av 800-talet hade antalet riken krympt kraftigt, då anföll daner och möjligen andra skandinaver med full kraft och erövrade den norra delen av det anglo-saxiska området, vilket kom att kallas Danelagen. Inte heller då hör vi talas om fördrivning eller utrotning, eftersom de var nära släkt med anglosaxarna och hade haft en ständig kontakt med dem under seklernas gång. Samma sak upprepades på nytt drygt hundra år senare, efter det att danernas område Danelagen gått under och åter blivit anglo-saxiskt, när danskarna kom tillbaka i början av 1000-talet, men då hade både England och Danmark utvecklats i riktning mot stater och hade inte längre samma samhällsstruktur som tidigare.

Något annat finner vi i svearnas strider i Baltikum på 800-talet. När balterna inte längre ville slåss erbjöd de svearna årlig skatt på villkor att de fick fred i sitt land. Avtalet slöts utan att svearna gjorde några anspråk på styret eller kontrollen av landet i övrigt. Landet var erövrat, kuvat och skattskyldigt, men inte införlivat med Sveariket.

I den äldre forskningen tänkte man sig att stolta och segervissa svear från Mälardalens landskap red ner till Västergötland, erövrade området och lade det under sig. Som stöd för detta pekade man på Beowulfkvädets berättelse om sveakungens strider mot gaeterna där han till slut stupade utan att ha kuvat dem. Den moderna forskningen tycks dock, på goda grunder, vara överens om att dessa gaeter motsvarar jutarna på Jylland. Om vi söker efter andra indikationer på en stor och omfattande erövring så saknas de fullständigt, vilket känns förvånande om den verkligen har inträffat. Hade en sveakung lyckats med den enorma uppgiften att ha utvidgat sitt rike så mycket som det skulle ha handlat om i det här fallet, borde det ha förekommit en omfattande diktning runt händelsen som både hyllat konungen själv och övriga tappra deltagande hövdingar. Men ingenstans finner vi ett enda ord som antyder att något sådant har hänt. Inte heller något som berättar om att en kung i Västergötland lyckades kuva folket och erövra Mälardalens landskap. Det ligger i rikenas struktur att sådana erövringar inte kan ske på detta sätt om man inte kuvar eller utrotar befolkningen, i varje fall om rikena har helt olika identitet, såsom skoter och pikter eller germaner och kelter, och inte har något gemensamt ursprung. Det är bara stater som erövrar provinser och införlivar dem som en jämställd landsdel, inte riken. Frågan är om nordborna möjligen mindes den gemenskap som präglade södra Skandinavien under såväl bondestenåldern som bronsåldern. Tacitus uppgift, att alla de germanska folken ansåg sig härstamma från den mångtusenåriga och indoeuropeiska guden Mannus och dennes tre söner, antyder att det var på det sättet.

Granskar vi situationen i södra Sverige kan vi konstatera att varken Västergötland eller landskapen runt Mälaren visar några som helst spår av erövring eller att de varit kuvade. I så fall skulle vi knappast ha haft den uppsättning av fornlämningar och fornfynd som gör landskapen mycket framträdande. Likaså kan vi vara tämligen säkra på att folken i de berörda områdena varken har utrotats, fördrivits eller ersatts med sina fienders släktingar eftersom den rasbiologiska forskningen, som genomfördes i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, visade att förändringarna och skillnaderna

mellan södra Sveriges landskap var kontinuerliga och jämna, såsom skulle vara förväntat när det inte hade inträffat större folkförflyttningar.

Här tycks bara två alternativ återstå. Antingen var Västergötland och Mälardalens landskap förenade med varandra ända sedan bondestenålderns början, eller så skedde ett samgående mellan landsdelarna av någon annan orsak, som dock var fredlig och utifrån ett samförstånd och god vilja.

Vendeltidens (c:a 550-800) vapen, hjälmar och föremål i Sverige pekar på nära kontakter med aristokrater på kontinenten och i de anglo-saxiska rikena i England, långt före vikingatidens början. Ingenting tyder dock på att svear erövrade Götaland eller tvärtom.

Återvänder vi till situationen under bondestenåldern, är de stora kulturförändringarna c:a 3000 och 2400 f.Kr. svårtolkade. Vi vet inte om de starkt symboliska föremålen var viktiga för de lärda och inom det religiösa, juridiska eller vetenskapliga området, eller om de var viktigt för de förnåma krigarnas ätter eller samhällets aristokrater i deras behov av statusmarkeringar som bevis på sin rikedom och ärevördiga historia. Om de kulturella förändringarna i första hand var religiösa omsvängningar behöver inte befolkningen ha påverkats alls, men om det var en förändring bland de förnåma krigarnas ätter kan vi förvänta oss att detta skikt i hög grad fördrivits eller dräpts samt ersatts av andra liknande ätter utifrån. Ett liknande fall finns omtalat långt senare i Ynglingasagan där Aun den gamle fördrevs av sjökonungen (läs: befälhavare över en krigarskara men utan land) Hake, innan han många år därefter lyckades återfå svearnas tron. Inkräktaren accepteras som kung, antingen för att han tilltvingade sig makten eller för att han på något sätt kan ha härstammat från den kungliga ätten.

Om denna händelse verkligen har inträffat, saknas uppgifter ifall han tilltvingade sig makten enbart med våld. Kanske ska situationen jämföras med

vad som hände när Inge d.ä. år 1083 fördrevs från tronen och ersattes av Blot-Sven, eller när Olof skötkonung tvingades lämna halva riket ifrån sig år 1019 till sin son Anund Jakob. I båda fallen tycks den direkta orsaken ha varit att de avsatta kungarna vägrade att delta i riksblotet. Det vi tror oss veta om Aun den gamle är att det var just under hans regeringstid som riksblotet uppstod eller i varje fall ändrades till vart 8:e år. Denna introduktion eller förändring kan ha varit nog så stor för att ha skapat stora inrikespolitiska spänningar och konflikter.

Ett annat intressant fall som berör riket och allianser finner vi rörande den jylländska folkstammen cimbrerna. Många av dem, men inte alla, lämnade norra Jylland runt 115 f.Kr. och gav sig av tillsammans med ett par andra folkstammar på en vandring ner mot Svarta Havet. Målet var sannolikt att nå de folkstammar som de hade goda kontakter med sedan en längre tid tillbaka, allt enligt det arkeologiska materialet. På vägen blev de hindrade av de folk som bodde i trakten av södra Polen, Tjeckien eller Slovakien, varför de ändrade kurs västerut. På vägen genom Schweiz fick de mycket bra kontakt med folket där och en del av helvetierna valde att förena sig med cimbrerna på deras fortsatta vandringar, som först gick norrut och sedan in i Frankrike och Spanien. Efter några få år återvände de till Frankrike innan de vände mot Italien där de mötte sitt slutliga öde år 101 f.Kr. Under hela denna vandring som leddes av deras två kungar, cimbrernas kung Boiorix och teutonernas kung Teutobod, tycks de ha varit allierade med de helvetier som valde att följa med dem. Det visar att vänskapliga kontakter kunde uppstå spontant och att man inte alltid var fientligt inställd till alla andra grannfolk och riksbildningar.

Slutsats om rikenas ursprung

Riksbildningar eller hövdingadömen måste ha förekommit i stora delar av Europa från och med de äldsta bondekulturerna. De tidigaste rikenas geografiska avgränsning och deras utveckling bör i hög grad ha följt dåtidens kulturgränser, men rikenas ekonomiska och sociala utveckling är ofta mycket svåra att spåra eller få en tydligare uppfattning om.

SVEAR ELLER GÖTAR

Ett, två eller flera folk

Sveariket, Svealand och sveafolket används som begrepp för olika ting, men vad är egentligen svear? Det finns omständigheter som visar att det Svearike vi känner till från järnålderns slut och medeltidens början inte kan ha varit samma federation eller allians som förekom flera tusen år tidigare, utan en senare riksbyggnad. Det främsta skälet är att man på 1100- och 1200-talet använde begreppet Svea och Göta rikets konung, som om landet bestod av två åtskilda delar, Svealand och Götaland. Detta stärks av att svearna i Mälardalen hade ensamrätten till kungavägen och att detta val skulle godkännas av andra landskap på en Eriksgata som bara omfattade de centrala delarna av Svealand och Götaland.

Redan på 1220-talet berättar Snorre Sturlasson i sin geografiska skildring av Sverige att det egentliga Svitjod (eller sveafolket) avsåg de landskap som låg runt Mälaren. I skrifter från senare perioder används benämningen Svealand för detta område. Götaland däremot återfinns också i Snorre Sturlassons geografiska beskrivning av Sverige och uppdelas i Västra respektive Östra Götland. Den västra delen avsåg Skara stift och tillika Västergötland, medan Östra Götland avsåg hela Linköpings stift, som bland annat sträckte sig ner till Småland, och inte bara landskapet Östergötland.

Detta antyder att Sveariket omfattade två eller flera folk, vilket kan tolkas som om svear och götar var två skilda folk som bodde sida vid sida. Att de båda områdena varit åtskilda från varandra kulturellt sett sedan 3000 f.Kr., känner man till, men med den anmärkningen att Östergötland tillhörde Mälardalens kulturkrets och inte övriga Götaland. Denna åtskillnad är tydligt skönjbar trots att de även hörde ihop i en gemensam kultur som skilde sig tydligt från angränsande områden i Europa. Åtskillnaden mellan områdena har också gett upphov till viktiga språkgränser.

Frågan är om det verkligen syftar på två tidigare riken eller inte, som varit självständiga från varandra och som eventuellt har haft namnen Svearike och Götarike. Frågan är också hur vi ska uppfatta begrepp som folk och stammar. Redan från 500-talets början har vi en uppräkningslista av stammar i Sverige och Norge. Den finns i Jordanes avskrift av Cassiodorus verk om det gotiska folket, vilken skrevs i Italien, men det är oklart hur noggrant olika landsdelar redovisas i Sverige. Från trakten av Bjärehalvön i Skåne och norrut längs Västkusten fram till södra Norge förefaller den vara komplett och trovärdig, men i östra Sverige tycks bara huvuddragen ha återgivits. En möjlighet är att begreppen Svitjod (svea-folket) och suehans som finns här avsåg ett mycket stort område av svearnas rike i östra Sverige och att det omfattade många folkstammar som inte räknas upp.

Utöver denna skildring nämns svearnas rike redan i den romerska konsuln Tacitus verk om germanerna, skriven år 98 e.Kr. men det sägs ingenting om rikets omfattning eller storlek. Först i slutet av 800-talet får vi genom Others och Wulfstans engelska resebeskrivning en opartisk och objektiv

beskrivning av svearnas rike. Här sägs att Blekinge och allt norr därom tillhörde svearnas rike. Däremot nämns inte svearna på deras resa från Norge ner mot Danmark medan de passerade förbi Västkusten. Därför vet vi ingenting om ifall svearnas rike sträckte sig hit eller om det inte gjorde det.

I berättelsen om Ansgars levnad från 800-talet är den geografiska avgränsningen av Sveariket mycket vag. Här kommer det dock fram att svearna kuvade stora folkområden i Baltikum och tvingade dem att betala skatt. Sveariket omfattade inte delen av Baltikum men de hade gjort folken där underlydande och skattskyldiga. Det enda som sägs till vår ledning om Svearikets placering är att det var 20 dagars sjöresa mellan Bremen och Birka. Adam av Bremen har betydligt bättre geografiska uppgifter på 1070-talet, runt två hundra år senare. Här sägs det bland annat att det var 5 dagars sjöresa från Skåne till Birka och ytterligare 5 dagars sjöresa från Birka till Ryssland, vars dåvarande gränser sträckte sig fram till Finska viken. Mellan Birka och Uppsala var det en dags sjöresa och till Sigtuna var det betydligt kortare. Härigenom framgår det att Birka, Sigtuna och Uppsala låg nära varandra vid Mälaren. Trots detta kan vi inte blunda för att det finns många orter i landet som heter Birka eller liknande samt Uppsala.

Att det funnits många Birka kan bero på att namnet antas betyda skyddad handelsplats, ibland med särskilda rättigheter, och sådana fanns det behov av runt om i landet. Exempelvis kallades stadslagen för Bjärköarätten och avsåg alla städer i början av medeltiden. Den skånska stadsrätten som inte ens låg i Sverige hette också Bjärke rätt och den inleds med orden ”Detta är den rätt som man kallar vara bjärkerätt, den i Lund är”.

De platser som heter Uppsala är däremot nästan bara mindre torpställen vilka var mindre än 1 mantal när de dyker upp i skattelängderna på 1500-talet och således inte ens hade bärkraft att försörja en hel familj. Orsaken till namngivningen tycks vara dunkel, men platserna tycks i varje fall inte ha haft någon särskild betydelse i samhället. Å andra sidan kan man alltid spekulera i om dessa platser, som ofta ligger avsides från de större byarna, var platser där det under forntiden skedde offer eller hölls ceremonier, att dessa gården och ängar kom att kallas för Uppsala i likhet med den riksbekanta platsen där riksblotet hölls samt att namnet var kvar långt senare vid den tid när någon valde att bygga sig ett mindre torp här för sin egen försörjning.

Återgår vi till 500-talet finner vi att Jordanes märkligt nog räknar upp svearna två gånger. Första gången tycks han beröra östra Sverige och nämner dem då som *suehans*. Vid det andra tillfället, när han rör sig i trakten av Dalsland och Värmland, nämns *suetidi* vilket tolkats som *Svitjod* eller *sveafolket*. Men det finns en alternativ tolkning rörande namnet *suehans*. På det gotiska språket som talades vid den tiden, både i södra Skandinavien och i norra Italien, betydde ordet *hansa* samma sak som vi finner i handelsfederationen *Hansan* under medeltiden, nämligen förbund eller samarbetande män. Namnet skulle kunna syfta på de folk som var i förbund med svearna, oavsett om de själva kallade sig för svear eller inte.

Denna tanke att det fanns ett särskilt sveafolk och ytterligare ett antal förbundna folk som ingick i ett gemensamt rike återfinns också i Snorre Sturlassons beskrivning av det äldsta Sverige. Tyvärr vet vi att han använt äldre källor på ett vårdslöst sätt och gjort sina egna tolkningar, som när de stude-

ras, kan visa sig vara fullständigt felaktiga. Det gäller exempelvis berättelsen om sveakungen Egil som levde omkring år 500. Hos Snorre Sturlasson återges en lång berättelse som slutar med att Egil dödades av en tjur, medan Beowulfkvädet har en betydligt mer trovärdig version där han istället dräptes i en strid av en man som hette Eofor, vilket betyder vildsvin. Den dikt som Snorre Sturlasson använt sig av när han skrev Ynglingasagan är mycket diffus i sin beskrivning och säger bara att kungen dödades av galtens betar, vilket Snorre Sturlasson tolkat som tjurens horn och sedan broderat ut händelsen kring en påhittad olycka.

Angående det urgamla Sveariket skilde Snorre Sturlasson på det ”egentliga Svitjod”, som han i ett senare kapitel i sitt verk Heimskringla förlägger till landskapen kring Mälardalen, och på ”Svitjod hin mikla” eller det stora Sveariket som sträckte sig ända ner till Svarta Havet. Även om detta självfallet kan ifrågasättas måste vi fundera på varifrån han fått den här uppfattningen. Vilka källor hade han som fick honom att fundera på det här sättet? Finns det ett korn av sanning i beskrivningen, dels att det verkliga Sveariket var betydligt större än det egentliga Sveafolket, och dels att detta stora rike hade viktiga kontakter och allianser ända ner till Svarta Havet? Att det förekom någon typ av allians eller nära kontakt mellan de skandinaviska folken och de som bodde vid Svarta Havet visas av cimbrernas tåg från Jylland, som från början var ämnat att nå fram till Svarta Havet redan 115 f.Kr.

Svear, götar och goter

När vi söker efter beskrivningar av södra Sverige i de äldre skrivna källorna finner vi att en vanlig benämning i de romerska och grekiska skrifterna är goter, som kan tolkas som götar. Samma ord, goter, användes också för de folk som bodde väster och norr om Svarta Havet från 200-talets början. Andra namn på stammar eller folk i södra Skandinavien finns också, men är inte lika vanliga. I Jordanes uppräknings finns inget folk som enbart heter goter, men däremot ett flertal med ändelsen -goter.

Till skillnad från omnämmandet av goter i södra Sverige, nämns svear bara två gånger före 800-talet. Den ena gången sker det av Tacitus år 98 och andra gången av Jordanes på 500-talet. Så är det i de grekiska och romerska källorna. När vi istället söker i de skandinaviska källorna, råder den omvända situationen. Här möter vi nästan enbart begreppet svear, sveafolket, Sveaväldet och Sveariket. Hur kan de skandinaviska författarna ha kunnat undgå götarnas betydelse och hur har romare och greker kunnat missa svearna, om det inte är så att dessa två begrepp var mer eller mindre synonyma?

Snorre Sturlasson skilde på Svitjod (svear i Mälardalens landskap) och Sveaväldet, där även landskap som Västergötland, Östergötland, Öland och senare Gotland ingick. Flera platser i södra Sverige har ortnamn som kan syfta på svearna, däribland byn Svía i Vaksala sn i Uppland, inte långt från Gamla Uppsala.

Ordet svear har nära nog bara tolkats på ett enda sätt. Det har härletts från det indoeuropeiska ordet (s)vi som betyder vi eller vi själva. Därför kan man inte heller säga ordet i singularis, för det går inte att säga en svea, svée eller något dylikt. Innebörden och avsikten med namnet kan verka svårbegriplig men med tanke på riksbildningarnas stamallianser, passar det väl in i sammanhanget. Det kan också jämföras med namnet på det irländska politiska partiet Sinn Fein, vars namn syftar på dem själva. När man under forntiden ställde frågan om ett visst folk tillhörde svearna, frågade man i själva verket om de tillhörde oss och våra förbundna. I så fall kan man tycka att begreppet Suehans, enligt tolkningen ovan, blir tårta på tårta. Då måste vi ta hänsyn till att det var i norra Italien som detta ord skrevs, en enda gång, och författaren kan ha menat de folk som var förbundna med det folk eller rike som i övrigt kallades just svear. Samma åtskillnad i betydelsen, likt den mellan Sveafolket och Sveariket, finns hos andra tidiga författare. Ett exempel är Adam av Bremen, vars olika namn och begrepp som syftar på svearna har diskuterats livligt.

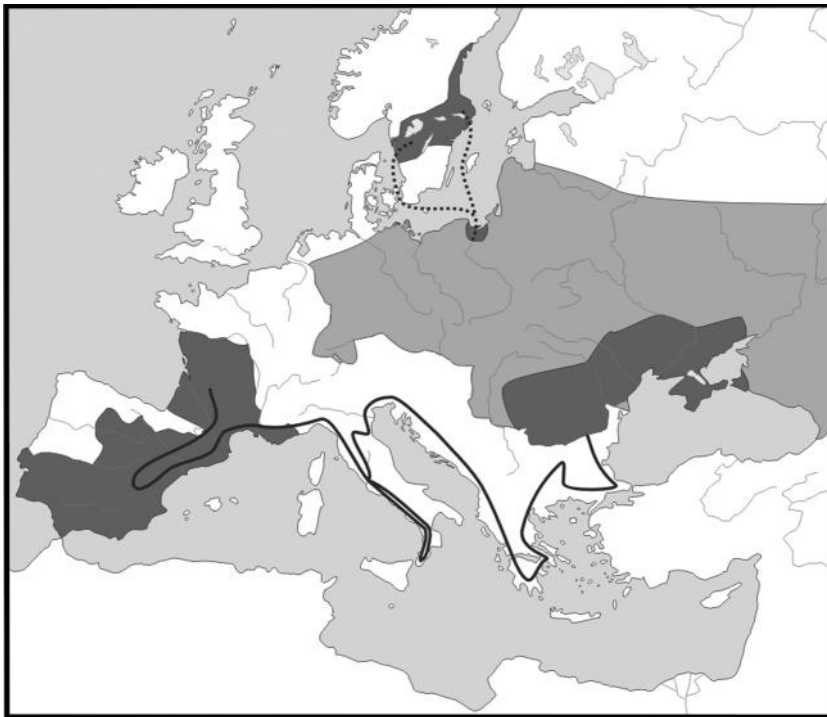
Götar har ofta tolkats som män vilka utgjuter sädesvätska och fortplantar sig. Eftersom detta stämmer in på samtliga folk och inte bara på götarna, måste man fråga sig om tolkningen är riktig. Ett sådant namn kan knappast ha varit funktionellt och liknar mer en vild gissning. Namnet götar återfinns på en rad andra folk, med en snarlik stavning. Vi finner goterna nere vid Svarta Havet, vars egen historia hävdar att de härstammade från Skandinavien, och före dem fanns folk i samma trakt som kallades geter eller hade ett namn med ändelsen -geter. På Irland kallades alla aristokrater under forntiden, enligt de irländska krönikorna, just för gaedils. I Skandinavien var gode titeln på den person som under forntiden förestod offerhandlingen och som var överhuvud på tinget. Likheter med ordet gode finns i benämningen gutuader som avser de keltiska druiderna i Frankrike som handhade offren.

Det gemensamma är att orden göt, got, get etc tycks syfta på framträdande personer i samhället, som de rika boskapsägande krigarätterna och de som hade allmänna andliga uppgifter. Dessa ädla, upphöjda och framskjutande personer kan jämföras med andra besläktade ord som Gud, god och gadd. I en vid tolkning skulle götar, goter och geter kunna uppfattas som ändelsen i namn på allianser av rika boskapsägande krigarätter, eller kort och gott den tidens aristokrater, skilt från slavar och andra som inte utgjorde basen i försvaret av alliansens egendom. Ordet kan alltså ha använts som en gemensam benämning för det här skiktet. När begrepp som götar sedan dyker upp utan förled var det, i likhet med situationen på Irland, ett sätt att skilja sig hierarkiskt i det egna riket. När det sedan används som ändelse, var det för att skilja sig från andra rikens aristokratiska skikt.

På så vis syftar svear och götar på två helt olika egenskaper, där götar som begrepp används runt om i de indoeuropeiska områdena och ofta kräver en förled i namnet, medan svear endast avser ett specifikt folk och är en förled i sig. Om dessa tankar är riktiga skulle en person som bodde i Sveariket kunna både vara en svée och en göt, men han eller hon kunde lika gärna vara varken en svée eller en göt. Om man var en rik boskapsägare som även ingick i den gemensamma försvarsalliansen, var man både och. Om man istället var en fattig herde eller träl och inte bar vapen, var man varken eller. Detta skulle kunna förklara varför de skandinaviska skrifterna använder ett annat ord, nämligen svear, för de folk som bodde i södra Sverige än vad som

var brukligt nere vid Medelhavet, där man oftare talade om goter. Båda menade samma folk, men syftade på olika egenskaper som kännetecknade dem och som kunde användas för att benämna dem.

Namnlikheten mellan goter och götar har också varit föremål för en livlig diskussion, där de flesta menar att det är en tillfällighet att de båda folkgrupperna har snarlika namn och att de inte är besläktade med varandra. Utifrån argumenten ovan finns det inte någonting som verkligen talar för släktskap, bara för att namnen är lika varandra. Å andra sidan finns det ingenting som säger emot det. Vad som visar att det trots allt, helt eller delvis, måste vara samma folk är att det viktigaste gotiska folket varifrån kungaätten härstammade, hette ostrogoter. Dessa ostrogoter, vars namn inte betyder öst-goterna utan de skinande goterna, återfinns i Jordanes uppräknings av folk i södra Sverige. Ett av de folk som var nära allierade med ostrogoternas nere vid Svarta Havet var greutingarna, vilka också uppräknas i södra Sverige. Till och med ostrogoterna själva som bodde i norra Italien i början av 500-talet ansåg att de härstammade från södra Sverige.

Det gotiska riket utgick från Skandinavien enligt deras egen historieskrivning på 500-talet. Därifrån etablerade man sig i norra Polen innan man begav sig söderut omkring 200 e.Kr. och upprättade ett imperium vid Donau och norr om Svarta Havet. Genom alliansen med hunnerna i slutet av 300-talet expanderade väldet och sträckte sig knappt hundra år senare lång västerut och sannolikt norrut i Europa. Visigoterna hade dock redan i slutet av 300-talet inlett sina vandringar som slutade med plundringen av Rom och etablerandet av ett stort rike i Frankrike och Spanien som ägde bestånd till 700-talets början. I samband med hunnernas fall i slutet av 400-talet skulle det inte dröja länge innan ostrogoterna erövrade Italien, där de härskade till mitten av 500-talet.

Det gotiska imperiet hade uppstått norr om Svarta Havet omkring år 200. Det styrdes av en kungaätt som kom från ostrogoternas stam, och bland deras allierade fanns gepider, visier (visigoter), greutingar och tirvinger. Några av dem, däribland goterna, kom närmast från norra Polen. Alla dessa härstammade dock från Norden enligt deras egen historia som skrevs ner på 500-talet. Deras nära relation stöds bland annat av hur runalfabetet fördes vidare från goterna upp till Norden, eller tvärtom från norr till goterna i söder som vissa faktiskt tror, samt den stora guldströmmen från goterna upp till skandinaverna under 400- och 500-talet. Av det gotiska imperiets alla folkstammar är det endast ostrogoternas och greutingarnas forna hemvist som kan lokaliseras mer exakt. I Jordanes förteckning av skandinaviska folkstammar placeras båda folken i trakten av Västergötland. Andra gotiska folk kan ha härstammat från Östra Sverige och Gotland. Goterna vid Svarta Havet ansatte periodvis romarna tills hunnerna kom år 375 från de ryska stäpperna och tvingade goterna att alliera sig med dem. På 430-talet fick de ett genombrott i kriget mot romarna. Med gemensamma krafter tvingade man det östromerska riket att utbetala årliga tributer i rent guld. Vid den tiden hade redan en annan avdelning av goterna, visigoterna, hunnit vandra västerut, gått in i Italien år 401, plundrat staden Rom 410, och upprättat ett eget rike år 418, som till att börja med omfattade västra Frankrike mellan Loire och Pyrenéerna. Staden Toulouse blev deras centrum. Härifrån expanderade de söderut, lade från 450-talet under sig stora delar av Spanien och nådde Medelhavet vid Narbonne år 462. Även i Gallien hade de utökat sina landområden när man till slut slöt fred med den västromerske kejsaren år 474. År 507 gick allt land i Gallien förlorat i strider mot frankerna, men i gengäld expanderade man på den iberiska halvön och tog både suebernas och vandalernas områden. När araberna långt senare gick över Gibraltar år 711 gick det visigotiska riket snabbt under.

Ostrogoterna gick tillsammans med hunnerna så småningom också västerut mot det västromerska riket i mitten av 400-talet. De möttes i ett slag år 451 där ostrogoterna och hunnerna förlorade så grundligt att hunnerna inte längre kunde upprätthålla sin maktposition. När hunnernas furste Attila dött år 453, gjorde sig ostrogoterna fria från hunnernas välde och slog sig ner vid floden Donau där de blev östromerska rikets förtrogna. Deras kung Teodorik fick år 489 i uppdrag av kejsar Zeno att återerövra Italien från inkräktaren Odovakar. När detta var fullbordat år 491 utropades Teodorik till kung, eftersom den kejsare som löftet gällde var död. Det ostrogotiska riket i Italien anfölls strax efter Teodoriks död av östromerska riket och år 552 led goterna det avgörande nederlaget mot romarna och förmådde inte strida mer. Bara ett par årtionden senare erövrades Italien av langobarderna (568), vars rike ägde bestånd till år 774 då det erövrades av frankerna.

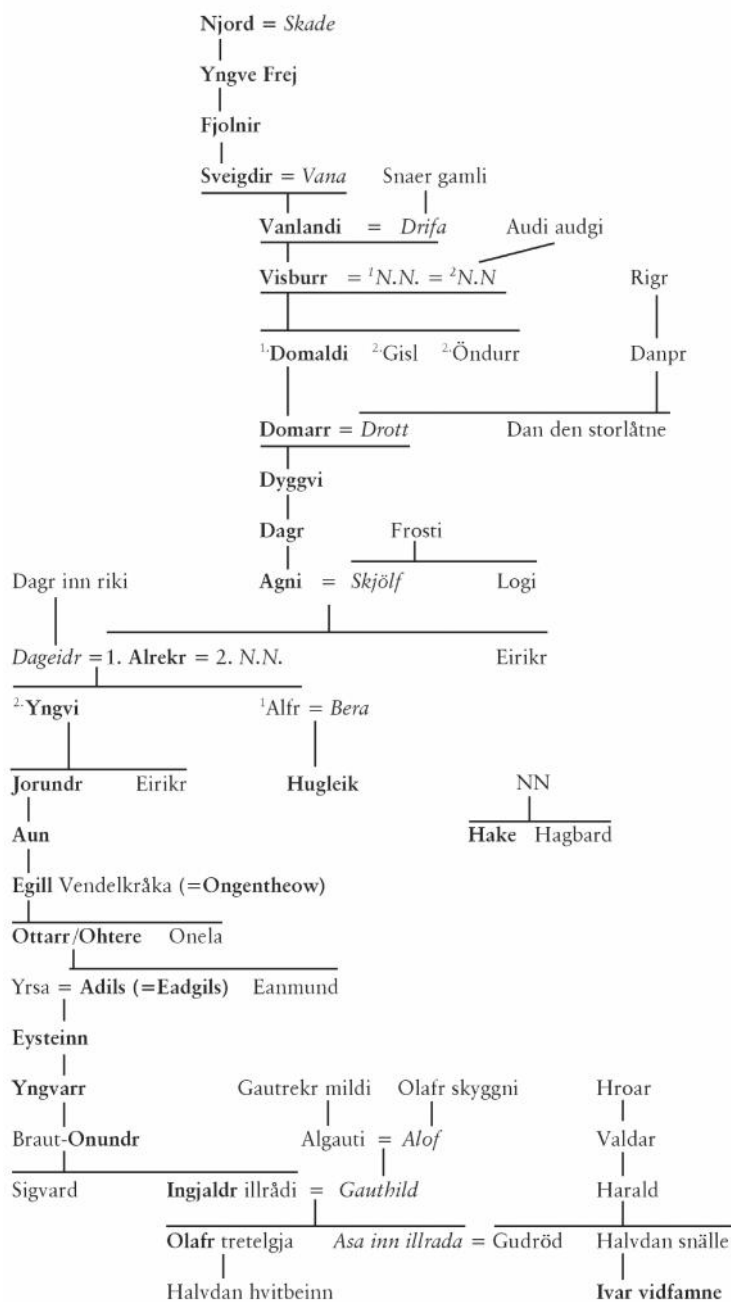
Kungalistor

Ytterligare en likhet mellan Sveariket och goternas imperium vid Svarta Havet är de båda rikenas kungalista. Här kan man i de båda listorna ana en rad likheter, som inte behöver vara tillfälliga, men det gäller bara fram till den ostrogotiske kungen Ermenriks fall och hunnernas ankomst år 375 när det gotiska riket kuvades och blev underställt hunnernas furstar. Därefter

finns det inga likheter alls. Tyvärr är den ostrogotiska kungalistan fram till Ermenriks fall fragmentarisk eftersom den härstammar från de strödda gamla sånger och sägner, vilka användes som källmaterial när goternas historia nedtecknades i norra Italien i början av 500-talet av kung Teodoriks senator och hovskribent Cassiodorus, men som bara finns bevarad i Jordanes avskrift från år 552. Det finns dessutom två versioner av kungalistorna, vilka inte överensstämmer med varandra helt och hållet. I båda listorna finns namn som inte förekommer i den andra listan, varför de tycks kunna komplettera varandra.

YNGLINGAÄTTEN

En av de första kungarna i ostrogoternas kungalista är Filimer som är namnlik en av Ynglingaättens första kungar, Fjölnir. Några kungar senare i respektive lista återfinns Isarna hos goterna och Visbur hos svearna, där man med lite fantasi kan tänka sig ett gemensamt namn Vis-barna eller dylikt. Ytterligare några kungar därefter dyker Achiulf och samregenterna Ararik och Aorik upp, vilkas namn tycks passa in på Ynglingaättens kungar Agne och samregenterna Alrik och Erik, även de några platser längre fram. Slutligen kommer vi fram till Ermenrik den store själv, eller Jormundrek på isländska, som återges två kunganamn efter de nämnda samregenterna. Hans namn påminner i hög grad om Jorund som också återfinns i Ynglingaätten och även här två kunganamn efter de två samregenterna. Utöver dessa likheter finns en rad namn i de båda listorna som inte tycks överensstämma med varandra. Frågan är om Cassiodorus råkade få med en rad sånger och dikter som härstammade från Sveariket och i själva verket berättade om deras kungar istället för goternas egna kungar, eller om det rådde ett så pass nära förhållande mellan Sveariket och det gotiska imperiet att det finns visst fog för Snorre Sturlassons begrepp Svitjod det stora, som sträckte sig ända ner till Svarta Havet. Om Sveariket med sina allierade och förbundna sträckte sig i sin mest vaga form ända ner till Svarta Havet skulle det vara fjärran ifrån vad dagens forskare tänker sig, även för dem som tror på riksbildningar före Olof skötkonungs tid. Om Cassiodorus istället blandade ihop sånger och dikter från Sveariket med dem som kom från goterna vid Svarta Havet, blir konsekvenserna nästan lika besynnerliga. Varför skulle han ha anammat sånger just från Sveariket och inte från Danmark? Hur vi än letar finner vi ingen överensstämmelse med den äldsta danska kungalistan. Således tyder detta på att det kan ha funnits mycket nära förbindelser och relationer mellan Sveariket och det gotiska imperiet nere vid Svarta Havet.

Utifrån dessa likheter känns det mer meningsfullt att läsa Snorre Sturlassons version av sveakungarnas öden när de färdades bort till fjärran främmande länder i söder och i öster. Om Snorre Sturlasson åter igen har gjort om kungarnas historier efter eget tycke och smak, likt historien om sveakungen Egil, vet vi inte. Tanken att sådana resor verkligen kan ha ägt rum känns lockande. Kärnan i dessa berättelser om långväga resor kan faktiskt vara riktiga.

Guld och runor

Vad som ytterligare stärker påståendet att det förekom en nära relation mellan de framträdande aristokratiska ätterna Sverige och det gotiska imperiet, eller mellan hoven i Norden och hos goterna, är guldrikedomarna. Ingen tidsperiod i Nordens historia är så guldrik som folkvandringstiden (400-550 e.Kr.). Skillnaden är oerhörd i jämförelse med andra perioder. Många forskare har försökt förklara detta med att det var ett resultat av handel och export av järn, bärnsten, skinn och pälsverk till romarna, men en sådan handel söderut pågick även före och efter folkvandringstiden. Svaret på frågan varför den stora mängden guld dyker upp i Norden vid denna tid har ingenting med handel att göra. Den nordiska guldimporten överensstämmer med hunnernas och goternas brandskattning av Konstantinopel och det östromerska riket. Från 400-talets början och knappt ett sekel fram-

åt betalade det östromerska riket ut enorma summor i myntat och omyntat guld.

Det finns dokument som visar att romarna utbetalade mer än 20 ton (20.000 kg) rent guld till hunnerna och goterna under detta sekel. Till detta kommer alla plundrade byar och städer i det östromerska riket samt de inkomster hunnerna och goterna fick av de krigsfångar som återlöstes av romarna. Hur mycket guld de kom över totalt sett under detta sekel går inte ens att gissa.

Under en händelserik hundraårsperiod lyckades hunner och goter förmå östromerska riket att utbetala mer än 20 ton guld. Ännu rikare blev hunner och goter genom alla plundrade byar och städer samt krigsfångar som löstes tillbaka av sina anhöriga. Guldfyndet i Norden från denna tid visar att goterna hade nära kontakter med befolkningen i norr.

Delar av detta guld hamnade i jorden och de arkeologiska fyndkartorna visar en tydlig och markant spridning rakt norrut från hunnernas och goternas väld till södra Skandinavien. Det är främst på Bornholm, på Fyn och i Västergötland som vi finner dessa guldfynd men en hel del är också påträffat på andra håll i Norden. Mer än 800 romerska guldmünt (solidus) från tiden c:a 395 till 550-talet är funna i Danmark och Sverige, vilket är mer än på något annat ställe utanför romarriket. De flesta av guldmünt kommer från Gotland, Öland och Bornholm samt från floden Weichsels mynning i norra Polen, men en stor del av münten smältes ner och blev föremål. Den allra största gulds-katten i Sverige kommer från Tureholm i Södermanland. Den är från just denna tid och väger 12 kg. Den näst största är samtida och kommer från Timboholm utanför Skövde i Västergötland, och den har en vikt på drygt 7 kg. Inte sällan finner man arkeologer som påstår att dessa skatter ägdes av rika bönder, vilket torde vara en grov underdrift. Att ägaren var rik förstår vi, men att kalla ägaren för bonde känns minst sagt missvisande, även om så gott som alla under forntiden utom träl- och hantverkare ägde boskap. Utomlands kallar man skatter av det här slaget för kungaskatter, vilket känns mer korrekt.

Tiden när guld- et kom till Norden överensstämmer med hunnernas och ostrogoternas krav på tributer och mängden guld som romarna betalade ut var ofantlig. År 424 började Thodosius II betala ut 350 pund (1 pund = 327 gram) guld årligen till Rugila, hunnernas furste. År 433 efterträddes Rugila av Attila och Bleda, och utbetalningen dubblades till 700 pund om året. Det

räckte inte för att hålla hunner och goter borta från de romerska provinserna. De möttes på slagfältet och efter en förödande förlust för romarna år 443, krävde hunner och ostrogoter en omedelbar utbetalning av 6000 pund guld samt dessutom 2100 pund årligen. Både kejsar Theodosius II i östromerska riket och Valentinian III i västromerska riket var med och betalade ut dessa tributer. När Theodosius dog år 450 och efterträddes av Marcianus, upphörde utbetalningen. Under detta årtionde försökte hunner och ostrogoter att krossa det västromerska riket, med det slutade med en förödande förlust år 451 i slaget på de Katalauniska fälten, i närheten av Troyes omkring tio mil öster om Paris. Hunnerna och ostrogoterna krossades och deras inbördes allians upphörde år 454. Ostrogoterna fick i egenskap av militärt allierade till östromerska riket ta emot 100 pund guld årligen under åren 454-457, när kejsare Marcianus dog. Efterträdaren kejsar Leo upphörde med utbetalningen, men efter ett gotiskt uppror år 461 fick kejsaren betala ut det belopp som goterna inte fått samt återuppta de årliga utbetalningarna. Utöver detta fick en militär avdelning av goterna i romersk tjänst en årlig utbetalning på 2000 pund i samband med inre romerska oroligheter och strider om makten. De vänskapliga kontakterna mellan goter och romare fortsatte sedan Teodorik blivit ostrogoternas kung. År 489 gav kejsar Zeno uppdraget åt Teodorik att återerövra Italien från inkräktaren Odovakar. Detta företag slutfördes 491, samma år som Zeno dog, varpå Teodorik utropades till kung över Italien eller det ostrogotiska riket, vilket varade fram till år 552 när romarna vann den avgörande segern över goterna som trängts upp i Alperna. Därmed var både goternas historia och guldströmmen norrut över.

Vi vet inte vilken köpkraft guld hade vid denna tid men om vi utgår från romerska priser kunde man för 7 kg guld köpa all den nötboskap (tjurar, oxar, stutar, kor och kvigor) som fanns i två normalstora härader i Västergötland under exempelvis 1500-talet, eller i runda tal 4200 fullvuxna djur av dagens storlek. Tureholmsskatten i Södermanland var värd drygt 6000 kor. Vem kan äga så mycket guld? Vem har dessutom råd att gräva ner det och varför ville eller kunde man inte gräva upp det igen? Somliga svar kommer vi inte åt, men guldet visar oss i varje fall att det måste ha förekommit en mycket nära kontakt och en mycket god relation inte bara mellan det gotiska imperiet och Sverige utan också med Danmark.

De fyra praktfulla guldhalskragarna i Sverige från 500-talet är visserligen från tiden strax efter den stora guldimporten, men det guld som användes av guldsmederna för att lokalt i Norden tillverka dessa mästerliga arbeten bör ha inkommit tidigare. De är gjorda i yppersta filigranteknik, vars kvalitet inte kan åstadkommas av dagens guldsmeder. Den 7-ringade guldhalskragen hittades i Möne i Västergötland, den 5-ringade i Färjestaden på Öland, den 3-ringade vid Ålleberg i Västergötland och den 1-ringade i Köinge i Halland. Alla utom den sistnämnda hade en storlek som passar en människas hals och var nöta av användning. Den halländska, som det bara återstår ett fragment av, tycks ha varit så stor att den inte kan ha burits av en människa. Var och en av dem visar en sådan prakt att tankarna automatiskt faller på kungar, drottningar eller hedniska överstepräster.

Vid sidan av de mer kungliga guldföremålen finns bland annat Kolben-armringar av guld, vilka förekommer från Ukraina i söder till Norge i norr.

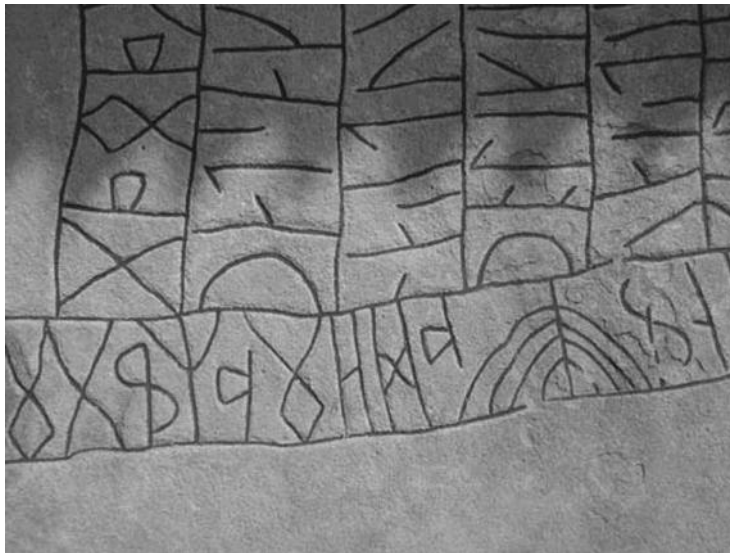
De är enkla i formen och har förtjockade ändar, och anses vara såväl rikedomsmarkörer som en identifiering av personer med någonting gemensamt.

Allebergskragen, från Falbygden i Västergötland, som daterats till 500-talet är en av de tre flerringade halskragarna av guld som tillverkats med tekniken filigran. Skickligheten är förbluffande och pekar på att en av de förnämsta personerna i riket bör ha funnits i denna trakt. De två andra har påträffats i Möne i Västergötland och Färjestaden på Öland.

Precis som guldet fann sin väg från romarriket till Norden gjorde skriften det. Runornas ursprung kan vi söka främst i det västromerska rikets alfabet, men det finns inslag av grekiska bokstäver också. Olika uppfattningar finns om runornas ursprung, men vi vet att de introducerades i slutet av 100-talet eller obetydligt tidigare och då runt om på olika platser i södra Skandinavien. Långt senare skulle runorna följa med nordborna till England i samband med anglo-saxarnas erövringar, där även jutar från Jylland deltog. Runorna

användes även nere i det gotiska riket och fynd av tidiga runtexter förekommer också på vägen upp mot Norden. En del forskare tror att det var nordborna själva som uppfann runalfabetet, utifrån kontakterna med västromerska riket vid gränsen längs floden Rhen, och att det sedan spreds söderut till det gotiska riket. Det skulle dock inte förklara inslaget av grekisk stil i runalfabetet, eller varför goterna var intresserade av att anamma en nordisk idé när de hade både det västromerska latinet och det grekiska alfabetet nära inpå samt många andra lokala skriftspråk, som mer eller mindre påminde om runorna, exempelvis etruskernas gamla alfabet. Att runorna istället skapades i trakten av floden Donau och sedan spreds till Norden från det gotiska området, känns realistiskt med tanke på att de allra flesta av de nordiska inskrifterna ända fram till 500-talet bara består av namn, meningslösa ord eller korta formuleringar. Ingenting finns som antyder att man under de första seklen använde skriften till något mer konstruktivt, dokumenterande eller berättande. De fåtaliga runinskrifterna som finns söderut är mer beskrivande och innehåller viss information. Oavsett åt vilket håll som runorna spreds, visar dess förekomst på en mycket nära kontakt mellan det gotiska imperiet och Norden.

Rökstenen i Östergötland från tiden omkring år 800 berättar bland annat om kung Teodorik som regerade flera hundra år tidigare i det ostrogotiska riket i Italien. Den äldre runraden som användes i denna text härstammade också sannolikt nerifrån goterna i trakten av Donau.

Hemvändare och kungliga hov

Omkring år 512 bröt en stor del av det heruliska folket upp från sina hemstrax norr om Donau och inledde återtåget mot Norden. Något sådant hade inte hänt förut, vilket gjorde att det kom att uppmärksammas av den grekiske historieskrivaren Prokopios. Herulerna var sedan länge berömda hos romarna genom sitt mod och de anställdes gärna som legosoldater när konflikter bröt ut vid de romerska gränserna. Omkring år 500 hade herulerna

ansatt sina grannar med krig och tvingade till slut ut langobarderna på slagfältet. Orsaken var att de älskade krig och ville ha en motståndare som de på ett enkelt sätt kunde slå och massakrera, men ödet ville annorlunda. Langobarderna vann och herulernas kung stupade. Genast såg de kringboende folken sin chans och anföll herulerna bäst de kunde för att ge igen. De stal deras boskap och lösöre, skövlade landet, dräpte folk i bygderna och förde bort kvinnor och barn. Eftersom de inte såg någon annan utväg begav sig en del av dem norrut till sina forna släktingar. Vägen genom Tyskland finns beskriven, varefter det sägs att de skyndade sig förbi danerna som var deras forna fiender, innan de satte segel och bosatte sig bredvid götarna. Var de hamnade i Skandinavien vet vi inte. Ett stort antal mynt, vilka påträffats på Gotland och som är från Anastasius regeringstid (491-518), antyder samröre med herulernas återvändande till Norden, men det finns runstenar från 500- eller 600-talet som berättar om heruler både i Blekinge och i Värmland, men de flesta finns i Norge. Det var också från denna tid som runinskrifterna börjar få sammanhängande meningar och ett visst informationsvärde. På så vis vet vi att det bodde heruler på olika platser i Sverige och Norge. Förutom de runstenar som klart och tydligt omnämner heruler, finns en annan runsten i Blekinge från 500-talet vars text börjar ”Nybyggarna, nykomlingarna gav Hathuwolf äring, överöste Hariwolf med rikedom”. Vilka nykomlingar det var vet vi inte, men det är frestande att tänka sig heruler eller ostrogoter. Inte heller vet vi vilka Hathuwolf och Hariwolf var, men deras namn börjar på bokstaven H precis som många av de kända heruliska kunganamnen.

Vid samma tid kommer en annan berättelse om herulerna. I Jordanes avskrift av goternas historia berättas det att kung Hrodulf tidigare hade rätt över ett flertal folkstammar som fanns i Bohuslän och södra Norge. Dessa folkstammar som räknas upp hade alltså inte några självständiga områden, utan var delar av en riksbildning. Hrodulf var en av många kungar i Europa som hade kontakter med kung Teodorik i det ostrogotiska riket i norra Italien.

Teodorik hade som sjuåring blivit förd som gisslan till Konstantinopel i samband med hunnernas fall och ostrogoternas allians med romarna, detta som en försäkran på att ostrogoterna skulle hålla sig lugna i sitt rike vid Donau och foga sig i de avtal de träffade med romarna. Han var son till ostrogoternas kung och fick en enastående uppfostran i det kejsarliga palatset. Trots det lärde han sig aldrig att läsa. När Teodoriks fader dog ville ostrogoterna att han skulle återvända och bli deras kung, vilket accepterades av den östromerske kejsaren om han fortsatte av vara lojal med dem. Ett av de uppdrag som Teodorik skickades ut på tillsammans med sina gotiska krigarskarn var att återerövra Italien, som några år tidigare hade erövrats av den germanske hövdingen Odovakar. Efter flera års strider dräpte han Odovakar med sitt eget svärd, men när han skulle skicka bud till kejsaren att Italien åter var en romersk provins, kom budbärare från andra hållet och lät meddela att kejsaren var död. Därmed var Teodorik inte längre bunden till sitt löfte. Ostrogoterna upphöjde honom till kung över Italien och under drygt 30 år (491-526) skulle han bedriva en mycket lyckosam inrikespolitik som enade goter och romare. Hans utrikespolitik blev omhuldad och hans diplomatiska färdigheter stod högt över samtidens regenter. Dels såg han till att hans systrar och döttrar giftes bort till alla viktiga länder, som han ville ha bra kontakter med, och dels gifte han sig själv av rent politiska skäl. Han

hade också en enastående förmåga att förutse faror och händelser i Europa. Vid denna tid blev det uppenbart att det frankiska riket inte expanderade efter de principer som varit rådande tidigare, innan rikena började omformas till stater. Frankerna förde sin egen politik och likt en stat erövrade och kuvade de område för område omkring sig. Samma erövringstaktik hade även visigoter och ostrogoter använt sig av i de forna provinserna i västromerska riket, men frankerna var mycket mer målmedvetna och aggressiva. Detta fick Teodorik att reagera. I ett flertal brev skrev han till europeiska kungar och varnade dem för den frankiska faran samt att de skulle göra vad de kunde för att gå till motvärn. Tyvärr hörsammade de inte detta tillräckligt mycket och inom några årtionden hade flera länder i centrala Europa gått under, deras kungahus utrotats och länderna blivit införlivade med frankernas rike.

Kung Hrodulf i södra Norge hörsammade Teodoriks råd. År 507, eller något av de följande åren, erbjöds han en tjänst som innebar att han troligen blev ostrogoternas överbefälhavare och måhända kung över den del av det heruliska folket som långt tidigare hade flyttat ner till trakten av Donau och Svarta Havet. Han är sannolikt identisk med den kung Hrodulf som stupade strax senare i herulernas ödesdigra slag mot langobarderna.

En annan av de kungar som gick till handling på Teodoriks uppmaning var kung Hygelac på Jylland, som med sin sjöstyrka ansatte och plundrade bygderna vid kusten i Friesland omkring år 515. När de skulle återvända fick de inte vind i seglen och landets försvarare hann ifatt dem. Här på stranden stupade Hygelac medan Beowulf och en rad andra kämpar lyckades fly undan. Flera hundra år senare förvarades kungens ben på en särskild plats i närheten och uppvisades för besökare, vilka förundrades över kungens storlek.

Händelserna omkring Hrodulf och Hygelac visar att de kungliga hoven i Norden och de som fanns runt om i Europa hade en nära kontakt med Teodorik i Italien och förmodligen även med varandra. När runstenen i Rök i Östergötland ristades omkring år 800 mindes man fortfarande Teodorik, trots att det enligt runtexten hade gått nio generationer sedan han regerade.

Medan frankernas rike expanderade och blev allt större i västra Europa, återtog östromerska riket provinsen Italien från ostrogoterna. Vad som hände med goterna i övrigt vet vi ingenting om. Några stannade kvar i de bergiga områdena i nordligaste Italien, medan andra kanske återvände till Norden på samma sätt som herulerna gjorde ett par årtionden tidigare. Ett annat alternativ är att de begav sig till visigoternas rike i Spanien.

Vid den tiden dyker herulerna upp ännu en gång i historien. Det var i mitten av 540-talet som det sägs att de heruler som bodde kvar nere vid floden Donau, möjligen med romerskt beskydd i utbyte mot krigstjänster, hade dräpt sin kung och behövde en ny. Men det fanns ingen lämplig kungaättling hos dem varför de skickade bud till herulerna uppe i Norden och begärde att någon ur den kungliga familjen skulle följa med dem tillbaka. När de återvände dog den tilltänkte kungen under resan i Danmark, där deras forna fiender bodde, varför de fick återvända norrut för att hämta en annan. Denna gång fick de med sig två personer samt ett par hundra krigare, som skulle försvara dem, och då gick det bättre. Detta visar kanske

mer än många andra skrivna källor att det fanns kungar och riken i Norden långt före Olof skötkonungs tid.

Teodoriks grav i Ravenna i Italien finns fortfarande kvar och är mer påkostad än många kejsargravar från tiden strax tidigare. Taket är gjort av ett enda stenblock.

Kristnandet

Olof skötkonung beskrivs ofta som den första kristna kungen i Sverige. Så länge man inte tror att det fanns några kungar före honom är det ett säkert påstående. Adam av Bremen påstod dock att hans fader Erik segersäll tog dopet i samband med erövringen av Danmark på 980-talet, men när han återvände därifrån tio år senare återgick han till hedendomen. Då hade kristendomen förekommit i Sverige minst 150 år, om vi utgår från Ansgars första resa, men det stora genombrottet skedde med Olof skötkonungs dop som biskop Sigfrid lär ha utfört. Granskar vi Sigfridslegenden står det att Sigfrid reste från England under kung Mildreds dagar för att missionera bland folken i Sverige. Enligt bilagan i äldre Västgötalagen döpte Sigfrid kung Olof vid Brigidakällan* i Husaby på Kinnekulle i början av 1000-talet. Denne kung Mildred har återfunnits av biskop Hellström i det nordengelska riket Northumbria, men han levde märkligt nog i slutet av 700-talet eller runt år 800. Olof (eller rättare sagt Anlaf som var det ursprungliga namnet) var ett mycket vanligt kunganamn i det svenska kungahuset från mitten av 800-talet och fram till Olof skötkonung. Det är inte otänkbart att det förekommit fler Olof i kungasläkten före 800-talets mitt, och att det i själva verket var en annan Olof som döpte sig samt att det i början av medeltiden skett en sammanblandning med Olof skötkonung. I så fall kommer även Ansgars resa i annan dager eftersom de tyska biskopsstiften Hamburg och Bremen plötsligt fått konkurrens från England och att Ansgars resa mer blir en jakt på de svenska själarna och deras territorium än en from missionsresa för sin egen skull. Om denna kronologiska omplacering av Sigfrids verksamhet skulle vara riktigt kan det också ge en annan förklaring varför Sigfrid for till Växjö nere i Småland för att fortsätta sitt kristna arbete, samt att bygden kring Växjö betraktade sig som ett eget område. På 1100-talet bildade Växjö ett eget stift, trots att området var mycket litet. Möjligen fanns det kristna människor här redan på 800-talet i en förhållandevis hög utsträckning. I så fall bör de ha tagit emot hemvändande kristna folk redan på 500-talet.

* Inte vid Sigfridskällan öster om Husaby kyrka, där glasskiosken, toaletterna, bussparkeringen och de kungliga autograferna finns. Brigidakällan ligger väster om kyrkan, precis nedanför biskopsborgen och rinner genom ett cementrör under vägen.

Olof skötkonungs mynt, som tillverkades av engelska myntmästare, visar en nära kontakt med England.

Tidigare har man ansett att kristendomen ökade långsamt i betydelse från 800-talet och framåt, men det finns anledning att ifrågasätta det. Orsaken är antagandet att det återvände många människor till Norden som tidigare varit nere i de kristna länderna, dels legosoldater och andra vilka tjänstgjort i det romerska imperiet, och dels människor från det ostrogotiska riket när det återerövrades av romarna på 550-talet. Många av dessa var kristna när de kom tillbaka. Exempelvis bör vi räkna med att herulerna var kristna när de återvände, och detsamma gäller ostrogoterna. Däremot var de inte katoliker och underställda påven, utan många av dem var arianer. Den främsta företrädaren hos goterna var den gotiske biskopen Wulfila, som i slutet av 300-talet omvände många goter till den kristna arianismen. Dessutom översatte han hela Bibeln till gotiska, förutom Konungaböckerna. Eftersom det gotiska språket var i det närmaste identiskt med det tungomål man hade i Norden vid denna tid, skulle alla nordbor ha förstått vad det stod här om någon hade läst upp hans verk. Nya Testamentet kom i början av 500-talet att sättas på pränt i ett utsökt gotiskt praktexemplar, som sannolikt bekostades av Teodorik den store i det ostrogotiska riket i Italien, och som genom ödets nyck idag finns att beskåda i Uppsala och kallas Silverbibeln.

Ingenting av detta förklarar dock till fullo varför man i Norden införde en helt ny stil i dekorationen av föremål och vapen där djur dominerar. Djurornamentiken var inte bara hämtad från kristna länder utan dessutom från kristna sammanhang. Frågan återstår varför den nya kristna stilen från södra Europa slog igenom så kraftigt omkring år 400. Starka relationer och kontakter med kristna länder och folkgrupper i söder tycks vara enda förklaringen. Utifrån detta är det inte så avlägset med en missionsbiskop i Småland och en döpt kungaättling omkring år 800.

Den skandinaviska djuornamentiken härstammar från den kristna konsten som bland annat förekom i frankernas rike och i det ostrogotiska riket i Italien. Stilen infördes dock innan dessa riken kom till och pekar snarare på kontakter mellan Norden och det gotiska imperiet samt romarriket i samband med den gotiske biskopen Wulfilas missionsverksamhet samt goternas och hunnernas krig mot östromerska riket.

Den nordiska djurornamentiken är i första hand en stilgrupp som använder djur i dekorativa syften. Djurornamentiken uppträder på smycken och vapen och allehanda förskönade föremål av metall som till exempel rembeslag. Varianter av denna stil förekom också på de brittiska öarna, där de kanske är mest kända genom de dekorativa inslagen i de handskrivna böckerna. Likheterna blev större under vikingatiden när andra stilar ersatte djurornamentiken i Norden. Det kan ännu inte bevisas att föremålen med djurornamentik verkligen har tillverkats i Norden eller om dessa föremål importerats från kontinenten.

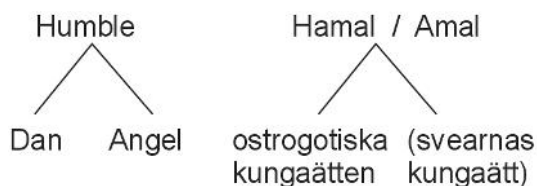
Trots denna kristna stil i ornamentiken är de allra flesta gravarna från järnåldern hedniska. De döda har i regel kremerats, vilket var förbjudet för de kristna eftersom det ansågs försvåra uppståndelsen. Skelettgravar där den döde lagts ner obränd finns dock i hela Norden under yngre järnåldern, från 400-talet och framåt, dels i sådana sammanhang och med egenskaper som pekar på en hednisk världsbild och dels sådana som eventuellt är kristna. Främst är det de riktigt rika eller stora gravarna som kan utmärka sig genom att inrymma en skelettgrav, medan kringliggande gravar av lägre rang inrymmer kremeringar. Det var också framför allt de förnämna i samhället som smyckade sig med kristen djurornamentik och ägde romerskt guld som kommit till Norden via det gotiska imperiet.

Humble, Dan och Angel

Sjunker vi in i sagornas värld och söker efter mer information i gränslandet mot verkligheten, finns en mångfald berättelser om kungar och deras bragder. Somliga vet vi är förvanskade eftersom vi både har sagorna och hjälte-dikterna samt skrivna krönikor, där vi kan jämföra informationen.

Något som kan vara värt att beakta är förhållandet mellan Sveariket och Danariket. Danerna bebodde i första hand det ödanska området, det vill säga på alla de stora och små öarna omkring Själland och Fyn samt förmodligen en liten del av Jylland. Hit kom danerna vid okänd tidpunkt efter 100-talets början och troligen långt före år 500. I Saxo Grammaticus verk om Danmarks historia, skriven på latin på 1200-talet, inleds verket med landets första kungar som var Humbles söner Dan och Angel. Dan rådde över Danariket och Angel blev kung över Angeln som låg i norra Tyskland och granne med danerna. Från andra källor känner vi till att det rådde stor vänskap mellan de båda rikena, ända fram till dess att anglerna slog följe med sina andra grannar saxarna och jutarna. De tog sig över till den forna romerska provinsen Britannia, först för att tjäna som briterernas legosoldater och sedan för att erövra landet. Sedan britererna fördrivits bildade de omkring 12 nya riken. Anglerna övergav sitt forna område helt och hållet, till skillnad från saxarna och jutarna där en stor del av den forna befolkningen stannade kvar. Istället lade danerna beslag på Angeln och utvidgade sitt rike. Den vänskapliga förbindelsen mellan danerna och anglerna fortsatte under de kommande seklerna, fram till mitten av 800-talet när England hemsöktes av ett stort danskt anfall som slutade med att danerna erövrade den norra halvan av England.

Dan och Angel var inte bara söner till Humble. I Jordanes avskrift av goternas historia sägs det att danerna hade utgått från svearnas stam. Vi vet inte varifrån, men från någon okänd del av Sveariket hade de kommit och erövrerat det ödanska området och upprättat ett eget rike, Danariket. Möjligen beboddes området tidigare av herulerna, för det sägs även att danerna hade fördrivit herulerna från sitt land, och i så fall bör det ha skett kring början av 200-talet när herulerna dök upp nere vid Svarta Havet. Eftersom danerna kom från Sveariket bör vi också leta efter danernas mytiske stamfader Humble någonstans i Sverige.

Det finns en antydning till samband mellan danernas, anglernas, goternas och svearnas kungaätter från de två seklerna efter Kristi födelse.

En variant på temat att Danariket härstammar från Sveariket finner vi i Snorre Sturlassons skildring av Odens invandring till Norden. Här sägs det att när han kommit till Fyn skickade han iväg en kvinna vid namn Gefjon österut över sundet. Hon kom först till Gylfe innan hon for vidare till Jotunheim där hon gifte sig med en jätte och fick fyra söner. Därefter ”förvandlade hon dem till oxar, spände dem för plogen och drog hela landet ut i havet och sedan åt väster mitt emot Fyn, och det kallas nu för Själland. Hon blev sedan gift med Sköld, Odens son, och de bodde i Lejre. Det finns ett vatten eller hav efter landet som kallas Lögen. Och fjordarna i Lögen ligger alldeles på samma sätt som näsen i Själland.” Efter denna händelse for Oden själv till Gylfe, bildade ett förbund med honom och bosatte sig i Forn Sigtuna, som sades ligga vid sjön Lögen, vars namn bara betyder sjön. Alla efterkommande textställen antyder att Oden kom till Mälardalen, men beskrivningen att sjön Lögen hade ungefär samma form som Själland visar att det snarast måste ha varit Vänern som åsyftades i berättelsen om Gefjon. Det leder våra tankar till att danernas ursprung ska sökas i trakten av Vänern, vilket också stämmer med att det var just i denna trakt i Jordanes uppräknings av folkstammar som historien om danerna nämns.

Om vi fortsätter sökandet efter Humble, finner vi absolut ingenting i Sverige eller övriga Norden, men väl i det gotiska imperiet nere vid Svarta Havet. I verket om deras historia sägs det att goternas kungaätt var av Amalernas ätt och att de härstammade från Amal. Möjligen är det samma namn som Humble. Amal stavas Hamal en gång och det stumma H:et kan lätt falla bort. Bokstaven B efter M var ganska vanligt i nordiska språk, som i timber och kamb (comb), men har numera försvunnit utom i engelskan. Dessutom är vokaler mycket mer lättföränderliga än konsonanter. Det är inte omöjligt att namnet ursprungligen var Haumbla eller dylikt och blivit Amal hos författaren i norra Italien på 500-talet. I så fall var det inte bara danernas och anglernas kungar som räknade sitt ursprung från Sveariket, utan även det gotiska imperiets kungaätt.

Kanske är beskrivningen av den mytiske kon Audhumbla eller Ödhumla (rikedomens Humla) rester av en ursprunglig berättelse som började med en person som kallades Humbla, vars minne bleknat bort men som ändå återkommer i olika sammanhang.

Kontakterna mellan Sveariket och Danariket var inte allmänna som mellan vilka riken som helst, utan tycks ha haft en särskild betydelse för dem båda. Liksom i Sveariket infördes ett riksblot i Danariket och dessa ceremonier tycks ha haft stora likheter med varandra. I mitten av 600-talet var det möjligt för den skånske kungen Ivar vidfamne, som tycks ha varit underkung i Danariket, att bli upphöjd till kung i Sveariket efter Ynglingaättens fall, i och med att kung Ingjald illråde lät bränna sig inne när Ivar vidfamne närmade sig hans gård och sedan Ingjalds son Olof trätälja fördrivits. Under de kommande generationerna, fram till Bråvallaslaget hundra år senare, var Sveariket mer eller mindre en del av Danariket innan det blev helt självständigt igen. Under 900-talet däremot inträffade den omvända situationen. En svensk kungaättling vid namn Olof erövrade landet kring staden Hedeby på sydligaste Jylland och hans släkt bibehöll området ett par årtionden. En ännu större erövring lyckades sveakungen Erik segersäll genomföra i slutet av 900-talet när han fördrev den danske kungen Sven tveskägg och satt som kung över hela Danmark, som då omfattade såväl Danariket som Jylland. Efter tio år vände han hem igen och återlämnade landet till Sven tveskägg. Några år senare hade Erik segersäll efterträtts i Sverige av sonen Olof skötkonung, som upprepade erövringen av Danmark men återlämnade landet nästan omgående till Sven tveskägg.

Liksom danerna hade även svearna bra kontakter med anglerna i England. De exklusiva gravfynden från Vendel och Valsgärde i Uppland, vilka härstammar från tiden c:a 500-1000 e.Kr. uppvisar i sitt äldsta skick en extremt stor likhet med gravfynden hos den engelske överkungen Raedwalds grav i Sutton Hoo. Han dog år 624 eller 625 och förutom utsökta importföremål från skilda delar av Europa fanns inhemskt tillverkade föremål och vapen av nära nog exakt samma slag som i Vendel och Valsgärde. Många forskare har tänkt sig att de måste ha varit tillverkade av samma hantverkare, vilket skulle knyta de båda områdena mycket nära varandra. Om Raedwald var överkung måste man fråga sig vilken status som de gravlagda i Uppland hade. De flesta forskarna vill dock förringa deras status och betydelse, precis på samma sätt man gärna förringar allt annat som kan ge kunglig lyster. Dessutom är det inte bara i Uppland som sådana fynd gjorts utan också på Gotland och i Bohuslän etc.

Slutsats om svear och götar

Namnet avsåg de besläktade folk som var allierade med varandra i ett rike. Sannolikt avsågs de krigare och ätter som ingick i det gemensamma försvaret. De kunde också kallas götar eller goter, vilket syftade på att de tillhörde de rika boskapsägande ätterna. Det fanns alternativa benämningar som Sveaväldet, Sveariket, sveafolket och svehans för att benämna olika typer av alliansens avgränsningar.

SVEARIKETS SAMHÄLLE

Ätten

Ordet ätt betydde ursprungligen egendom, med syftning på det som en viss släkt ägde. Senare avsågs ägarna själva och inte det ägda. Slakten räknades bara på fädernet och berörde bara dem som var ättlingar till en viss stamfader. De ingifta kvinnorna fick en plats intill sin make, men kunde inte ärva honom. Individerna var bundna till sin ätt och tvingades anamma de rättigheter och skyldigheter som detta medförde. Ätten var i äldsta tid autonom, det vill säga självstyrande, både i juridiska, ekonomiska, religiösa och sociala frågor. Alla brottsmål som uppstod inom ätten skulle också lösas inom ätten. Sådana mål kunde inte föras upp till tinget. Brottsmål och konflikter mellan olika ätter skulle i första hand lösas av ätterna i fråga. Om det inte gick, fördes ärendet upp till tinget för granskning och dom. Ätten skapade på så vis en social och ekonomisk trygghet som byggde på att släktingar förväntades ta mer hänsyn till varandra än till andra. I tre typer av rättshandlingar var ätten viktig, vid fästningen, då en kvinna överlämnades av en ätt och gick till en annan ätt, vid överlåtelse av arvejord, och vid förlikning efter mandrån. Den bot som erlades för mord eller andra grövre dåd, hopsamlades av hela ätten men med en halvering för varje led från den som utfört dådet, ända ner till fjärde led (syskon, syskonbarn, tremänningar och fyrmänningar). På samma sätt fördelades boten inom den ätt som blivit drabbad, men åter igen med en halvering från den som drabbats mest. Ett annat exempel, som indikerar ättens betydelse, är att när männen gick ut i strid slogs de uppställda släktvis och ättevis.

Bruket och kravet att kunna räkna upp sina förfäder ett visst antal generationer tillbaka var viktigt, eftersom ätten aldrig tycks ha bott tillsammans utan varit utspridda på olika gårdar. All jord som såldes hade de andra ättemedlemmarna förköpsrätt till, genom så kallad bördsrätt. Ätterna kunde benämnas efter förnamnet på en stamfar, där exempelvis sköldungarna räknade Sköld som sin stamfar. De kunde också namnges på annat sätt.

När kristendomen infördes och det svenska samhället övergick till en stat efter centraleuropeisk modell, minskades ättens betydelse i takt med att individen istället blev ansvarig inför kungen, ärkebiskopen och lagen. Därmed blev individen oberoende av sina släktingar i många rättsliga frågor. Dock gällde bördsrätten till jord ännu några hundra år.

Ett annat ord för ätt är *sif* eller *sve*, som användes för att beteckna släktskap på olika sätt, t.ex. svåger. Grundordet var det indoeuropeiska *svi* som betydde vi. Släktskap angavs också med begreppet frände, vilket dock avsåg släktingar på såväl fädernet som mödernet. Äktenskap var inget skäl för arv, utan arvet gick alltid vidare till avkomman och ättlingarna eller till förfäder, syskon och deras ättlingar.

Genom en del runstenstexter framgår det att vissa personer ägde flera gårdar som kunde ligga långt från varandra. Allra mest känd är Jarlabanke, som enligt en runstens ensam lär ha ägt hela Täby, och på en annan runsten på-

står han sig ha ägt hela hundaret. Det första är säkert riktigt, men om det andra tvistar man hur det ska tolkas. I de fornnordiska texter som behandlar Sverige, Danmark och Norge förekommer också personer som ägde många gårdar. Inte minst finner vi det under medeltidens början, när rika aristokrater skänker gårdar och även stora byar till kloster och annan kyrklig verksamhet.

Kung och ämbetsmän

I Norden och i de anglo-saxiska rikena i England finner vi många titlar på personer med särskilt ansvar. Ofta handlar det om den militära organisationen och här finner vi titlar som tegnar, svenner, rinkar, karlar och drängar. Alla utom den sista återfinns även som förled i ortnamn. I England känner vi till tegnarnas verksamhet ganska bra och eftersom man kan spåra dessa titlar långt tillbaka i tiden har man antagit att de fördes från England till Danmark och sedan vidare till Sverige. I Norge däremot förekommer de sällan.

Tegnarna i England var inte en krigarklass och i Norden omnämns de sällan på runstenar som talar om utlandsfärder. Istället var de snarare män av hög rang i tjänst hos hövding eller kung och skulle förvalta gårdar eller rent av bygder, driva in skatter etc. Drängar avser inte pojkar eller unga män som hjälpte till i jordbruket, utan de som var i tjänst hos någon uppsatt person. De nämns ofta på runstenar som omnämner utlandsfärd, både västerut och österut.

Tegnar nämns på ett flertal runstenar i Västergötland medan ortnamnet Tegneby främst finns i Östergötland och Bohuslän. Ett flertal forskare tror att omnämmandet av tegnar på runstenar i Västergötland avspeglar en dansk erövring av detta landskap under en period och att ortnamnen Tegneby uppstått i samband med detta. En nyans av dessa akademiska gissningar är att det istället var en sveakung i Uppsala, som efter en erövring av Västergötland upplät gårdar och byar till sina ämbetsmän när detta landskap införlivades med Sveariket runt Mälaren. Mot detta kan man hävda att så länge några av de viktigaste godsena i Uppsala öd låg i Skaraborg, kom Svearikets kung att vistas så pass mycket här nere med sin härstyrka att en dansk erövring känns främmande. Likaså att det skett en uppländsk erövring förefaller otroligt, eftersom det inte finns några övriga spår av ett kuvat Västergötland, eller ens att Sveariket hade en sådan statsbildning att en erövring var praktisk genomförbar. Vad man inte heller tar hänsyn till är ortnamnet Rinkeby, som också sannolikt avser en särskild militär rang, men detta dominerar kring Stockholm och i Södermanland. Ännu en variant är Karleby, som är någorlunda jämnt spritt i Västergötland, Östergötland och Mälardalen.

Hos bland annat goterna nere vid Svarta Havet förekom tre titlar på de män som styrde samhället. I Norden kan de mycket väl ha använts eftersom man talade gotiska och på grund av den nära kontakten mellan det gotiska riket och hoven i Norden, samt på grund av att titlarna tycks ha förekommit

bland de germanska folken. Titlarnas innebörd brukar tolkas på följande sätt.

- **Thiudans** var den högste i rang, landets kung, överkung eller hela folkets ledare. Han valdes på grund av kunglig härstamning och kan ha innehaft sakrala funktioner i samhället. Denna titel och rang förekom troligen hos de flesta germanska folken vid tiden omkring folkvandringstiden, ibland även senare.
- **Reiks** motsvarade en underkung eller hövding över en härstyrka. Titeln ska inte förväxlas med latinets rex, vilket ofta tolkas som den högste i rang. Däremot är orden besläktade med varandra. Den ursprungliga betydelsen var sannolikt rätt-sägaren, alltså den som sade saker, vilka uppfattades som det rätta och det man skulle hålla sig till. I krig krävdes ofta befälhavare, som snabbt kunde dirigera styrkorna på bästa möjliga sätt, utan att behöva slösa tid med diskussioner med andra hövdingar.
- **Kindins** var lagmannen och på så vis jämförbar med goden. Han var folkets representant som skulle bilägga tvister och döma på tinget. Titeln visar också att ortnamnsändelsen -kind inte måste syfta på en släkt såsom ofta görs gällande, utan att det även kan avse ett helt folk eller en folkstam.

I Norden finner vi andra titlar. Under forntiden är det främst gode, drott och konung. Gode och gydja var de fornnordiska offerprästerna och prästinorna. Drott var enligt Snorre Sturlasson den titel som betecknade den högste personen i landet innan titeln konung ersatte det omkring år 200 i Danmark. Drottens hustru bar därför titeln drottning.

Konung var en titel, som enligt Ynglingasagan infördes i Sverige av ynglingakungen Dyggve omkring år 300, eftersom hans moders farfar, vilken var kung i Danmark, hade infört den titeln. Den allmänna översättningen av begreppet konung är kvinnans barn, vilket knappast ger oss någon begriplig förklaring. Ändelsen -ung och -ing kan tolkas som barn eller ättling men kan också syfta på en efterföljare, som inte var en släkting, såsom begreppet folkungar (vilket inte ska förväxlas med Bjälboätten, även kallad folkungaätten). Förleden Kon- måste inte vara ordet kona, som ännu finns kvar i danskan, utan kan vara någonting annat. Ett förslag är att ordet härstammar från Khan och att den ursprungliga titeln var khan-ung, med betydelsen khans allierade och förbundna. Begreppet khan var i detta fall den främsta furstetiteln hos såväl hunnerna som andra folk, vilka senare kom från Mongoliet, där den mest berömde är Djingis Khan. Om denna tolkning är riktig, skulle de som bar denna titel ha visat att de var allierade med hunnerna på samma sätt som ostrogoterna, greutingarna och många andra folkstammar. Detta kan knappast ha varit förnedrande på något sätt med tanke på allt guld som strömmade upp mot Norden. Däremot kom inte hunnerna fram till det gotiska imperiet förrän år 375. Frågan är om Snorre Sturlassons kronologiska uppgifter är korrekta rörande titelns införande.

Hunnernas korta period i Europa, som varade endast i hundra år innebar en mycket snabb utveckling av deras eget samhällssystem. När de kom från de ryska stäpperna och inledde striderna mot goterna år 375, var de bara löst

förbundna med varandra och hade många mer eller mindre jämlika furstar som rådde över styrkorna. I början av 400-talet framträdde en särskild furste, vilken stod över de andra. Det var i samband med att deras rikedomar ökade som ledarskapet gick i riktning mot färre och starkare kungar (khan) tills bara en enda eller ett par bröder regerade över dem. I första hand kom det att bli rikedom som avgjorde ledarskapet, inte den militära skickligheten, även om det från början var deras förmåga som stridsledare och förhandlare som var orsaken till rikedomarna. Efter Attilas död år 453 uppdelades hans imperium mellan ett stort antal söner, vilka ville tillvälla sig samma makt som fadern haft, vilket misslyckades. När de var borta från den politiska scenen var hunnernas inflytande slut.

Liknande tendenser framskymtar något senare i Norden. Sveakungen Ingjald illråde ville inte att landskapen skulle ha egna underkungar. Därför lurade han i mitten av 600-talet de flesta till ett stort gästabud och brände dem inne. Om det ligger någon sanning i denna berättelse, bör orsaken ha varit att han ville ha mer makt och inflytande över Sveaväldet, vilket dock går stick i stäv med uppfattningen att kungen i ett rike bara var ordförande i folkförsamlingen och överbefälhavare i krigstider. Så ser i varje fall den modell ut, som återger hur ett rike fungerar rent generellt. Men i samband med de romerska kontakterna, och i synnerhet sedan guldets kommit in i stora mängder till de nordiska länderna från 400-talets början, kan utvecklingen ha gått åt samma håll som hos hunnerna.

I de romerska skrifterna finner vi belägg för att denna utveckling skett långt tidigare. Tacitus skrev år 98 om germanerna att ”de väljer konungar med hänsyn till ädel börd, anförare med hänsyn till krigisk duglighet. Liksom konungarnas makt inte är oinskränkt eller godtycklig, så leder anförarna mera genom sitt föredöme än på grund av någon befälsmyndighet. Detta nämligen genom den beundran de väcker om de är beslutsamma, ifall de syns vida omkring och om de uppehåller sig framför slagordning och går i spetsen. Men varken att straffa till livet eller att fängsla, inte ens att ådöma prygel är tillåtet för några andra än prästerna.”

När Tacitus sedan beskriver de olika folkstammarna i Germanien och i sin uppräkningskommer fram till norra Polen, skrev han följande om goterna, innan de utvandrade ner mot Svarta Havet knappt hundra år senare: ”På andra sidan om lugerna bor goterna som styrs av konungar och det med något stramare tyglar än de övriga germanska folken. Dock ännu inte i högre grad än vad friheten medger.” Därefter fortsätter han med folken på andra sidan Östersjön där han möter svearna: ”Härefter följer i själva Oceanen svionernas samhällen ... Hos dem har även rikedom anseende och därför härskar bara en, inte mera med några inskränkningar och med ovillkorlig rätt att bli åtlydd.” Hur det sistnämnda citatet ska tolkas är oklart. Antingen hade kungen en makt som kan jämföras med den makt kungen hade i en stat, vilket var något som Tacitus var väl förtrogen med i romarriket, eller hade kungen både rollen som överbefälhavare och präst med rätt att döma. Det sista verkar betydligt mer troligt.

Straff som kroppsstraff förekom inte under järnåldern, bortsett från dödsdomar, utan rättssystemet byggde på förlikningar. Samtliga brott och konflikter uppfattades som en form av ärekränkning, där man hade ringaktat den som var utsatt för brottet eller den som konflikten var riktad mot.

Orsaken berodde i hög grad på att samhället och hela riket under den hedniska tiden hade en sammanhållning som byggde på samförstånd och samarbetsvilja. Det var kungens och hövdingarnas uppgift att se till att ätterna kunde samarbeta i såväl krig som fred, för att inte riskera splittring när landet skulle försvaras eller när man anföll folk och fiender i främmande länder. Splittring kunde äventyra segern. När riket i början av medeltiden övergick till en stat behövde man inte längre samarbeta på samma sätt, eftersom kungen gick in som styrande maktfaktor och fick egenskapen av fredsfurste, som garanterade alla rätt och fred. Därmed förlorade också ätten mycket av sin forna betydelse. Tvärtom vann kungen på en ökad splittring i samhället, eftersom det dels innebar ökade inkomster i form av kungens del av böterna och dels motiverade fler borgar, utländska legosoldater och fogdar.

Under ynglingaättens tid förefaller kungen ha haft större makt än senare. Det kan vara så att denna utökade myndighet hört ihop med religiösa offer och därmed gett kungen befogenheter att döma på tinget. En inblick i kungens beslutanderätt finner vi i händelsen när Ansgar år 852 kom till Birka för andra gången. Här träffade han kung Olof och bad om tillstånd att få upprätta kristen gudskyrkan i hans rike. Kungen svarade att eftersom de präster, som stannat kvar efter Ansgars första besök, blev bortdrivna av folket och inte genom en kunglig befallning, varken kunde eller vågade han ge bifall till önskemålet. Istället skulle ärendet föras upp till tinget där man genom lottkastning skulle utröna gudarnas vilja samt även höra folkets åsikter. I krönikan om Ansgars levnad står det att ”det är sed och skick hos dem, att varje offentligt ärende mer beror på folkets enstämmiga vilja än på konungens makt.” De församlade på tinget gick sedan ut på fältet och kastade lott, som utföll till Ansgars fördel. ”Folkmassan blev enig och beslöt, både att präster skulle få vistas hos dem, och att vad som hörde till de heliga sakramenten skulle få ske hos dem utan hinder. Konungen steg nu upp från tinget och skickade genast sin budbärare jämte herr biskopens sändebud och meddelade Ansgar, att folket enhälligt gått över till hans mening. Detta var konungen mycket kärt, men han kunde icke ännu ge honom fullt tillstånd, innan han på ett annat ting, som skulle hållas i en annan del av hans rike, hunnit meddela beslutet åt det folk, som bodde där.” Detta visar hur tingen och folkförsamlingarna fungerade, samt hur beroende kungen var av tingets och folkförsamlingens utlåtande. Vad som inte sägs är hur stor del av befolkningen som hade rätt att få närvara vid dessa tillfällen.

Landsindelningen

Indirekt sägs det i goternas historia att de härstammade från södra Sverige. För att bekräfta sin detaljerade kunskap om detta land finns det en uppräknings av folkstammar i Sverige. Här ingår både greutingar och ostrogoter, vilka var viktiga stammar nere hos goterna vid Svarta Havet. Den gotiska kungaätten, Amalernas ätt, var just ostrogoter och detta folk hade sitt ursprung i Sverige enligt deras egen historia. Exakt varifrån vet vi inte. Dåtidsens landskap överensstämmer bara delvis med de som fanns i början av medeltiden. Det enda vi med säkerhet kan säga är att vi befinner oss i trakten av norra Halland, Västergötland och södra Dalsland samt södra Bohus-

län när såväl greutingarna som ostrogoterna räknas upp. Ostrogoter ska alltså inte översättas med östgötar och placeras i Östergötland, dels för att en sådan översättning är språkligt felaktig och dels för att vi befinner oss i västra Sverige när omnämmandet av ostrogoter sker. Östergötland som landskap fanns knappast då och namnet Östergötland bör vara från 1000-talet när götarnas stift, Skara stift, delades och Östra Götland bildade Linköpings stift. Ostrogoter betyder de glänsande goterna, och visigoter de ädla goterna.

Med hjälp av kulturgränser, språkgränser och ortnamn kan vi göra ett förslag på landsindelningen under 500-talet. De ortnamn som varit vägledande här är de med gudanamn som förled. Enligt en teori som John Kraft har ställt upp, kan det bara finnas ett ortnamn per typ och område. Resultaten är mycket lovande i östra Sverige, men mindre tydliga i Västergötland och rent av undermåliga i Skaraborg. Kulturgränserna, som även tar hänsyn till fornlämningarnas utbredning, stöder ortnamnsregionerna och språkgränserna i hög grad och ger dessutom alternativa gränser i Västergötland. Härifrån kan vi få fyra regioner som är tänkbara vid placeringen av greutingar och ostrogoter. I området norr om Finnveden och Halland, som tidigare bara avsåg den södra halvan av det nuvarande landskapet, låg sannolikt ett landskap som omfattade norra Halland och en sydlig del av Västergötland. Dess namn bör ha varit Fervir, vilket nämns hos Jordanes. En del av detta landskap blev sedan Fjärås härad. Norrut längs kusten kom nästa område, det omfattade landet på ömse sidor om Göta älv. Återstoden av Västergötland tycks ha utgjorts av två regioner, dels Skaraborg som helhet och dels trakten kring Vårgårda och Alingsås. Namnet Greutingar kan innehålla en förled som syftar på de fornnordiska ordet gröt eller gryt, som syftar på stenar längs stranden eller är upplagda i rösen. I så fall förefaller placeringen längs Göta älv och ut mot havet passa bäst. Här låg också Grötsbacka härad och Örgryte socken. Om vi av rent arkeologiska skäl skulle försöka placera in ostrogoterna i valfri region i västra Sverige, skulle platsen tveklöst hamna i Skaraborg. Här finns de flesta kungshögarna, guldskattna och andra särregna samt imponerande fornlämningar. Dessutom ligger sju av de åtta godsena som tillhörde Uppsala öd här. Det skulle medföra att bygden kring Vårgårda-Alingsås beboddes av gautigoterna.

Det förefaller dock inte omöjligt att förlägga gautigoterna vid Göta älv, med tanke på likheten mellan förleden gauti- och Göta älv samt likheten mellan Gautigot och namnet på havet Kattegatt strax utanför. Hur Göta älv har fått sitt namn, liksom hur gammalt det är, är okänt, men om det bara betyder götarnas älv eller älven i Götaland, då verkar placeringen av gautigoter vid Göta älv vara fel.

Regionernas och landsindelningens gränser kan inte säkerställas och placeringen av folknamnen är ganska osäker. Trots det får vi en bild som inte ger upphov till några nya problem och kan återge hur det faktiskt var i västra Sverige på 500-talet. Ett stort landskap med namnet Västergötland, liksom landskapen Östergötland, Småland och Uppland skulle dock inte dyka upp förrän långt senare.

Jordanes bodde nere i Italien på 550-talet när han skrev av Cassiodorus bok om goterna, vari det även fanns en beskrivning om folkstammarna uppe i Skandinavien, men det område som berördes var bara södra Sverige samt delar av Norge. Var exakt som de folk bodde, som nämns i denna förteckning, vet vi inte alltid. Placeringen av folknamnen varierar ofta mellan olika forskare. De numrerade namnen som står inom citationstecken är hämtade från Jordanes medan de andra namnen kommer från andra tidiga källor.

Katastrof och omvälvning

Längs den svenska östersjökusten inträffade omkring år 500 en stor ödeläggelse av gårdar och hus, men det skedde vid lite olika tidpunkter. Den sträcka som berördes börjar nere vid Bornholm och östra Skåne, och fortsätter sedan ända upp till Medelpad eller eventuellt ännu längre norrut.

På Öland kom ödeläggelsen 450-490, på Bornholm och i Skåne 475-525, på Gotland samt i Mälardalen 500-560. Samhället byggdes snabbt upp igen men ofta övergavs hus och många gårdar flyttades, samtidigt som gränsdragningar ändrades. På Öland är de flesta depåerna med romerska mynt från tiden kring 480-talet, på Gotland från tiden c:a 500-540. På Gotland är c:a 1800 ödegårdar kända och på Öland finns 1039 registrerade husgrunder från denna tid. En annan form av ödeläggelse förekom i Medelpad. Den storhetstid och rikedom, som fanns under folkvandringstid, upphörde vid

övergången till vendeltid, kring år 550. Även här uppe i norr förekom en ödeläggelse av bebyggelsen.

Återuppbyggandet skedde inte på måfå. Från 500-talets början skulle Mälardalen få en helt annan profil än tidigare. Gårdar och byar byggdes upp efter en fast struktur och en gemensam mall som fick råda över mycket stora områden. Detta visar hur välorganiserade man var vid denna tid. Resultatet blev både en bygd där man enkelt kunde räkna fram hur många bönder som bodde på olika håll och hur många av dem som hade till uppgift att ingå i ledungsflottan eller krigsflottan. Genom detta skulle man kunna tänka sig att begreppet svear i allt högre grad blev förknippat med just denna bygd, vars främsta karaktärsdrag var att de organiserade detta försvar, såvida inte namnet redan tidigare hörde hemma hos dessa folk liksom en liknande organisation.

Den nya samhällsorganisationen

De indelningar i hund, hundare och härader, som vi vet går tillbaka till tiden före medeltidens början, har granskats och analyserats av ett förhållandevis stort antal forskare, i synnerhet gäller det hundaresindelningen runt Mälardalen. Även om man emellanåt är mycket eniga i vissa frågor är resultaten ofta diffusa. En orsak till detta kan vara att hund och hundare består av flera mindre enheter, som tolft och hamna och att indelningen endast omorganiserats vid särskilda tillfällen i enstaka områden.

Ett annat problem är att många forskare har en kategorisk inställning, där man menar att samtliga gårdar som var i drift innan kristendomen och kyrkogårdarna infördes på 1000-talet, alltid hade ett gravfält som idag normalt har återfunnits vid inventeringar. Detta påstående, att 900-talets gårdar alltid hade ett gravfält bestående av högar eller stensättningar, kan knappast upprätthållas på fler ställen än just i Mälardalen, om ens där. I övriga delar av Sverige och Europa är det normalt att det inte finns någon sådan koppling, att varje gård eller ens by hade ett gravfält med synliga och tydliga gravmarkeringar. Inte ens på Island förekommer det. Det finns anledning att anta att det även förekom ett större antal gårdar i Mälardalen som aldrig anlade gravfält med synliga gravvårdar där de kunde synliggöra minnet efter sina döda. Om det är riktigt faller en del av de försök som gjorts att rekonstruera bygden och dess utveckling under yngre järnåldern. I synnerhet den del som berör befolkningsberäkningen, eftersom befolkningen var större än vad gravfälten antyder. Trots det kan vi göra bra beräkningar av ledungsflottans storlek.

Hund och hundare

Om det råder viss tvekan och osäkerhet rörande landsindelningen i västra Sverige på 500-talet är den desto säkrare och tydligare i östra Sverige. Den regionala enhet, som var mindre än folkstammarna, kallas härad utom i

Mälardalen där de kallades för hund (storhundare) och senare för hundare (normalhundare).

Det fornnordiska ordet hundra betydde ursprungligen 120 och från medeltidens början 100. Eftersom det gamla räkneordet fanns kvar kallades 120 för storhundra. Dessa begrepp ingår också i beräkningen av ledungsflottan, eftersom varje enhet hette hund, vilket stod för 120, och senare för hundare, vilket motsvarade 100. Storleken och rikedomens inom hundarena kunde variera mycket. Under 1300-talet ändrades benämningen till härad, vilket användes i resten av landet.

För att kunna organisera den krigsflotta som ledungsflottan utgjorde, organiserades Mälardalen i hund och senare i hundare. Till denna organisation hörde även orter som benämndes Tuna (samt -tun eller -tuna) och Husby eller Husaby. Hund och hundare var Mälardalens variant av häradet som annars förekom i övriga delar av Sverige. Indelningen av hund ersattes delvis av hundare på 1000-talet eller 1100-talet. De tre uppländska folklanden, som senare bildade landskapet Uppland, hette Tiundaland (tio-hund-land) Attundaland (åtta-hund-land) och Fjädrundaland (fyra-hund-land), de har alla namn efter indelningen i hund.

Ett hundare var 8 tolfter à 12 roddare som motsvarade ett halvt skepp. En tolft var också detsamma som 3 hamnar eller 4 roddare, där ett helt hundare motsvarade 100 roddare, eftersom det tillkom 4 styrmän till de 96 roddarna. En föregångare till hundare var indelningen i hund, som omfattade 10 tolfter eller totalt 120 roddare.

Hundaret indelades dessutom i bråkdelen hälften, fjärdingar och åttingar. Kungen skulle senast under senvintern beordra ut ledungsflottan om den skulle användas för krigsfärd mot annat land. Under tidig medeltid fick den inte användas mot kristna länder, på annat sätt än som försvar i orostider, men obegränsat mot hedniska länder. Härstyrkan ansvarade själv för sin beväpning, skeppens skötsel och byggande, samt skeppsvist i form av kost. Från varje åtting utsåg bönderna en åttingsman, som samlade in skeppsvisten de år ledungsflottan inte låg ute. Den fördes till visthusen i husbyarna. I mitten av 1200-talet förlorade ledungsflottan och husbyarna sin forna betydelse och ersattes av rytteriet, men vid enstaka tillfällen och för vissa områden uppbyggdes ledungsflottan ända till medeltidens slut.

Hundaret

- förekommer i Uppland, Västmanland och Södermanland men inte i Närke.
- var ursprungligen ett ledungsdistrikt, där man utrustade ledungsskepp och försåg dem med roddare och styrmän. När ledungen lades ner efter 1247 blev det främst ett skattedistrikt.
- var ett tingsområde, med sin egen domare.
- delades i 1/2, 1/4 och 1/8 hundare. Åtta tolft ($8 \times 12 = 96$) var ett hundare och sedan tillkom 4 styrmän till de 4 skeppen.
- varje tolft (åttondel av ett hundare) var uppdelad i 3 hamnar (ibland 4) som satte upp 12 roddare, och varje tolft bestod av 12 bolbyar, vilket var samma sak som ensamgårdar.
- organisation och gränser låg fast i slutet av 1200-talet utom vid kusten.

- skeppslagen ersatte hundaren längs kusten, de utvecklades efter hand och omfattade ursprungligen 2 tolfter per skeppslag. Tillsammans med ett moderhundare utgjorde de (10x12=) 120 roddare och detta kan ha varit den äldre hund-indelningen (med 10 tolfter eller 30 hamnar).

Från varje hundare kom 4 skepp eller ledungssnäckor, vilka hade 12 par åror. Skepp med 13 årpar eller mer kallades långskepp, men sådana skepp tycks inte ha använts i ledungsflottan från Mälardalen. Ett ledungsskepp rymde 24 beväpnade roddare eller vigermän, som de kallades, samt en skeppshövding eller styrman. Fyra sådana skepp motsvarade alltså exakt 100 man. Skeppen indelades även i roddarsäten (hamnar) à 4 roddare och i årtullar (håar). I slutet av 1200-talet skulle varje hamna ha sköld, spjut, svärd, järnhatt, pilbåge och 36 pilar. Detta var ämnat åt vigermannen, som även skulle underhållas av hamnan med proviant (skeppsvist) och ibland silverpenningar.

Hamnarna är äldre än hundaresindelningen, samt härstammar således från hund-indelningen och någon okänd del av tidsperioden 500-900 e.Kr. Ett hund var organiserat på ett liknande sätt, men omfattade 10 tolfter eller 120 man. På liknande sätt som hundaret omfattade 96 gårdar, bestod ett hund av 10 tolfter bolbyar eller fristående gårdar, som var och en befolkades av en familj eller storfamilj. Dessa gårdar kan ofta spåras ner till 500-talet, vilket formellt ger en antydning om hundindelningens ålder. Ensamgårdar var den primära vikingatida bebyggelseenheten. Oavsett storlek på taxeringen och antalet gårdar, som ensamgården senare kan ha varit uppdelad i under tidig medeltid, antas den vara primärenheten och hundarets lägsta basenhet. Den framträder genom förekomsten av bebyggelseplats, jordbruksmark och ett ortnamn samt att där finns ett gravfält från yngre järnåldern.

Vid övergången till hundindelning uppdelades byarna, som tidigare sannolikt omfattat flera brukare och gårdar, och gjordes om till fristående och separata jordbruksenheter som taxerades till helgårdar oavsett storlek. Varje helgård skulle försörja en storfamilj. Dessa helgårdar var organiserade i grupper om tio tolfter (120 helgårdar). Vid övergången till hundaresindelning ändrades gränserna och varje hundare kom istället att omfatta åtta tolfter (96 helgårdar). Från varje hundare kom dessutom 4 styrmän. Under 1000-talet skedde tomtregleringar och åkerskiften i syfte att skapa en rättvisare fördelning. Samtidigt infördes tvåsådet. Ett mindre antal ensamgårdar nyetableras och tillväxten minskar överensstämelsen med hundaresorganisationens enheter.

Enligt en annan uppfattning utgick Södermanlands deltagande i ledungsflottan troligen inte från hundare, utan från skeppslag, som inte var identiska med hundare. Varje skeppslag antas här ha haft 12 hamnar, med en roddare från varje hamna. Det skulle motsvara c:a 300 hamnar eller män i ledungsflottan. Varje hamna omfattade flera gårdar, ofta 3 gårdar per hamna, vilket gäller för Uppland och Rekarnebygden i Södermanland. I Daga, Rönö och Jönåkers hundare var det ofta runt 7 gårdar per hamna.

Ledungens storlek, utifrån landskapslagarnas formulering, omfattade ungefär 280 skepp, varav 114 från de uppländska folklanden. Totalt deltog 7000 man om hela ledungsflottan låg ute. Enligt taxeringsuppgifter från c:a år

1314 förefaller det troligt att Södermanland haft en befolkning som motsvarat 7 hund (eller drygt 8 hundare) och Närke 3 hund.

Attundalands hundare hade större inbördes jämnhet än Tiundaland, medan Fjädrundalands hundare låg betydligt över de andra hundarena vad gällde antalet hemman och skattekraft. Under tidig medeltid var det mesta av Mälardalen fortfarande indelat i storhundare eller hund (10 tolfter). Bara Attundaland och de mellersta delarna av Södermanland hade genomfört en reform som gav upphov till normalhundare (8 tolfter). Dateringen av normalhundare har förts till 1000-talet men oftare till 1100-talet, av någon också till 900-talet.

I Mälardalen samt Närke och Östergötland tycks byarna eller systemet med ensamgårdar ha skapats vid ett och samma tillfälle och fått samma storlek, i syfte att underlätta taxering av åkerareal och den administrativa indelningen. Dateringen bör infalla under sent 400-tal eller 500-tal. Regelbundenheten i storlek på gård och by gäller också deras inbördes samhörighet och organisation i något som påminner om tolfter. Upprättandet av detta system innebar att man fullständigt övergav den gårds- och byindelning som fanns tidigare. Dessa grundläggande byar var redan från början organiserade i ett hierarkiskt system av administrativa enheter, i syfte att ordna förvaltning, rättskipning, kult och ledungsflottan. Möjligen infördes indelningen av hund vid detta tillfälle, där 120 roddare kom från var och en av dem. För att Mälardalens samhällsorganisation skulle fungera inrättades särskilda gårdar med centrala och allmänna funktioner. Det gäller de orter som heter Tuna och Husby.

Tuna (eller -tun och -tuna) kallades den gård i varje hund, som var centrum för sådant som rörde kult och ting. Inte långt härifrån låg en husby (Husby / Husaby), som tycks ha varit säte för kungens organisation av ledungsflottan. Tunaplatserna har ofta gudanamn som förled, medan husbyarna endast heter Husby eller Husaby. Som förled till Tunaplatsernas ortnamn förekommer ett flertal gudar (Frej, Freja, Tor, Tyr, Nerthus och Ull), men däremot inte Oden, vilket beror på att organisationen låg färdig innan Oden blev en större gud. Arkeologiska dateringar på sådan tunaorter antyder en början kring 400-talets slut eller senast från 500-talet.

Husaby betyder gården eller byn som var befäst, med sten eller träverk. Av landets ca 70 husbyar ligger 46 i Mälardalen varav 25 i Uppland. Även i Danmark (9 st) och Norge (46 st) förekommer ortnamnet. I Danmark användes ordet under tidig medeltid för att beteckna en by, som tillhörde kung eller biskop. Många forskare antar att en stor del av husbyarna uppstod omkring 600- till 900-talet, då snarast under den senare delen än den tidigare och att de användes som visthusbodnar för kungen och hans följe när de for runt på gästning i landet. Oavsett om detta är rätt gissat av de berörda forskarna eller inte, har de varit den konkreta insamlingsplatsen för t.ex. skeppsvisten de år som ledungsflottan inte låg ute. Inkomsterna fördes därefter vidare till den plats där kungen önskade få dem. Vissa antydningar indikerar att husbyarna även kan ha haft militär betydelse. Husbyarna kom att ingå i det kungliga godskomplexet Uppsala öd och förvaltades av en bryte eller husbyman. De uppstod i ett förvaltningssystem som var välorganiserat redan långt före husbyarnas tid. Senast på 1200-talet minskade dock

husbyarnas betydelse, vilket skedde i samband med att ledungsflottan upphörde strax efter år 1247.

Härader

Två ursprung kan skönjas. En som härstammar från det latinska förvaltningspråket i merovingiska och karolingiska statsbildningar, vilka bygger på talet hundra samt ett friare utformat förvaltningsdistrikt. Ännu tidigare skedde en romersk form av häradsindelning på germansk mark vid anläggandet av borgarkolonier, vilket kallades centuriering. Ett område delades upp i centurior om 100 eller 120 heredia, som vardera omfattade 2 plogland (motsvarande 2 bolbyar eller 8 markland) eller två normalstora gårdar.

En häradsindelning genomfördes i Danmark på 800- och 900-talet och i England från mitten av 700-talet. Det var administrativa områden med härledning från det regelbundna merovingiska systemet, som byggde på talet hundra. Även i Sverige infördes ett liknande system, där tinget var en av huvudfunktionerna tillika med organisationen av försvaret och härstyrkorna.

Om vi i Mälardalen kan finna både en indelning i hund och en i hundare, medan vi i återstoden av södra Sverige endast finner en indelning i härad, kan det bero på att vi inte ser spåren av någon äldre indelning. Precis som ändelsen hund fortfarande finns kvar, trots senare indelningar och namnförändringar, finns det ännu en ändelse som tål att uppmärksammas. Det är -kind. Runt om i de områden i södra Sverige, som inte var indelade i hund, återfinns förhållandevis många härader med ändelsen -kind eller som enbart heter Kind eller dylikt. Hund och Kind är ganska snarlika begrepp, i synnerhet som tj-ljudet i Kind kan ha omformats till h-ljud som i andra gotiska ord under forntiden. Ordet hund hade betydelsen hundra, från början dock 120 och inte 100. Samma betydelse kan eventuellt ha gällt för Kind. Vanligen översätts ordet kind med begreppet släkt, men det kan också jämföras med det latinska ordet centum med betydelsen hundra, eller centurior som just var 100 eller 120 enheter om två gårdar. Att kind inte måste betyda släkt framgår av den gotiska titeln kindins, som avser en lagman över ett folk, och inte en släkt. Om kind i första hand betyder hundra krigare, kan det i sekundära fall ha fått betydelsen folkallians och släkt. Oavsett vad kind betydde kan det ha använts som beteckning för en enhet i organisationen som omfattade 100-120 krigare. Hur gammal denna indelning i så fall är går inte att säga. Den rika förekomsten av ändelsen -kind i Östergötland, där hund inte finns, trots den kulturella närheten till Mälardalen, skulle kunna antyda att begreppet antingen är samtida eller äldre än indelningen i hund.

Hund-indelningen, eller någon variant av den, nämns redan hos Tacitus år 98 och sägs ha varit gammal redan på hans tid. Han säger att ”antalet är bestämt. Hundra kommer från varje särskilt bygdelag, och just så kallas de bland sina landsmän. Vad som från början bara var ett antal är nu en heders-titel.”

Jordbruket

Östra Sverige, som forntida kulturområde, omfattar Östergötland, Mälardalen och Närke. Här fanns regelbundna drag i jordbruket, baserade på solskiften från medeltidens början. Det bestämde tegarnas utläggning, teglagens utformning, bebyggelsens reglering, byns taxering och inordnande enligt fasta jordtal i en territoriell struktur som berörde hundaren/härader och landskap. Efter medeltidens slut avsåg begreppet 1 mantal en hel gård som kunde försörja en normalstor familj. De flesta gårdarna motsvarade 1 mantal, oavsett hur stora de egentligen var. Några var lite större och andra mindre, beroende på jordmån och naturliga förutsättningar. En del låg i byar och andra var ensamgårdar. Även om mantal som begrepp är sent i detta sammanhang, visar det den enhet som i hög grad gällde för alla gårdar. Mindre gårdar, som bara var på $\frac{1}{4}$ mantal, verkar ha existerat redan under 1200-talet, men de var mycket ovanliga eftersom de bara hade en kapacitet att försörja omkring två personer.

I västra Sverige accepterades att bönder bröt upp ny mark till nyodling på byns marker, medan det var förbjudet i östra Sverige. Denna expansion pågick långsamt under hela järnåldern. En tendens är att odlingen ökade på boskapens bekostnad omkring den andra halvan av romersk järnålder (200-400 e.Kr.), men att det sedan återgick till den forna relationen. Antalet forntida ödegårdar och övergivna odlingsytor tycks vara betydligt vanligare i västra Sverige än i östra, vilket indikerar hur mycket mer flexibelt bebyggelseförhållandena var i väster och att jordbruket var mer rörligt och föränderligt. Vissa forskare antar att tegskiften i Västergötland skett främst kring 300- och 400-talet och att det sedan fortsatt fram till 900-talet. Tegskiftena påminner om de medeltida skiftena, men funktionellt skiljer de sig åt. Här handlar det om en regelrätt markindelning, där de stora tegarna kan inrymma mindre brukningstegar, medan de medeltida tegskiftena enbart avsåg de små åkertegarna. Vissa byar är extremt stora och kan ha ortnamn som är omkring 2000 år gamla eller mer. I Mälardalen var ensamgården det normala under yngre järnålder, medan områden som Skaraborg domineras av större eller mindre byar.

I östra Sverige saknas detta forntida system och här finns istället ett löst organiserat stensträngssystem från en tidig del av järnåldern, vilket i sin tur saknas i västra Sverige, undantaget ett mindre antal ensamliggande stensträngar. Vid de tidigaste stensträngarna och inhägnaderna från äldre järnålder, tycks det finnas 2-4 gårdar eller husgrundsenheter per system, med sina egna åkrar och ängar men med ett gemensamt betesområde längre bort från gårdarna. Omkring mitten av 500-talet tycks detta system ha upplösts och det blev en betoning på ensamgården. Efter en generell stagnation omkring 500-talet i jordbrukets utveckling och med en minskning av odlingen, dock undantaget Uppland, påbörjas expansionen på nytt kring 900- eller 1000-talet. Det är då eller strax därefter som åkermarken regleras genom solskiften. Det gör att östra Sverige framträder som reglerat medan västra Sverige inte gör det. Markrättigheterna var troligen inte styrda på samma sätt som i västra Sverige. En möjlighet är att markrättigheterna från 500-talet och framåt var mer hierarkiskt ordnade och inte släktskapsbaserat, där bygdens hövding kunde avgöra individernas markinnehav och vem som fick bo på vilken gård. Det skulle kunna förklara bristen på expansion under

järnålderns senare del, samt solskiftet och reglerade bytomter under medeltidens början, det vill säga motsatsen till västra Sverige. Å andra sidan framträder jordägandet mycket tydligt i Mälardalen i början av medeltiden, samtidigt som idén om hierarkiskt ordnade markrättigheter som inte var släktskapsbaserade förutsätter en stat och inte gärna kan ha existerat i ett rike. Trots det framstår östra Sverige som ett undantag gentemot resten av landet där detta inte gällde.

Noggrannheten i markfördelningen framträder på olika håll i Mälardalen och Östergötland. I de skrivna källorna från medeltidens början finner vi begrepp som attung och markland. Attungen motsvarade ett halvt markland och indelningen i attungar ersattes på 1200-talet av marklandsindelningen. Dock inte i Östergötland, där indelningen bibehölls ännu en tid. Här utgjorde holmbyarna alltid 8 attungar, eller 4 markland. Detta motsvarades av bolbyn i Uppland, som var detsamma som en ensamgård, där exempelvis de kungliga Husbyarna alltid var på 4 markland. I ett flertal fall hörde två holmbyar ihop och låg i närheten av varandra eller hade till och med gemensam byplats. Rörande ledungsflottan ansvarade varje holmby för tillsättningen av ett håsäte, det vill säga roddaren som satt vid en årtull (hå). Två holmbyar ansvarade för de båda roddarna som delade ett roddarsäte (hamnan). Även i Uppland låg två byar om vardera 4 markland emellanåt intill varandra och bildade tillsammans en hamna.

Medan Mälardalen omformades till någonting fullständigt nytt i början av 500-talet uteblev detta i Västra Götaland och varken större eller mindre förändringar kan noteras.

Jorden ägdes från början av ätten, men redan från 500-talet eller något tidigare finns det anledning att anta att jorden ägdes av enskilda personer eller familjer. Under lång tid därefter förekom bordsrätt, vilket innebar att ättens medlemmar hade förköpsrätt till all jord som skulle säljas, men jord såldes bara om man var tvungen till det. Förändringen kring 500-talet innebär att ortnamnen får personnamn som förled. Detta hade aldrig förekommit tidigare. Vid sidan av personnamnen börjar också gudanamn bli allt vanligare och det kan dessutom innebära att ortnamnen blev mer permanenta än tidigare. Personnamnen uppfattas som den person, vilken ägde gården eller byn vid tiden när namnet bildades. Eftersom en del ortnamn bör vara just från 500-talet i Västergötland måste i varje fall vissa förändringar ha förekommit men långt ifrån det som skedde i Mälardalen.

Gravar och befolkning

Den i särklass vanligaste gravformen i Sverige som är känd från yngre järnåldern är högen och den runda stensättningen. I Mälardalen finns ett mycket stort antal av dem till skillnad från många andra bygder. De förekommer ofta tillsammans och är samlade i gravfält, högggravfält, där högarna är väl synliga och en central del av gravarna. De allra största gravfälten kan rymma ett par tusen högar och stensättningar, men bortsett från de extrema gravfälten är det i genomsnitt runt 50 högar och stensättningar på ett gravfält i Mälardalen och några färre i t.ex. Småland. De är alltifrån 1 m Ø till

omkring 75 m Ø, ibland så flacka att de är svåra att observera medan andra kan nå upp till drygt 10 m i höjd. På dessa höggravfält kan också andra gravtyper förekomma, ofta då i ett mindre antal.

Storhögar (20-29 m Ø) och kungshögar (minst 30 m Ø) är benämningar på de större högarna. Storhögarna dateras ofta till vendeltid och tidig vikingatid (550-900 e.Kr.). Kungshögarna dateras relativt ofta till folkvandringstid (400-550 e.Kr.) men kan också vara senare. En grupp storhögar i Hälsingland har däremot daterats till romersk järnålder och då såväl från dess början som till dess senare del. Högens monumentalitet, den bakomliggande arbetsinsatsen samt gravfyndens dyrbarhet indikerar att den gravlagda tillhört en av samhällets högsta statusnivåer. Därtill ligger de kungshögar som finns i Mälardalen ofta nära en husby.

Kungshögarna i Sverige finns framför allt i Mälardalen och i Västergötland. Bara ett mindre antal återfinns i andra landskap som Östergötland, Närke, Värmland och Bohuslän, men också längs norrlandskusten. På bilden återges Skalundahögen på Kålland, Västergötland.

Runt Mälardalen finns det en forskningstradition som skiljer sig radikalt från resten av landet och Europa. Här finns så många gravfält från yngre järnåldern och ett så nära samband mellan gravfält och enskilda gårdar, som inte finns någon annanstans, att man ägnat stor möda åt befolkningsberäkningar och bedömningar av bygdens utveckling. Förhistoriska bebyggelseenheter (även kallade primärenheter) i Mälardalen var främst ensamgårdar, även om en sådan enhet kan kallas by. Begreppet by syftar inte på en uppsättning gårdar utan snarare på ett flertal intilliggande hus. Många av gårdarna hade gravfält i anslutning till bebyggelsen. I genomsnitt finns 48 inventerade gravar per förhistorisk bebyggelseenhet, men i många bygder är det bara 20-25 gravar per gravfält eller bebyggelseenhet. Beräkningar har visat att av Upplands 2000 bosättningar under yngre järnåldern, hade merparten tillkommit i slutet av folkvandringstiden. Innan dess fanns bara ca 400 bebyggelseenheter, eller snarare gravfält som indikerar en bebyggelse. Motsvarande ökning skedde även i de andra landskapen runt Mälaren.

I Mälardalens landskap (Uppland, Södermanland, Västmanland och Närke) är ca: 8500 gravfält kända och de fördelar sig på knappt 4000 av de 9400 nutida enheter som finns i detta område. Enligt Björn Ambrosianis beräkningar och bedömningar är det bara tusen av dessa enheter som har minst 60 gravar och kan antas gå ner till vendeltid. De övriga borde bara tillhöra vikingatid, om vi endast ser till antalet gravar. Ännu färre sträcker sig tillbaka till folkvandringstid. Dessa enheter och gravfält ligger i de bördigaste områdena och vid sidan av stora områden med sämre förutsättningar för jordbruk. Ett flertal områden med stor koncentration av gravfält från yngre järnåldern, ligger i trakter där det även finns många fornlämningar från äldre järnåldern. Ett undantag gäller Västmanland, där antalet gravar från äldre järnåldern är relativt stor, medan gravfälten från yngre järnåldern är förhållandevis få. Möjligen beror det på att de yngre järnåldersgravarna är betydligt flackare här och därför kan ha undgått upptäckt vid inventeringarna.

Gravfälten från yngre järnåldern är i Mälardalen ofta knutna till bebyggelse och gårdar som fortfarande är i bruk. Frågan återstår dock hur stor andel av den forntida befolkningen som gravlades i någon av de kända gravtyperna. Tankeväckande är att de öländska fornborgarna, som bevisligen varit befolkade under flera hundra år av järnåldern, saknar gravfält. Detta är ett exempel bland flera, som visar att det inte var alla i samhället som gravlades under synliga gravmarkeringar. Å andra sidan ligger Sveriges största gravfält vid handelsplatsen Birka på Björköen i Mälaren. Beräkningar från Västergötland antyder att det bara var omkring 7% av befolkningen, som under yngre järnåldern gravlades i någon av de nu kända gravtyperna, medan andelen i Mälardalen tycks ha varit betydligt större. Orsaken till variationen och vad som hänt med den övriga befolkningen är okänd. Många i samhället blev sannolikt inte begravda på ett sätt där någonting blev kvar till eftervärlden.

Befolkningens storlek i Sverige var omkring 650.000 strax före digerdöden i mitten av 1300-talet. Innan dess kan vi bara räkna med en långsam befolkningsökning alltifrån bondestenåldern och bronsåldern fram till järnålderns slut och medeltiden. De pollenanalyser som tagits från mossmarker visar hur vegetationsutvecklingen skett under flera tusen år. Boskapskötseln och odlingen ökade bara långsamt eller nästan obetydligt under årtusendena före digerdöden när den första mer trovärdiga befolkningsmängden går att beräkna. Det innebär att det aldrig var ont om folk, aldrig fanns överflöd av jord och marker i landskapet, eller att man levde isolerat från varandra.

Den romerska befolkningens ålder vid dödsfall visar att ca 50% nådde 5 års ålder, 40% nådde 20 års ålder, drygt 25% nådde 40 års ålder, drygt 10% nådde 60 års ålder och några få procent blev 80 år eller äldre. Detta är något högre genomsnittsålder än vad som redovisats för Sverige under medeltidens början. Här kan man anta att 40% blev 20 år eller mer och 20% uppnådde 40 års ålder samt att knappt 5% blev 60 år eller mer.

I Mälardalen bodde under yngre järnåldern 6-8 personer inkl. barn per gård, vilket framkommer både genom beräkningar och den kända situationen på 1600-talet. Utifrån detta kan vi göra vissa beräkningar. Ungefär 16-20 vuxna individer (män och kvinnor) kan uppskattas ha dött per sekel och per förhistorisk bebyggelseenhet i Mälardalen. Det blir 72-90 individer under

perioden 550-1000 e.Kr. när många av höggravfälten användes. Ett medeltal på 46 synbara gravar per gravfält bör dubblas för att även få med de gravar som inte är synliga. Därmed samstämmer dessa antal på en generell nivå, och vi kan utgå från att en stor del av befolkningen i Mälardalen, men ingen annanstans i landet, gravlades i hög eller annan känd gravtyp under yngre järnåldern. Däremot är det fortfarande oklart om detta berör samtliga gårdar under denna period eller bara ett visst urval.

Hov och harg

Titeln gode var ärftlig och avsåg en man som förestod ett hov, medan titeln gydja var den kvinnliga prästinnan. Sådana tempelföreståndare förekom i hela Norden. Goden höll blotoffer och kunde kräva ersättning av boende inom det område som låg under hovet. I anslutning till offren hölls också ting, där goden tjänstgjorde som lagman. I hovet förvarades en arming av guld, som goden bar på tinget sedan den bestänkts med offerblod. Alla som skulle avlägga ed gjorde det på guldringen.

Hov kallades de främsta hednatemplen under järnålderns slut. Ett knappt 30-tal ortnamn med detta namn är kända från Småland upp till Norrland. Vid sidan av dessa förekom ett mindre och betydligt enklare offerställe som kallades harg. Hovet avsåg en byggnad, där det sannolikt alltid fanns hednagudar och offeraltaren. Namnen tycks i varje fall gå tillbaka till 600-talet, men harg kan vara betydligt äldre. Harg avsåg från början en plats vid stenar där man offrade. Således kunde hargets stenar eller stenaltare förekomma såväl under bar himmel som i en byggnad. Inte heller behövde stenarna vara bearbetade eller flyttade på något sätt. Hoven var en allmän byggnad som tjänade en större bygd, medan harg ofta tycks ha hört till en familj eller ätt.

Utifrån beskrivningar och utgrävningar tycks hoven ha varit närmast identiska med de medeltida träkyrkorna. De hade ett rektangulärt långhus med riktningen öst-väst. Ingången var placerad på den södra långsidan, inte långt från den västra gaveln. I öster anslöt ett mindre rum, påminnande om kyrkornas kor, som hade en egen ingång. Härinne stod altaret och gudabilderna och det var även platsen där goden offrade och stänkte blod på altaret, gudabilderna samt på den guldring som skulle bäras på tinget. Ett hov som undersökts på Island hade innermått 36 x 6-8 m, medan det mindre rummet var 4 x 6 m. I det större rummet förekom bänkar längs väggarna samt en härd mitt på golvet. I början av 900-talet fanns det 36 hov på Island.

Det främsta hovet i Sverige byggdes i Gamla Uppsala. Uppgiften att hovet hade en kedja av guld runt taket överensstämmer med uppgifter från andra hedniska platser i södra och sydöstra Europa. Här hölls riksblotet vart 8:e år ända fram till år 1084. Strax därefter renades hovet, kor och absid byggdes till i sten, varpå den förvandlades till biskopskyrka och senare även till ärkebiskopskyrka, men då hade det gamla träbyggda hovet ersatts av ett stenbyggt långhus. I en nu förkommen skrift från 1250-talet, avfattad av biskop Karl i Västerås, stod följande: ”År 1138 lade Sverker d.ä. grundstenarna till Uppsala katedral och anslöt den till det ålderdomliga byggnads-

verk för tre hednagudar, vilket Yggemundus (=Ingemund?) renat med eld och helgat”. År 1164 blev kyrkan ärkebiskopssäte, men den brann någon gång före november 1204. Vid reparationen minskades kyrkans storlek väsentligt och det stora korsformade långhuset ersattes av ett mindre rektangulärt långhus. År 1258 erhöles påvens godkännande att flytta ärkesätet med bibehållet namn till staden Östra Aros, som efter den reella flytten något av åren 1271-1273 började kallas Uppsala. Åsikterna går sedan isär om Magnus ladulås i maj 1276 lät kröna sig i den delvis uppbyggda domkyrkan i Nya Uppsala eller om det skedde i Gamla Uppsala. Förutom riksblotet vart 8:e år hölls distinget och distingsmarknaden vid Gamla Uppsala och när blotet upphörde, fortsatte de andra med samma tidsintervall.

Tidpunkten för distingen var vid den fullmåne som inträffade efter den första nytändningen efter trettondagen. Dagen varierade mellan 21 januari och 19 februari. Den försköts framåt med 1-2 dygn per gång och efter 16 tillfällen började man på nytt igen med den 21 januari (8 x 16 år = 128 år). Denna distingsregel innehåller även en skottdag som ska läggas in var 304:e år (19 x 16 år). Av det skälet är det troligt att den inleddes år 476, vilket stöds av att regeln även kallades kung Auns regel, och den åsyftade kung Aun, som regerade omkring slutet av 400-talet enligt Ynglingasagan. Andra sådana skottår inträffade 780, 1084, 1386 och 1690.

Medeltidens landskap

Begreppet Götaland tycks visserligen syfta på trakten kring Västergötland och Östergötland, men det kan ha uppkommit på grund av att många av de dåvarande landskapen i denna del av Sverige hade -goter eller -götar som ändelse. En annan förklaring är att det uppkom i samband med bildandet av Skara stift c:a år 1015, som omfattade hela södra Sverige (Östergötland, Småland, Öland samt dåvarande Västergötland, vilket även omfattade Dalsland och en del av Värmland). Det skulle i så fall kunna förklara hur namnet Östergötland blev till, eftersom det fram till 1000-talets slut ingick i Skara stift, samtidigt som det kulturellt har tillhört Mälardalen sedan urminnes tider. Den enda samhörigheten som Östergötland har haft med Västergötland är just denna period då de ingick i samma stift.

Av de forna landskapen är det många som förändrats under järnålderns slut eller medeltidens början. Mest känd är sammanslagningen år 1296 av de fyra folklanden Tiundaland, Attundaland, Fjädrundaland och Roden som bildade Uppland. På samma sätt bildades Småland under mitten av medeltiden genom att folklanden Varend, Njudung och Finnveden först slogs samman till Tiohärad och sedan utökades med de små landskapen längs kusten. Gränsen mot Östergötland kom också att justeras. Även Västergötland var en sammanslagning av många små landskap, men detta hade skett vid medeltidens början i Husaby och senare, varför det är nära till hands att tänka sig att det bildats i samband med stiftets tillkomst i Skara i början av 1000-talet. Utöver dessa förändringar av landskapen vet vi att Dalarna ingick i Västmanland, Gästrikland i Tiundaland samt att Hälsingland omfattade en stor del av den norrländska kusten och landet närmast innanför. Det

gör att landskapens antal och gränser under vikingatidens slut skilde sig högst väsentligt från situationen vid medeltidens slut.

Efter Skara stifts uppkomst c:a 1015, när Olof skötkonung skötte (skänkte som underhåll) hela den stora byn Husaby på Kinnekulle till biskopsstolen enligt bilagan till äldre Västgötalagen, skulle det dröja en tid innan flera stift bildades. Strax efter mitten av 1000-talet eller tidigare fanns ivriga försök att etablera ett stift i Sigtuna och flera nya platser tycks ha varit på gång, såsom Västerås, Linköping och Strängnäs. I början av 1100-talet hade situationen stabiliserats, främst på grund av att riksblotet i Uppsala hade avskaffats samt att hednareaktionerna hade ebbat ut från den upproriska tiden i slutet av 1000-talet, då till och med Skara var utan biskop en tid. Vid sidan av Skara, Linköping, Strängnäs och Västerås fanns Sigtuna, som omkring år 1100 flyttades till Uppsala. Till Uppsala överfördes också hela Norrland som tidigare hade försökt etablera ett eget stift. Till Linköpings stift fördes senare Gotland i samband med att Gotland införlivades med Sverige. År 1164 upphöjdes Gamla Uppsala till att bli ärkebiskopssäte, vilket senare flyttades till staden Uppsala (f.d. Östra Aros) i slutet av 1200-talet och tog då med sig namnet Uppsala. I slutet av 1100-talet bröt sig Växjö stift loss från Linköpings stift, men omfattade bara det gamla landskapet Varend.

Det verkar som om stiftet blev föregångare för de gränser som senare skulle användas av en del nya landskap. Det var också i hög grad den katolska kyrkan som drev på i frågan om lagar, både vad gällde innehållet och att landskapslagarna över huvud taget kom till. Andra i samhället såg också behovet av lagar för att kunna genomföra reformer från ett rike till en stat. När exempelvis Västergötland framträder som en del av Skara stift, finns ändå en ganska stor skillnad. Men det finns inga belägg för att Västergötland som landskap är äldre än från 1000-talet. I den landsindelning som finns med hos Jordanes i början av 500-talet förekommer ingenting som ens påminner om Västergötland. Trots det kan det kännas orimligt att katolska kyrkan, som kom från främmande länder skulle kunna avgränsa och upprätta stift som delvis blev rättemärken vid en kommande eller samtida landskapsindelning. Därför kan det vara så att en del av de folkstammar som Jordanes räknade upp var allierade med varandra, på samma sätt som han själv berättar att det var för Norges del där kung Hrodulf regerade. Det gör att det är omöjligt att utreda när de olika gränserna och områdena bildats och om stiftet använde politiska gränser eller om sammanslutningarna av bygder använde stiftens gränser. Det sistnämnda förefaller minst troligt eftersom överensstämmelsen inte är så stor som förväntat.

Slutsats om Svearikets samhälle

Sveariket var mycket välorganiserat för att upprätthålla militära, juridiska och religiösa funktioner. En väsentlig skillnad hur detta har gått till ser vi mellan Västergötland och Mälardalen, vilket blir tydligare i nästa kapitel. Västergötland baserade sitt försvar på en stående härstyrka som bekostades med hjälp av Uppsala öd och som krävde kungens närvaro, medan Mälardalen hade en krigsflotta som baserades på ett deltagande från samtliga gårdar och deras organiserade samarbete.

VAGGAN

Uppland eller Västergötland

När man befinner sig i Uppland och tänker på alla fornyfynd, fornlämningar och berömda textställen som berör bygderna här, känns det som om man befinner sig i närheten av Svearikets vagger. Å andra sidan infinner sig gärna samma tanke när man är i Skaraborg i den norra delen av Västergötland. Här finns också mycket som pekar på att man är nära Svearikets vagger. Men om man istället är på andra platser i landet kan man visserligen finna många förnäma fynd och fantastiska fornlämningar, men någon känsla av att man kommit rätt i sökandet efter Svearikets vagger vill aldrig infinna sig. Det verkar som om de människor, vilka bor i Uppland och Västergötland uppfylls av sådan självsäkerhet när de finner vad de har omkring sig, att de omedelbart tror på just sin egen bygd som platsen för vaggan och de inte ens behöver söka i andra områden efter något liknande eller rent av bättre.

Ett av de främsta argumenten för att Svearikets vagger låg i Uppland finner vi i den geografiska beskrivningen av Sverige som Snorre Sturlasson gjorde efter sitt besök i Skara 1219. Att han inte besökte Uppsala utan bara vistades i Skara hos Västergötlands lagman Eskil, äldre bror till Birger Jarl, behöver dock inte tala till Västergötlands fördel. Eskil var östgöte till börden och kämpade på folkungarnas sida. Han lät skriva ner äldre Västgötalagen och ville se till så att det urgamla folkvalet av kungar och senare också biskopar kunde vara kvar, vilket främst gynnade svearna i Mälardalen.

Snorre Sturlasson betonade också Mälardalens stora betydelse när han skrev följande. ” I Svitjod var det forn landssed medan hedendomen rådde att huvudblot skulle hållas i Uppsala i göjemånad (=februari). Då skulle man blota till fred och seger för sin konung, och dit skulle folket söka från hela Sveaväldet. Där skulle också stånda alla svears ting. Där var likaledes marknad den tiden och köpstämman som varade en hel vecka. När sedan kristendomen kom i Svitjod, då höll sig likväl lagtinget och marknaden. Men nu, sedan kristendomen blivit enda sed i Svitjod och kungarna slutat sitta i Uppsala, då är marknaden vorden flyttad och kyndelsmässan hållen istället. Detta har hållit sig länge, och numera varar det inte längre än i tre dagar. Där är svearnas ting och dit söker man från hela riket.

Sveaväldet sönderfaller i många delar. En del är **Västra Götland** med Värmland och Markerna och allt som ligger intill (=Dalsland), och det riket är så stort att under den biskop som styr där finns det elvahundra kyrkor. En annan landsdel är **Östra Götland**, där det är ett annat biskopsdöme. Med det följer nu Gotland och Öland, och det är allt tillsammans ett ännu mycket större biskopsstift. I det **egentliga Svitjod** finns en landsdel som heter **Sudermannaland** och som är ett biskopsdöme för sig. Sedan heter det **Västmannaland** eller Fjädrundaland, och det är eget biskopsdöme. Tredje parten av egentliga Svitjod heter **Tiundaland** och den fjärde **Attundaland**. Den femte är **Sjöland** (=Roden) och det som ligger närmast därtill längs havet i öster. Tiundaland är det förnämsta och bäst bebyggda landet i egentliga

Svitjod. Dit bugar hela riket, där är konungastolen och ärkebiskopsstolen och därav har Uppsala öd sitt namn. I varje landsdel är ett lagting med egen lag i många hänseenden. Över varje lagsaga är en lagman som är den som råder mest hos bönderna, ty det ensamt skall vara lag som han låter uppläsa. Och om konung eller jarl eller biskopar far kring landet och håller ting med bönderna, då svarar lagmannen på böndernas vägnar, och de följer honom alla så trofast att knappast törs våldsmän komma på deras allting utan lov av bönder och lagman. Men överallt där det är skillnad i lagarna skall sakerna rättas efter Uppsalalagens bestämmelser, och alla de andra lagmännen skall vara underställda den lagman som är i Tiundaland.”

Omnämmandet att kungastolen och ärkebiskopsstolen var förlagda till Uppsala liksom det forna riksblotet och att Tiundalands lagman (den del av det blivande Uppland där Uppsala låg) var den främste lagmannen kan lätt få oss att tro att frågan om Svearikets vagga är avgjord, men så är det inte. Det som sägs är att Gamla Uppsala var ett centrum för riksblotet, där man offrade människor och djur till gudarna både för att vinna fortsatt välgång och för att ena riket och dess allierade. Blotet var viktigt både lokalt och för hela riket under den hedniska tiden, innan goden eller lagmannen kunde gå ut på tinget för att döma tillsammans med tingsmännen. I annat fall var inte domen sanktionerad av gudarna, utan blott människors verk. Därför är det fullständigt förväntat att det främsta offret och det högsta tinget fanns på ett och samma ställe samt att kungen hade sin främsta plats på denna gudomliga plats. Men lagmannen var ingen polismyndighet och hade inga befogenheter att lägga sig i folkets levnadssätt och handlingar. Brottsliga handlingar var ett mycket relativt begrepp och existerade inte på det sätt som senare blev fallet i statens samhälle. Konflikter inom en ätt kunde inte föras till tinget eftersom ätterna var självstyrande i juridiska frågor. Angående konflikter mellan ätter, skulle de båda inblandade parterna alltid försöka lösa problemet själva och endast om de misslyckades skulle ärendet föras till häradstinget. Konflikter mellan härader fördes vid behov vidare till landskapstinget och konflikter mellan landskap togs till svearnas ting, där Tiundalands lagman dömde i tvisten. Då, och endast vid sådana tillfällen, hade han befogenheten att lägga sig i konflikter ute i landet. Utifrån detta kan vi också förstå varför det fanns en stark vilja att förlägga ärkebiskopssätet till Gamla Uppsala, eftersom det var här det religiösa centrat hörde hemma.

Sverige hade således en helig ort som stod över allt annat, precis på samma sätt som Chartres var den heliga orten i Frankrike och stod över kungen. Troligen var det på den här platsen i karnuternas land som druiderna hade sitt högsta ting på en invigd plats, innan romarna införlivade Gallien i det romerska riket. En motsvarande plats var Glastonbury Tor i södra England som ställde krav på att få beskydd av den engelske kungen. Men varken i Chartres eller Glastonbury Tor synes några kungar ha bott.

Granskar vi Snorre Sturlassons text och läser mellan raderna för att se vad som inte sägs eller beskrivs, finner vi att det inte nämns någonting om de stora folkförsamlingarna eller var kungen bodde med sin härstyrka eller hird. Det står bara var den rätta kungastolen fanns, som han skulle sitta på under de gudomliga tillfällena vart åttonde år när det var dags för riksblot och sveating. Under de återstående 7 åren och 11 månaderna kunde han bo och verka på andra ställen. Mälardalens landskap och hundaren var organiserade för att tillhandahålla ledungsflottan och därför var bygderna upp-

styckade och ordnade på ett enkelt sätt, där gårdar och byar hade en standardiserad storlek och där det inte upprättades något speciellt gods för kungen och hans hird. Under yngre järnåldern var det bara byarna med ändelsen -tun som hade ett visst samhällsengagemang men detta ändrades i slutet av järnåldern eller vid övergången till medeltid och ersattes av husbyarna. Dessa gårdar var dock inte större än alla andra gårdar av normalstorlek, nämligen 4 markland eller 8 attungar. Ingenstans tycks det ha funnits en permanent plats som kunde inhysa en stor härstyrka, såvida vi inte vänder blicken mot Västergötland. Här låg åtta gods som tillhörde Uppsala öd och avkastningen från dem skulle användas för att bekosta kungens utgifter. De uppdrag, som kungen hade i samhället, var dels att vara ordförande vid folkförsamlingarna och bistå vid riksblotet, dels att vara överbefälhavare under ofredstider. Färderna till olika platser medförde inga större kostnader, men att härbärgera ett antal hundra krigare eller måhända ännu fler samt ge dem vapen och belöningar för modiga insatser etc, krävde ganska mycket. Då kom de åtta gods i Västergötland väl till pass för att försörja dem. Den danske kungen Knut den store hade i början av 1000-talet en hird, benämnd Tingalidet, som omfattade 3000 man men det var nog betydligt fler än vad som var normalt. Dessutom var England med och bekostade Tingalidet eftersom det under några årtionden ingick i det danska riket.

Vid sidan av tun-orter, husbyar och Uppsala öd framträder en annan ort som varit viktig i Sveariket. Uppgiften finns bara i en enda källa och det är hos Adam av Bremen. Han skriver om folket i Sverige att ” De vägrar inte ens biskoparna att delta i deras offentliga folkförsamling, som hos dem kallas WARCH (warc, warh, warch, warph)”. Om detta begrepp även var eller blev ett ortnamn vet vi inte, men det finns bara två sådana namn i Sverige. Det ena Varv ligger centralt i Östergötland och det andra i Västergötland, strax intill Kungslena där Birger Jarl bodde en tid och där ett stort slag hölls år 1208.

Sveariket tycks ha varit delat på många sätt. Mälardalen hade på så vis en effektiv ledningsflotta, där antalet krigskepp och manskap var noga reglerat och framräknat utifrån bygdernas potential. Vid sidan av detta fanns kungen och en stående härstyrka på plats nere i Västergötland. Det var av det skälet som Sverige utvecklade ett skattesystem i slutet av järnåldern eller början av medeltiden, vilket innebar att Mälardalen inte krävde kungens närvaro, medan Västergötlands skatter mest bestod av naturprodukter som inte gärna borde fraktas långt och som medförde att kungen eller i varje fall den stående härstyrkan bör ha bott på dessa gods.

De två skilda typerna av beskattning som dyker upp i Sverige under äldsta medeltid visar detta mycket tydligt. Den ena typen hade Uppland som centrum och utgick i hela Mälardalen samt vissa områden längs Östersjökusten. Här var det upprätthållandet och deltagandet i ledningsflottan som var likvärdigt med skatt. Efter slaget vid Sparrsäter 1247 gjordes det om till stående skatter i likhet med övriga landet. Den andra beskattningsmodellen hade Västergötland som centrum. I Västergötland och den västra delen av Östergötland betalade man senast från 1100-talet skatt i natura, främst kost och föda men penningar kunde också förekomma, i syfte att underhålla kungen och hans stående härstyrkor. Detta var också syftet med de 8 stora gods i Västergötland och ingick i Uppsala öd.

Detta är dock inte hela sanningen. De år som ledungsflottan inte låg ute hade kungen, i varje fall strax innan den avvecklades, rätt till roddarnas skeppskost. Den skulle föras till husbyarna och till den kungliga förvaltningen, men vad som sedan hände med den vet vi inte och inte heller vem som till slut åt upp kosten. Vissa forskare tänker sig att kungen under sådana år reste runt med sin hird och åt sig mätta, men det är bara en gissning.

Att bland annat Uppland och Gotland var mycket rika under vikingatiden vet vi genom det stora antalet silverskatter. Den största silverskatten på Gotland väger 65 kg. Förutom de framgrävda gömmorna med silver som ofta legat under husgolven, har vi en berättelse i krönikan om Ansgar, som berättar att kungaättlingen Anund i förening med danskar gick till anfall mot Birka med 32 skepp i mitten av 800-talet. Anfallet avbröts när stadens invånare förskansade sig i en närbelägen fornborg och lämnades i fred, bara de betalade ett hundra mark silver (= drygt 20 kg) i lösepenning. Danskarna som följt med var dock förargade över denna uppgörelse eftersom de menade att varje köpman i Birka ägde lika mycket. Genom lottkastning bestämde de sig då för att hålla avtalet och istället bege sig till Baltikum där de fick ett enormt byte. Återvänder vi till lösensumman var värdet på 100 mark silver år 1200 detsamma som 10.000 dagsverken (drygt 27 års arbete) eller 400 kor. Ungefär samma värde borde silvret ha haft några hundra år tidigare. Värdet på den största vikingatida skatten som vi känner till i Sverige, Spillingsskatten från Othem på Gotland, motsvarade enligt samma beräkning 1300 kor.

En annan viktig analys utförde Klaus Randsborg, som granskade var i Danmark silverskatter grävdes ner och var man lät göra runstenar, i jämförelse med var kungen normalt vistades. Uppland har alltid varit stolt för sina många silverskatter från vikingatiden liksom över sina tusen runstenar, vilket klart skiljer sig från andra landskap, i synnerhet Västergötland. Randsborg kunde dock visa att både silverskatter och runstenar dominerade starkt i de områden där kungen sällan vistades och att de knappt fanns alls i trakten av exempelvis Jellinge på södra Jylland, där kungen ofta förväntades befinna sig. Orsaken anses vara otryggheten, som medförde att man i betydligt högre grad grävde ner sitt silver och lät dokumentera arv på runstenar. Om Mälardalen kan jämföras med Danmark, vilket dock inte är nödvändigt, skulle det innebära att silverskatterna och runstenarna är ett belägg för att kungen sällan vistades där. Enda gångerna vi vet att han måste ha varit där är vart 8:e år vid riksblotet och de år som han lät uppåda ledungsflottan i samband med att han följde flottan ut mot uppsatta mål.

Det finns mängder med teorier om snart sagt varje detalj som rör forskningen om vår forntid, samtidigt som det finns områden som knappt är utforskade alls. Tar man exempelvis fornborgarna i Sverige (drygt 1000 st) tycks de ha blivit byggda och använda främst omkring folkvandringstiden, men vissa är betydligt äldre och går ner till såväl romersk som förromersk järnålder. Däremot är det få som förefaller vara yngre, men osäkerheten vad gäller dateringarna är stora. De flesta ligger i Södermanland (över 300 st) och övriga delar av Mälardalen (230 st), samt den mellersta delen av Västkusten och längs Göta älv. Skåne har inga alls, Småland bara några få liksom Västergötland och Norrland. De allra flesta tycks ha varit använda militärt och de brukar indelas i två typer beroende på terrängläget. Tillflyktsborgar

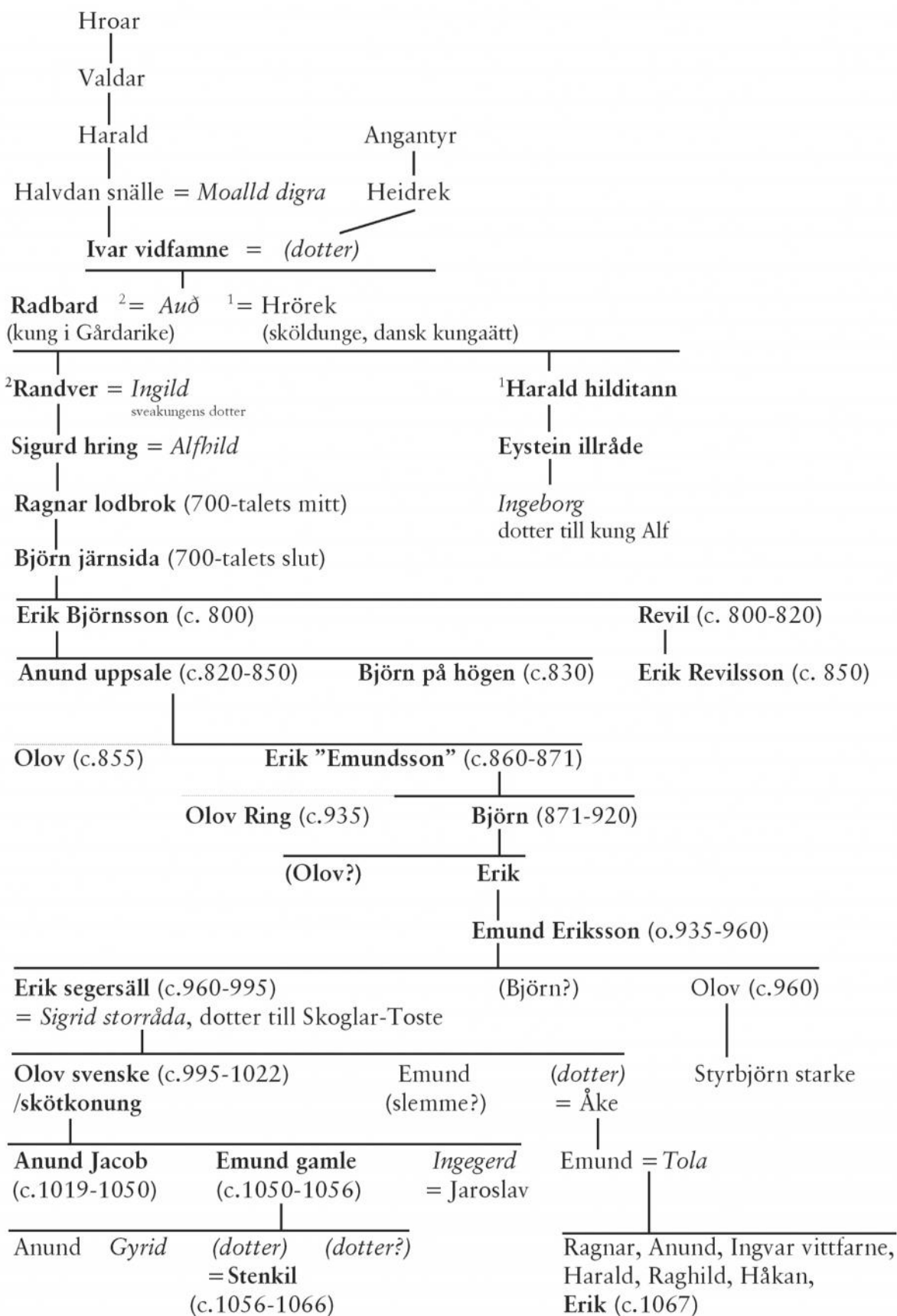
ligger inåt land och långt från bebyggelsen, medan farledsborgarna ligger nära farleder och bebyggelse. I enstaka fall har man kunnat belägga huslämningar och kulturlager samt hantverksaktiviteter. I några av de öländska borgarna är huslämningarna förhållandevis välbevarade och har tillsammans med somliga andra fornborgar använts fram till medeltiden. Fornborgen Ismanstorp på Öland, som är unik i Norden, byggdes på 400- eller 500-talet efter en bysantinsk modell. Motsvarande finns även i Bulgarien och Italien. Detta visar åter igen att det förekom nära kontakter med goter och romare långt nere i södern.

Allra störst är fornborgen på platåberget Halleberg i Västergötland, om man räknar hela berget som en fornborg, på grund av att det förekommer fornborgspartier (totalt 1,5 km) längs vissa sträckor där berget i sig inte räcker som försvarsverk. Stenarna i murarna ska i regel bara uppfattas som ett fundament till en palissad som i övrigt består av trävirke. Den näst största men i gengäld den mäktigaste av dem alla är Torsburgen på Gotland (2 km:s omkrets och 4-7 m hög mur), följt av Stångaberget vid Gudhem i Västergötland (1,2 km:s omkrets). Halleberg ligger inte så långt bort från Hulesjön som tillsammans med bland annat Gudhem tillhörde Uppsala öd. Torsburgen har till skillnad från de andra byggts med en teknik som verkar vara hämtad från romarriket.

Somliga tolkar det stora antalet fornborgar i Mälardalen som ett tecken på att de boende var rädda och saknade förmåga att hålla inkräktare borta, medan andra menar att det istället visar att de var starka militärt och hade fullständig kontroll på sitt land. På samma sätt menar somliga att den stora fornborgen vid Gudhem bara användes av bönderna som bodde i trakten, trots att dess läge är extremt exponerat och dessutom en unik företeelse i ett välbefolkat landskap. Om bönder i allmänhet hade önskat ha tillgång till en fornborg, skulle det ha funnits hundratals i varje landskap och inte bara 16 stycken som är fallet i Skaraborg. De övriga 15 är dessutom mycket små.

Men var tog Kinnekulle vägen? Den frågan måste man ställa sig eftersom det finns så många förespråkare för denna trakt. Förutom Husaby där Olof skötkonung lät döpa sig enligt bilagan till äldre Västgötalagen, finns det så gott som ingenting det går att peka på med kunglig prägel, som kan vara viktigt i debatten om Svearikets vagg. Husaby är dock inte att förakta eftersom det finns två reliefhuggna gravvårdar i sten utanför det unika västtornet som ansluter till långhuset på kyrkan. Enligt en lokal sägen är det gravplatsen för Olof skötkonung och hans drottning Estrid. Konsthistorikerna har varit snabba med påståendet att de båda gravarna av typen Eskilstunakista är från början av 1100-talet, samtida med den nya dateringen av västtornet och omöjligt kan vara från Olof skötkonungs tid. Många guider har hörsammat detta och vägrar att återge sägen om kungens gravplats. Men vad varken konsthistorikerna eller guiderna tycks känna till är att båda gravarna är utgrävda sedan knappt hundra år. Då kunde man konstatera att båda gravarna rymmer tre åtskilda gravläggningar med olika djup och att de reliefhuggna stenarna inte ursprungligen fanns utan tillkom vid den yngsta gravläggningen. Därmed återuppväcks frågan om det verkligen är Olof skötkonung och Estrid som ligger här. Att denna gravtyp kallas för Eskilstunakista beror på att det finns en mycket känd grav av denna typ just i Eskilstuna medan de allra flesta har återfunnits i Västergötland och Östergötland.

Ivar vidfamne och hans ättlingar

Kungagravar finner på flera håll i landet. Den sverkerska ätten gravlades i Alvastra och Vreta kloster i Östergötland, medan den erikska ätten fick sitt sista vilorum i Varnhems och Gudhems kloster i Västergötland, med undantag av Erik den helige och Knut långe som vilar i Uppland. Den stenkilska ättens gravplatser är delvis oklara, men för Inge d.ä. vill somliga föra hans gravplats till Varnhems kloster medan andra förespråkar Vreta kloster där de yngsta medlemmarna av ätten tycks ha gravlagts. Före den stenkilska ättens tid, bortsett från Olof skötkonung, är några få gravplatser kända genom sägner. Hit hör exempelvis Björn järnsidas grav från 700-talets slut på Munsö i Mälaren, Kung Anunds hög från 600-talet och kung Östens hög från sent 500-tal i Västmanland samt kung Ottars hög från 400-talets slut i Uppland. Dessa generella dateringar utgår främst från kungarnas plats i kungalistan där det framgår när de bör ha levt.

Om dessa sägner är sanna eller inte vet vi ingenting om, men storleken på dessa kungshögar vittnar om att det var mycket betydelsefulla personer som gravlades i dem. Likaså kan föremålen i dem ofta intyga detta. Av de två undersökta högarna i Gamla Uppsala har de gravlagda genom DNA-analys visat sig vara en man och en kvinna. Detta resultat var mycket oväntat för många, men det stärker bara bilden av att det förekom högt uppsatta kvinnor vid sidan av de manliga kungarna och hövdingarna. Kvinnor kunde till och med klä sig i härkläder och vara ute och slåss med männen. En sådan kvinna kallades för sköldmö. Även i Norge och Danmark har vi flera mycket rika och storslagna kvinnogravar. Några av de mest kända är drottning Tyras hög i Jellinge i Danmark, och Osebergsskeppet vid Osloviken vilken hade en förnäm kvinnograv ombord som antas vara lämningarna efter drottning Åsa, farmor till kung Harald hårfager.

Den största kungshögen i Sverige är Anundshögen i Västmanland som mäter 60 m Ø och är 12 m hög. Därefter kommer Uppsa kulle i Södermanland och de tre högarna i Gamla Uppsala, men de sistnämnda är byggda på en naturlig ås, vilket gör att arbetsinsatsen var mycket låg i jämförelse med de övriga. Även Skalundahögen i Västergötland, som för övrigt ingick i Uppsala öd, är i det närmaste lika stor och den har daterats till 700-talets början. Allra störst var dock en hög med en diameter på 80 m som låg vid nuvarande vattentornet i Alingsås och togs bort i slutet av 1800-talet utan att det rapporterades om några fynd, men det är fortfarande oklart om detta verkligen var en kungshög eller något annat. Utöver dessa finns ett större antal kungshögar med något mindre storlek i främst Västergötland, Uppland och Södermanland.

Vid sidan av kungshögarna hittar vi även kungaporträtt i Västergötland och Mälardalen. Längre ansågs avbildningen av Magnus ladulås i Riddarholmskyrkan i Stockholm vara den äldsta kungliga avbildningen, som till skillnad från Olof skötkonungs och Anund Jacobs mynt verkligen var avbildande och inte en symbolisk kungabild. Sedan dess har de reliefhuggna porträtten i sandsten av kungarna och bröderna Valdemar och Magnus ladulås, söner till Birger Jarl, identifierats i Skara domkyrka. Likaså har ett liknande ansikte av Birger Jarl identifierats uppe på en pelare i Varnhems klosterkyrka i Västergötland. Det reliefhuggna gravlocket i samma klosterkyrka är däremot inte porträttligt eftersom det utfördes c:a tjugo år efter hans död. Ett annat samtida gravlock över drottning Katarina Sunesdotter, som vilar i Gudhems kloster i Västergötland, är sannolikt avbildande. Hon var gift med kung Erik

Eriksson den läspe och halte. Även han anses vara avbildad på två reliefhuggna stenar. Ett av porträtten finns på den dopfunt som från 1200-talets mitt stod i Gudhems sockenkyrka, alldeles intill klostret, men som sedan hundra år tillbaka finns i Vinköls kyrka utanför Skara. Av de fyra ansikten som finns här, är den med kungakrona sannolikt Erik Eriksson, en annan av dem Birger Jarl. På en numera förbleknad väggmålning i Eriksbergs kyrka såg man tidigare en kung med krona och spira, vilken tolkats som Erik den helige, men det kan precis lika gärna vara hans son kung Knut Eriksson, som bodde just här i Eriksberg. Denna målning verkar inte ha haft någon porträtthet utan är sannolikt en symbolisk kungabild.

Yngve Frejs tempel och Uppsala öd

Sverige skilde sig från Danmark, Norge och många andra närliggande länder under forntiden, vilket gett upphov till förvirringen om Svearikets ursprung. I Danmark och Norge vet man mer om hur det gick till när rikena växte fram och sedan övergick till att bli stater, samt vilka områden i länderna som var tongivande. Den förhållandevis komplicerade samhällsstrukturen i Sveariket måste ha växt fram och tagit sin form utifrån särskilda skäl och önskemål, eftersom den knappast kan ses som en enkel och naturlig lösning. Ett svar på hur det gick till finner vi faktiskt i Snorre Sturlassons skildring av den allra äldsta tiden i Sveriges historia som han berör. Om det finns någon kärna av sanning i denna berättelse har vi ingen aning om, men det kan på ett enkelt sätt ge oss begripliga förklaringar på denna struktur.

Omkring 100-talet, om vi ska förlita oss på kungalistans generationsväxlingar, övertog Yngve Frej svearnas tron efter sin fader Njord, och båda tillhörde vanernas släkte. Före dem satt Oden på tronen, asarnas furste och sedermera Svearikets främste gud. Trots att andra sagor och de anglosaxiska krönikorna nämner många söner till Oden, tycks ingen av dem ha funnits i denna trakt. Istället var det den forna fienden Njord av vanernas släkte, som valdes till kung efter Oden. I samband med fredsavtalet, flyttades Njord tillsammans med sin son Yngve Frej över till asarna som gisslan och han fick bli en av de tolv disarna, som rådde över blot till gudarna och domar över människorna. När Yngve Frej blev kung efter sin fader gjorde han något mycket säreget. Han lät bekosta byggandet av ett tempel i Gamla Uppsala. Märkligt nog har de allra senaste analyserna av bygden kring Gamla Uppsala visat att det var vid just den här tiden som landet röjdes och gjordes om till betesmarker samt åker och äng. Dessförinnan hade det varit strandängar eller legat under vatten. Han valde alltså en ny och outnyttjad mark för detta ändamål, där man tidigare inte hade offrat till några gudar. Därtill skänkte han alla sina gårdar och lösöre till detta tempel och bestämde att avkastningen skulle användas av alla framtida kungar i riket till deras nödvändiga utgifter. Dessa gårdar kallades Uppsala öd, där det fornnordiska ordet öd betyder rikedom. Innebörden var kort och gott templets rikedom. Säreget nog verkar det som om alla dessa gårdar låg i Västergötland och då nästan enbart i Skaraborg.

I början av medeltiden fanns många fler gårdar som tillhörde Uppsala öd. Bland dem var det sex gårdar i Hälsingland och de låg med någorlunda

jämna avstånd längs kusten. Därtill kom godset Sveabod på sydligaste delen av Öland och inte minst ett 40-tal byar, som alla hette Husby eller Husaby och låg runt Mälaren. Eftersom husbyarna inte upprättades och infördes i samhällsorganisationen förrän tidigast i slutet av järnåldern, både vad gäller ortnamn och funktion, kan de uteslutas i diskussionen om samhället dessförinnan. Samma sak gäller sannolikt de gårdarna i Hälsingland och Öland som ligger ganska långt från de centrala bygderna. Alla dessa verkar snarare höra ihop med organisationen av ledungsflottan och därmed vara fler hundra år yngre än instiftandet av Uppsala öd. Kvar skulle i så fall bara vara de åtta godsena i Västergötland (Vad, Ökull, Gudhem, Vartofta, Long, Hulesjön, Ås och Skalunda). Uppsala öd fick inte säljas eller avyttras, men det skedde ändå från mitten av 1100-talet i samband med att Sverige blev en stat. Då var dessa gods ett hinder i utvecklingen, liksom ledungsflottan var det, eftersom de kungar som ville förändra landet till en stat hellre ville ha skatter.

De gods som tillhörde Uppsala öd, vilka inte uppstod på 900-talet eller senare, tycks i samtliga fall ligga i Västergötland.

Namnet Uppsala tycks bara ha uppkommit en enda gång och alla andra 20-talet orter som har detta namn verkar ha fått namnet efter Gamla Uppsala. Även ändelsen -sala är ovanligt, trots att det syftar på en sal som varit allmän samlingsplats för bygden. Likaså är förleden Upp- förhållandevis ovanligt men det förekommer i varje fall i drygt 40 ortnamn runt om i landet. En av dem är Uppåkra utanför Lund, som är en av de rikaste fyndplatserna i Skåne från järnåldern. När begreppet uppsalarna förekommer i plural i de skrivna källorna kan det eventuellt åsyfta just Uppsala öd.

Inte långt från Long i Västergötland, som tillhörde Uppsala öd och där Birger Jarl år 1266 anses ha dött, ligger Sparlösa. Här finns en runsten från tiden omkring år 800 som nämner Uppsala samt personnamnen Erik och

Alrik, vilka återfinns i den kungliga ätten. Erik förekommer under Sparlösa- stenens tillkomsttid medan Alrik fanns några hundra år tidigare. Den ständiga frågan är om begreppet Uppsala alltid har avsett Gamla Uppsala i Tiundaland, numera Uppland, eller om det vid enstaka tillfällen kan ha avsett någon av de åtta godsens som ingick i Uppsala öd men som har bibehållit sina andra namn. I de fall uppsalarna nämns i de äldre skrifterna kan det måhända avse just Uppsala öd, vars enskilda gods och gårdar dock aldrig har kallats för Uppsala. Däremot kan de som samlingsnamn eventuellt ha kallats uppsalarna. I dessa bygder finns ett par ortnamn som inrymmer begreppet sal. Alldeles intill Ås, som var en del av Uppsala öd, ligger byn Sal. Möjligen är det ett minne av den tid när det fanns en stor sal för allmänna och offentliga offerfester eller möten mellan ätternas representanter. Kanske har dessutom byn Sal varit en del av Ås. Några mil längre österut ligger den stora byn Saleby där det också kan ha legat en viktig sal. Här har stora guldfynd gjorts och från tidig medeltid finns ett flertal reliefhuggna stenkistor som fortfarande ligger i närheten av kyrkan. Byns betydelse under forntiden kan vi bara gissa oss till.

Den allra viktigaste frågan är varför Yngve Frej, som uppenbarligen endast ägde gods och gårdar i Västergötland, bestämde sig för att bygga ett tempel i Uppland och inte i Västergötland där hans gods låg. Eller varför han inte ägde en enda gård i Mälardalen, där han lät bygga ett tempel. Svaret på den frågan avgör hur vi uppfattar Svearikets vagga och vilka bedömningar vi gör i en rad frågor.

Njord, Skade och Oden

Berättelsen om Svearikets äldsta tid handlar bland annat om Yngve Frejs moder Skade, som skilde sig från Njord och flyttade till Oden i Uppsala. Förutom gåvan i form av Uppsala öd och byggandet av hednatemplet i Uppsala skulle allt detta kunna tolkas som att folken i Västergötland kuvats och nu betalade ofantliga summor åt sina herrar för att slippa se sina bygder brända och skövlade. Men det finns en detalj som får oss på andra tankar. Yngve Frej var ju faktiskt kung över Sveariket och det var hans son Fjölnir som övertog ämbetet efter honom. Sedan ärvdes kungamakten vidare ända till Ingjald illråde, som brände sig inne i mitten av 600-talet. Om Yngve Frej ska uppfattas som en västgöte, med tanke på placeringen av den äldsta gruppen av Uppsala öd och hans moders flytt därifrån till Mälardalen, leder det till att Sveariket hade en kungaätt som härstammade från någon del av Västergötland och då troligast från Skaraborg.

I det perspektivet blir det naturligt att Uppsala öd låg i Västergötland och att kungen och härstyrkan gärna blev kvar här, så som de alltid hade varit sedan urminnes tider samt att Mälardalen hade en ledungsflotta och inte betalade skatt förrän efter 1247. Västgötakungarnas rike kom även att omfatta Mälardalen efter denna uppgörelse.

Möjligen ska hela situationen tolkas så att Mälardalens folk lät kungen från Skaraborg få bli deras kung på villkor att de fick garantier att de inte skulle kunna bli lurade eller att han skulle använda detta ämbete emot dem.

Kanske är det just sådana garantier vi ser när Yngve Frej bygger ett gemensamt tempel på en mark som är neutral för dem båda, men som ligger hos det folk vilket skulle bli förknippat med namnet svear. Likaså kan den symboliska gåvan av Uppsala öd till detta tempel ha varit en gest för att visa att kungens stående härstyrkan inte skulle belasta de boende i Mälardalen, varken ekonomiskt, religiöst eller juridiskt.

Härigenom kunde sedan de egentliga svearna, som samlats vid Mora äng i Attundaland, välja i lugn och ro vilken kung de ville av de ättlingar som fanns i den kungaätt de accepterat en gång för alla. Så skulle det fortsätta till år 1457. Vad som hänt med deras egen kungaätt finns det inga uppgifter om. Möjligen hade den utslocknat och kanske var den närmaste ättlingen just kungen i Skaraborg. Men det är bara gissningar. Enligt Snorre Sturlasson fick Oden och Skade flera barn, däribland Säming som hade ättlingar i Norge tusen år senare. Ingen av barnen, varken Säming eller några andra, nämns efter Odens död som tänkbara efterträdare till svearnas kungatron.

Någoting liknande finner vi i berättelsen i Heimskringla om de äldsta förhållandena i Norden och nere vid Svarta Havet. Där nere förläggs de ständiga striderna mellan asar och vaner, som övergår i en fredspakt och det underliga faktum att de allierar sig med varandra. Vanerna blev slutligen kungar över både vaner och asar när Oden dog. Sannolikt var det detta dynastiskifte som låg bakom fredsavtalet. Möjligen är det därför som Yngve Frej är extremt givmild mot svearna, eftersom han visste att han i gengäld fick sin son som efterträdare och kung över de båda länderna.

Valet av kung efter Yngve Frej föll på hans son Fjölnir. Han blev den första kungen över Sveariket som tycks ha ett mer eller mindre riktigt namn och den förste som ärvde kungatiteln över båda länderna. Alla tidigare namngivna regenter återges bara genom sina titlar eller med gudanamn. Möjligen var han dessutom identisk med Filimer, en av det gotiska imperiets tidigaste kungar, som ledde sitt folk ner till Svarta Havet där de upprättade sitt nya rike.

Yngve Frejs namn antyder att de bara är titlar och inga personnamn. Yngve syftar på guden Ing och ett vi, eller en offerplats, som tillägnats guden. Ing var mycket viktig i början av järnåldern men hans betydelse minskade under järnålderns slut, i likhet med en hel del andra gudar som Tiwaz (Tyr) och Ull. Möjligen dyrkades Ing främst av folken i västra Sverige. Namnet Frej har tolkats som den fridfulle och syftar på en offerpräst som vill få gudarna vänligt inställda. Strax före 100-talet skrev romaren Tacitus om folkstammarna norrut vid Oceanen, det vill säga Nordsjön och Östersjön samt i trakten av Danmark och södra Sverige. Här nämns Ingvi-onerna, alltså Yngves folk. Namnet Yngve var enligt Snorre Sturlasson så hyllat att det användes av alla kommande kungar av Ynglingaätten, en ätt vars namn också återger den mytiske stamfadern Yngves namn. Vad som eventuellt motsäger att Yngve måste vara en titel, är förekomsten av personnamnet Inguiomer (Yngvemer) som den berömde germanske frihetskämpen Arminius farbroder hette. Han bodde i norra Tyskland och dog i början av det första seklet efter Kristi födelse.

Yngve Frejs fader kallas Njord och hans namn var troligen en titel som visade att han var den överstepräst som ledsagade den heliga vagn där

gudinnan Nerthus satt under ett stort täcke. Sådana heliga vagnar med gudinnebilder tycks ha förekommit både i det ödanska området och södra Sverige under forntiden. Många lokala sägner pekar ut sjöar och kullar där de sänkts eller gömts sedan kulten upphört. I Danmark fanns en sådan berättelse om en helig vagn som var lastad med guld och körts ut i sjön för länge sedan. Att det inte skett nyligen förstod man av att sjön inte hade existerat i mannaminne utan växt igen till en mossmark där man bröt torv under de svåra tiderna på 1900-talet. Plötsligt hittade man en vagn av sådan kvalitet och hantverksskicklighet att den måste ha utgjort ett enastående inslag i forntidens vardag när den försvann i sjön för drygt två tusen år sedan. Det är inte konstigt att bygdens folk har berättat om detta i mer än 60 generationer.

Nerthus som hon heter på latin, eller Njörd som ligger närmare det nordiska språket, var bara en trägudinna medan Njord var en levande man. Traditionerna kring vagnen och bringandet av välstånd av markerna i samband med att vagnen fördes omkring i bygderna, kom troligen från kelterna eller folken i centrala Europa under mellersta bronsåldern. Sedan gick traditionen delvis vidare och vi finner fortfarande titeln nojder hos samerna, vilka har vissa andliga uppgifter. Njord och nojd torde ursprungligen ha haft liknande uppgifter i samhället.

Njord var enligt Snorre Sturlasson gift med sin syster och fick barnen (Yngve) Frej och Freja. Hennes namn framgår inte men var förmodligen Njörd, som då uppfattats som namnet på Njords syster. Ett annat namn på Njörd, en av de viktigaste gudinnorna under äldre järnåldern, tycks ha varit Skade. Hon nämns av de äldsta kända grekiska geograferna som levde under de två första seklen efter Kristi födelse. Under namnet Skadin, Skeden eller dylikt framträder hon och ger namn åt södra Sverige och fyra större öar i det ödanska området, vilka tillsammans kallades Skades öar eller Skadinavia. Så viktig var hon att hon fick ge namn till hela södra Skandinavien, ett namn som fortfarande är kvar efter två tusen år. Det ursprungliga området av Skades öar är så långt vi kan se samma område som Ingvi-onernas land. Att Skade sedan sägs ha varit gift med Njord, som var far till Yngve Frej, visar att namnen var flexibla och att man kunde använda olika egenskaper för att benämna dem. Sista gången vi hör talas om Skades land är i Beowulfkvädet, som främst berör händelser på 500-talet. Här omtalas Skadeland, men utan att det går att placera på kartan närmare än till södra Skandinavien. Därefter upphör namnet i de skrivna källorna.

Antal ortnamn med hennes namn är relativt få i Sverige. I Västergötland finns tre stycken Skade-vi, som allesammans idag heter Skövde. Dels finns staden Skövde där det stora guldfyndet vid Timboholm hittades, dels finns Ale-Skövde som ligger intill den forna staden Lödöse och slutligen finns Kullings-Skövde, där det bland annat ligger ett stort fält med resta stenar, som tycks ha haft astronomisk och kultisk betydelse. Minst sex gårdar eller byar med namnet Skadevi, Skedevi(-d) eller Skedvi finns också i Uppland, Södermanland och Östergötland. Dessutom finner vi Skede-hov (nu Skee) i norra Bohuslän, inte långt från den säregna fornlämningsplatsen vid Blomsholm, samt två orter i Värmland som tidigare hette Skadene, från ett ursprungligt Skade-vini med betydelsen betesmarker tillägnade Skade. Det är däremot oklart om Skalunda i Västergötland, som ingick i Uppsala öd, ursprungligen hette Skade-lunda eller inte.

Enligt gudaberättelserna var hon först gift med Njord, som var ledsagaren av kultvagnen, innan hon skilde sig från honom och gifte sig med Oden i Uppsala. Att gudinnor gifter om sig tillhör inte det vanliga. Oden fick enligt dessa berättelser barn både före och efter sitt äktenskap med Skade. Trots det gick kungatronen vidare på hennes linje, först till hennes forne make Njord och sedan till hans son Yngve Frej. Kanske är detta en antydning om att kungaätten utslocknade i norr och att den närmaste ättlingen återfanns i grannlandet söderut som man just upprättat en fredspakt med. Oden, Skade, Njord och Yngve Frej har dock fått ersätta de verkliga personernas namn.

Dejbjergvagnen som står utställd på Nationalmuseet i Köpenhamn är ett exempel på de exklusiva vagnar som är två tusen år. Sannolikt användes de för att föra en gudinnebild runt om i bygderna, liksom den Nerthus som beskrivs av romaren Tacitus år 98.

Det har förekommit diskussioner ifall Oden har varit en verklig historisk person eller inte. Snorre Sturlasson gör honom till kung över svearna i Mälardalen, sedan han legat i ständiga strider med sina grannar vanerna och utvandrat norrut från trakten av Svarta Havet till Norden. En annan version av Odens liv, långt bort från Svarta Havet men ändå nere i söder, får vi i Saxos skildring av Danmarks historia. Vissa likheter finns, men den förefaller ha återgivits i en mer ursprunglig form. Dessutom upprepas den två gånger på olika ställen med vissa variationer. Här framställs Oden som en slags överstepräst i Byzans, den stad som var östromerska rikets huvudstad som på 300-talet bytte namn till Konstantinopel och som idag heter Istanbul. Han avgick från sitt ämbete, hamnade uppe i Danmark där han dräptes på Fyn. Andra källor gör gällande att han hade många barn och flera av dem blev hövdingar eller kungar i trakten av Sachsen. När sedan den anglosaxiska erövringen inleddes mot Britannia på 400-talet och de etablerade nya riket i det blivande England samt skrev ner sitt ursprung och sina kungadynastier, återfanns Oden nästan alltid bland deras förfäder samt vid

tiden innan de kom till Britannia. Så gott som alla kungalistor placerar Oden på en plats där man kan komma fram till att han bör ha levt under slutet av 200-talet och dött senast omkring år 325. Det stämmer med den tid när Konstantinopel hette Byzans. De flesta forskare uppfattar Odens namn i de kungliga anglosaxiska släkträden som en önskan hos dem att vilja härstamma från en gud, men precis som Snorre Sturlasson skrev, verkar inte Oden ha blivit någon större gud förrän långt senare, vilket tycks ha varit efter 500-talet. Dessförinnan finns det så gott som ingen antydning att han hade gudomlig status, varken i Norden eller i England. Det sägs visserligen att han dyrkades efter sin död och att man anropade honom så snart man befann sig i nöd eller trångmål, vad det än rörde sig om till sjöss eller till lands. På samma sätt kom kung Erik Björnsson att bli dyrkad som en gud efter sin död strax efter år 800 men vi vet ingenting om orsaken till det. Den riktiga upphöjelsen av Oden till en gud, där hans tidigare levnad som människa tonats bort, kom först senare. Redan i mitten av 300-talet anropades Oden före ett slag som langobarderna höll i Tyskland, sedan de enligt egen uppgift långt tidigare utvandrat från Skandinavien. Efter att de vunnit striden fortsatte de att dyrka Oden. Möjligen är det på grund av sådana händelser som Oden blev en krigsgud. Först under yngre järnåldern, med början på 500-talet, börjar det komma belägg för att Oden fick allt större betydelse. Till slut blev han till och med gudarnas allfader och ersatte den mångtusentåriga gudafadern Tiwaz (Tyr). Denna utveckling skedde i samband eller som en följd av de stora förändringar som skedde i samhället i övrigt vid denna tid. Måhända användes dyrkan av Oden som något gemensamt för att kunna alliera sig på nytt och där Oden blev symbol för de nya förändringarna.

Kungaval och Eriksgatan

Inte nog med att Västergötland skulle bekosta den stående härstyrkan genom avkastningen från Uppsala öd och avstå från att hysa rikets centrum, där templet byggdes på en ny och obrukad plats som saknade tidigare traditioner, därtill sägs det uttryckligen i äldre Västgötalagen att svearna äga rätt att välja och vräka (avsätta) kung. Precis som Snorre Sturlasson på 1220-talet använder begreppet det egentliga Svitjod enbart för folken kring Mälardalen, kan detta textställe tolkas som att det var just folken kring Uppland, som hade denna rättighet, vilket stämmer med att valet skedde på Mora äng i Attundaland.

Texten kan också tolkas som att man med svear menar alla friborna i Sveariket, men andra texter från denna tid gör skillnad på svear och andra folk inom landet, varför det förefaller troligt att det bara var folk från Mälardalen som fått detta hedervärda uppdrag. I landskapslagarna finner vi också en del formuleringar som skiljer svear från andra folk i landet. I mandråpsbalken i äldre Västgötalagen står det att ”Dräper någon en svensk man eller en smålänning, en man från kungariket som inte är västgöte, böte därför åtta örtugar och tretton marker, men ingen ättebot.”

Svearna hade rätten att välja och vräka kung. Så sägs det i äldre Västgötalagen och lagman Eskil Magnusson, som skrev det tillhörde folkungarna och

kämpade emot den nya tidens vindar som skulle göra om Sverige till en stat. Själv var han östgöte, härstammade från Bjälbo och var äldre bror till Birger Jarl. Ett flertal av hans släktingar hade tjänat som jarlar i Sverige. Därför är det inget konstigt att detta textställe återfinns i Västergötland, eftersom det var här han var verksam.

Att det verkligen var svearna uppe i Mälardalen som avses och inte ett allmänt begrepp för friborna svenskar i allmänhet, visas av Saxos berättelse om Magnus Nilssons trontillträde i början av 1120-talet. De manliga ättlingarna i den stenkilska kungaätten hade just dött ut och man fick leta efter någon som var släkt på modernesidan. Västgötarna skyndade sig och förde fram dansken Magnus Nilsson som en lämplig kandidat och ville ha honom hyllad som kung, men detta förargade svearna att deras urgamla rätt att välja kung inte respekterades. Därför valde de Ragnvald Näskonungsson, bara för att visa vilka det var som bestämde. När Ragnvald hade blivit vald av svearna vid Mora äng i Attundaland, skulle han ut på en resa genom landet för att bli hyllad som kung även av de andra folken.

Denna färd som kallas Eriksgata skulle gå från Attundaland via Södermanland och Östergötland, runt Vättern och in i Västergötland, vidare till Närke, Västmanland, Fjädrundaland och Tiundaland där resan fullbordades vid Gamla Uppsala. Omkring år 1300 inleddes även Småland eller Tiohärad (Njudung, Varend och Finnveden). Alla dessa skulle lova kungen sin trohet, och kungen skulle i gengäld vara tillmötesgående mot folket. Vid varje landskapsgräns skulle den nyvalde kungen mötas av landskapets representanter. De som följt honom fram till gränsen skulle intyga att det var rätt kung som kom, och de som tog vid skulle både ledsaga kungen fram till nästa gräns och hållas som gisslan av kungens egna män för att garantera hans säkerhet längs vägen. Men när Ragnvald kom till gränsen mot Västergötland undlät han att utväxla gisslan så som lagen föreskrev och red bara in i landskapet. Möjligen skedde det för att han ville betona svearnas rätt att välja kung och att han tänkte sätta sig över västgötarna. Detta tilltag retade västgötarna så pass mycket att de slog ihjäl honom vid "Karlepitt". Denna plats tolkas av somliga som Karleby vid Falköping där Eriksgatan gick förbi och som var en viktig bygd under forntiden. Andra menar att det var vid Götala utanför Skara, mycket på grund av att ortnamnet ofta tolkats som alla Götars ting, men det går också att tolka detta ortnamn på andra sätt. Ingenting i de skrivna källorna antyder att alla götars ting hölls på en bestämd geografisk plats, utan att alla de ting i Västergötland där lagmannen närvarade kallades för alla götars ting. I så fall utgår Götala som alternativ. Kvar är i varje fall Ragnvald, vilken i bilagan till äldre Västgöotalagen kom att kallas Ragnvald knaphövde, den som var knaper eller tillkortakommen i huvudet, till minne av det olyckliga kungavalet av en man som inte hade bättre förstånd än så.

När väl budet om Ragnvalds död nådde svearna hade de inget annat råd än att välja Magnus Nilsson till Svearikets kung. Efter honom, år 1130, blev Sverker d.ä. Kolsson kung och därmed inleddes en intensiv period i Sveriges historia, som slutade hundrafemtio år senare med att Sverige hade omvandlats till en stat.

Beskrivningen av Eriksgatan återges ofta på följande sätt "Svearna äga taga konung och likaså vråka. Han ska med gisslan fara ned och till Östergöt-

land...". I originaltexten står det något annat nämligen "Han ska med gisslan ovan fara..." vilket översätts med "Han ska med gisslan nedan fara ... " för att stämma bättre med den allmänna uppfattningen att kungen red norrifrån och ner i Östergötland. Under medeltiden fanns det dock inga kartor med norrpil uppåt, varför begreppet "ovan fara" eller "nedan fara" inte nödvändigtvis avser ett särskilt väderstreck. Om det är ett vädersträck behöver det absolut inte vara som vi har tänkt oss. Begreppen nedan/ner samt norr härstammar från samma indoeuropeiska ord vilket syftar på vädersträcket. Det innebär att "nedan fara" borde betyda norrut, och "ovan fara" snarast söderut. Då stämmer också textens mening.

Eriksgatan skulle bli kvar under hela medeltiden och ännu en tid därefter, men dess ursprung är höljt i dunkel. Vad som är mycket märkligt är att bara en del av rikets landskap ingår i kungens resa. Varken Gotland, Öland, Småland (som då bestod av flera landskap), Hälsingland eller landskapen norr därom ingår. Att inte Gotland ingår kan vi förstå eftersom landskapet själv valde att alliera sig och bli en del av Sveariket i början av medeltiden, sannolikt i slutet av 1000-talet eller början av 1100-talet. Men frånvaron av de andra landskapen är svårare att förklara. Inte heller finner vi något liknande system som Eriksgata i andra länder som Danmark eller Norge. Sverige var unikt på denna punkt och det måste ha uppstått av en alldeles unik händelse.

Det finns minst två händelser som kunde föranleda behovet av en Eriksgata. Bygden kring Mälaren bestod på 500-talet och möjligen även tidigare av ett antal landskap med egna underkungar och en av dem var överkung. Genom sveakungen Ingjald illrådes kupp, där han brände inne många av underkungarna för att själv få större makt och inflytande över de andra landskapen, var Sverige på väg mot att bli en stat på samma sätt som exempelvis Frankrike. Försöket misslyckades och kung Ivar vidfamne i Skåne, vars farbror blev mördad av sin hustru Åsa illråda, som var syster till sveakungen Ingjald illråde, gick till anfall mot Ingjald och vann till slut sveatronen för egen del. Med utropandet av Ivar vidfamne till kung i mitten av 600-talet blev det ett dynastiskifte för första gången på 500 år. Efter honom, under en period av drygt hundra år, kom kungar som styrde Sveariket vilka snarare förefaller ha varit av dansk än svensk härkomst, och situationen i Sverige tycks ha varit orolig ända in på 700-talet. När Ivar Vidfamne vid sin död bara efterlämnade ett enda barn, dottern Aud, beslöt svearna att välja den Randver till kung som hon var mor till. Denne Randver blev far till kung Sigurd hring, vilken slogs i Bråvallaslaget mot sin släkting Harald hilditann, som var halvbror till Randver och således var också han son till kungadottern Aud. Sigurd hring rådde över Västergötland och landskapen kring Mälardalen före slaget, men hans son Ragnar lodbrok (som dock många engelska forskare vill flytta fram hundra år eftersom han tycks passa in på en av de danska hövdingarna, som var med och erövrade norra England på 800-talet) tycks framförallt ha vistats i Danmark och södra Norge, och måhända i Östergötland. Hans son Björn järnsida återvände dock till Sverige, dräpte Harald hilditanns son Eystein illråde och såg till att bli Svearikets kung i slutet av 700-talet. Efter honom var det lugnt på tronen, och kungatiteln ärvdes vidare generation efter generation ända fram till Olof skötkonungs söners död i mitten av 1000-talet. Då först tvingades man söka efter en ny person som kunde väljas till kung, och som var ättling på mödernesidan eller som var gift med en kungadotter. Det var på så vis som Stenkil blev kung i mitten av 1000-talet.

För att stabilisera landet efter händelserna i mitten av 600-talet samt få landskapen att fortsätta medverka i den allians som Sveariket innebar, kan det ha varit nödvändigt för alla nyvalda kungar att rida Eriksgata för att personligen träffa de viktigaste landskapens ledare.

En annan händelse som kan ha medfört behovet av en Eriksgata är just bildandet av en ny och helig allians kring 100-talet mellan Västergötland och Mälardalen. Här fanns det måhända fortfarande skäl att inte fullt lita på varandra. Möjligen var Eriksgatan ett resultat av federationen på 100-talet, eftersom det var en västgötsk kungaätt som svearna i Mälardalen alltid gjorde sina val ifrån. I varje fall fram till Ingjalds fall på 600-talet.

Namnet Eriksgata är svårt att tolka både vad gäller förleden Erik- och efterleden -gata. Det sistnämnda anses inte avse en väg som man färdas på, utan många vill snarare se det som en öppen plats ingärdad av hus där man kan vistas, men frågan är ännu inte löst. Möjligen åsyftas platserna på de folkförsamlingar där kungen mottog sin hyllning från de olika landsdelarna. Förleden Erik har tolkats likadant som personnamnet Erik eller Eirik, nämligen den ensamme regenten, eller enväldshärskaren. Förslagen förefaller mindre troliga i ett rike men fullt tänkbara i en stat. Kungen bör inte ha haft någon större makt, utom när han var krigsledare, men vi har redan konstaterat att Svearikets kungar haft mer inflytande än vad som förekommit i andra länder och riken vid denna tid. Trots det bör personnamnet Erik tolkas på något annat sätt. Undersöker vi namnen vid denna tid dyker det upp snarlika varianter. I Danmark finner vi kungar under järnåldern som hette Hårek eller Hårik och hos visigoterna fanns det kungar som hette Eurik eller Eorik.

Om det var en person med namnet Erik som namngivit denna kungsritt i landet, är Björn järnsidas son Erik Björnsson av stort intresse. I krönikan om Ansgar sägs det att en tidigare kung hos svearna vid namn Erik hyllades som en gud och till hans ära byggdes ett tempel och folket frambar offer till honom. Varför han fått denna upphöjelse vet vi inte, men den Erik som avses måste vara den strax tidigare bortgångne Erik Björnsson, som var Svearikets kung omkring år 800, även om han kallas för den "länge sedan avlidne konungen". Den enda kända kungen dessförinnan med det namnet i Sveariket, är den Erik som var samregent med Alrik i slutet av 300-talet.

Letar vi vidare finner vi ännu ett alternativ. Fjölnir, som var den förste kungen över Sveariket efter den allians som hans fader Yngve Frej upprättade och som band samman Mälardalen med Västergötland, har en stor likhet med den gotiska kungen Filimer, vilken också är en av de allra första som nämns hos dem. Dessutom var de kronologiskt sett samtida med varandra, så långt man nu kan göra antaganden eller gissningar om deras levnadstid. Till skillnad från Fjölnir, vars fader knappast omnämns till förnamn utan bara genom de titlar han bar, omnämns Filimers fader. I ett kapitel kallas han Gautrik och i ett annat heter han Herik. Det sistnämnda namnet förekommer i en genomgång av goternas tidiga kungar och verkar mer ursprungligt. Om detta är det egentliga namnet på Yngve Frej är det frestande att tänka sig att han inte bara lät bygga ett tempel i Uppsala, skänkte bort alla sina gods i Västergötland och allt sitt lösöre samt överflyttade sin moder Skade till Uppsala, utan att han dessutom red Svearikets

första Eriksgata, eller Heriks-gata. Kanske var det också denne Herik som birkaborna lät bygga ett tempel åt i mitten av 800-talet.

Märkligt nog finns det två Filimer, både den andre och den femte av de uppräknade kungarna. I princip förekom det aldrig att två kungar hade samma namn under denna tid. Det blev vanligt först flera hundra år senare. Därför är det inte omöjligt att de två Filimer är samma person. Det skulle i så fall innebära att Filimer utvandrade med sitt folk från Polen till Svarta Havet, medan hans fader Herik sägs ha utvandrat från Sverige till Polen. Å andra sidan vet vi att goterna fanns i norra Polen strax före år 100 e.Kr. men att de inte nådde fram till Svarta Havet förrän hundra år senare. Eftersom tidsskillnaden är 100-150 år mellan dessa två utvandringar stämmer det mycket bra med den gotiska historiens lista med fem kungar för denna period. I så fall levde Herik redan under det första seklet efter Kristi födelse och obetydligt efter den Inguiomer (Yngvemer) som var en stor hövding i norra Tyskland enligt de romerska krönikorna.

Alla dessa funderingar och resonemang får oss att fokusera på händelserna kring Yngve Frej (eller Herik) men också på hans son Fjölnir eller Filimer. Enligt goternas berättelse ledde han utvandringen av sitt folk i riktning mot Svarta Havet, men när de var på väg över stora träskmarker brast bron och de som inte hade lyckats ta sig över vände tillbaka igen. Filimer och de som var på andra sidan fortsatte och bildade ett nytt rike. Den bro som omnämns bör syfta på kavelbroar som man lägger ut i träskmarker för att kunna ta sig fram någorlunda torrskodd. Märkligt nog betyder förleden Fjöl i kunganamnet just en spång eller en slags kavelbro. Däremot har Ynglingasagan en helt annan föreställning om kungens livsöde och död. Här är det Snorre Sturlasson som på nytt gör sina egna högst privata utläggningar och tolkningar av dikten Ynglingatal. Han tänkte sig att Fjölnir var på besök hos den danske kungen och att han nattetid, när han var kraftigt berusad, råkade ramla ner från sitt sovloft med huvudet före i en tunna med mjöd där han drunknade. Läser vi vad det faktiskt står om Fjölnir i Ynglingatal öppnas alternativa tolkningar.

Gick i fullbordan, där Frode vistades,
det dödsbud som nådde FJÖLNIR.
(Nack)krökarens (=tjurens) spjuts (=hornens)
stormfria bölja (=mjödet) måste
nämligen bringa siklingen (=fursten) på fall.

Här sägs bara att mjödet fick honom på fall, där Frode vistades. Namnet är den danska varianten av namnet Frej och avser en av de första danska kungarna med det namnet, men det finns ingen förrän tidigast på 300-talet. Möjligen ska händelsen tolkas på något helt annat sätt och det finns många tänkbara förklaringar. En är att Fjölnir utlovat ett löfte i samband med Yngve Frejs gravöl och att infriandet av det löftet fick honom på fall. En annan förklaring är att hela dikten är en omskrivning, där mjödet var en synonym till det träskområde som Filimer tog sig över med en del av sitt folk och försvann.

Så länge som de skrivna källorna försöker berätta något för oss, men är för dunkla för att ge tydliga svar, finns det utrymme att tänka sig att Fjölnir och Filimer var samma person. Han var den förste av de västgötska kungarna

som redan från början av sitt trontillträde även rådde över Mälardalen och det var han som etablerade det gotiska riket. Fast om det ligger någon sanning i detta vet vi förstås inte, eftersom det bara är ett försök att rekonstruera vår äldsta historia utifrån de villkor som uppställdes inledningsvis.

Slutsats om vaggan

Det Svearike som vi möter under järnåldern var resultatet av ett samgående mellan två landsdelar, dels folken runt Mälaren och Östergötland och dels folken omkring Västergötland. Deras centra var dels Uppland och dels den norra halvan av Västergötland. I Gamla Uppsala placerades hednatemplet där rikets främsta personer träffades med jämna mellanrum för att blota och för att lägga fram olösta konflikter till Tiundalands lagman. På så vis var Gamla Uppsala centrum i religiösa och juridiska frågor. I Västergötland däremot låg den äldsta delen av Uppsala öd som bekostade kungens stående härstyrkor i form av fotfolk och rytteri, varför detta var en naturlig plats för kungen att vistat på. Mälardalen däremot hade sin ledungsflotta som i hög grad sköttes av befolkningen själva. Båda landsdelarna fick på så vis göra eftergifter men båda fick också stora fördelar. Därför återfinns många av de främsta fornlämningarna och de förnämsta fornfynden i dessa områden, och därför kom de flesta kungliga händelserna att utspelas här.

FÖRE VAGGAN

Innan samgåendet genomfördes av de två landsdelarna var de två områdena åtskilda och förde säkerligen ständiga krig mot varandra, så som riken brukade göra mot sina grannfolk. Deras namn vet vi ingenting om, men namnen bör ha berört folken och inte landområdet i sig. Folken runt Mälaren kallades möjligen svear, i enlighet med de svi-oner som Tacitus beskrev år 98, en uppgift som borde vara något äldre än samgåendet och alliansen med folken runt Västergötland. Tacitus skriver till och med att ”Hos dem (svionerna) har även rikedom anseende, och därför härskar bara en, inte mera med några inskränkningar, och med ovillkorlig rätt att bli åtlydd.” Beskrivningen liknar mer en stat än det rike som vi senare kommer att möta i Sverige under resten av järnåldern och början av medeltiden. Det är inte otänkbart att svearna genom alliansen tvingades införa en samhällsform som låg betydligt närmare ett rike än en stat, och att de tendenser att ha en beslutande kung i ett statsliknande land var ett arv från bronsålder när de starka kontakterna med exempelvis den mykenska kulturen i Grekland och hettiternas rike i Turkiet kan ha medfört vissa förändringar i samhället i den riktningen.

Således bör vi inte nödvändigtvis tänka oss att utvecklingen hela tiden har gått långsamt och ryckvis framåt från små stammar, via stamallianser och rike till en stat. Det är också möjligt att utvecklingen från bondestenålderns tidigaste riken till en stat i början av medeltiden gått i vågor och pendlat fram och tillbaka.

Det andra landet som omfattade folken runt Västergötland kan ha haft namnet Ingvir, med betydelsen guden Ings folk och där dess kung hade titeln Ingvi eller Yngve. Ett annat förslag på namn är Skeden, som förekommer i de äldre källorna och som syftar på gudinnan Skade. Ytterligare förslag är Hillevioner eller Teuter, vilka också nämns i de äldsta källorna och men som inte identifierats geografiskt närmare än till södra Skandinavien.

Precis som kungshögar och guldfynd etc indikerar var de främsta aristokraterna bodde och verkade under järnåldern, och som sammanträffar väl med rikets centra, kan vi notera att även bronsåldern och bondestenåldern uttrycker liknande kulturella drag. Eftersom det inte finns något skäl att förringa detta utan se det som tecken på stadigvarande allianser av folk i större områden, vilka kan definieras som riken eller hövdingedömen, finns det anledning att tänka sig att de två rikena bildades senast runt 3000 f.Kr. när den svensk-norska stridsyxekulturen uppstod och uppdelades i fyra subkulturer, varav två av dem är identiska med just de två rikena som genom ett samgående blev Sverige.

Folken i dessa båda rikena hade talat ett indoeuropeiskt språk sedan urminnes tider och bar säkerligen på traditioner som var gemensamma med sina avlägsna släktingar. De berättade säkert myter och sägner om en avlägsen forntid när guden Mannus rådde över världen och hans söner uppdelade det

germanska området mellan sig. Så sägs det i varje fall i Tacitus skildring, och denna Mannus återfinns så långt bort som hos arierna i Indien. De mindes tydligen också tiden för den stora översvänningskatastrofen i Svarta Havet flera tusen år tidigare, eftersom sådana minnen antyds i Snorre Sturlassons Edda där Bergelmer och hans hustru sägs ha varit de enda som överlevde en stor översvämning. De mindes säkert också den skimrande storhetstiden som upphört 20 generationer tidigare när brons och guld inte längre kom till Norden från avlägsna länder och då de lokala hantverkarna var några av de skickligaste i Europa.

Ännu tidigare minnena kunde kanske berätta om deras nära släktskap med varandra. Någon gång i urtiden hade det funnits en sammanhållande allians där de båda länderna ingått tillsammans med resten av Sverige och södra Norge, och innan dess ingick dessutom Danmark i en stor skandinavisk allians. Dess ursprung sträckte sig ända tillbaka till de första boskapssköttarna i södra Skandinavien 4000 f.Kr. och sedan vidare ner i Europa och till platser som nu ligger mer än 100 meter under Svarta Havets yta. Det var här som allting började för mer än sju tusen fem hundra år, men det är en annan historia och en annan vagga.

* * * * *